

2

КИЇВ - 1979

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Турбота про кадри — закон життя, партії (Республіканська науково-практична конференція)
- Під прапором ленінської дружби народів (До виходу в світ книги В. В. Щербиського «Избранные речи и статьи»)
- Історичне коріння зв'язків, дружби та єднання народів СРСР
- КПЗУ — організатор революційно-визвольного руху західноукраїнських трудящих
- Перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (До 50-річчя прийняття)
- Методологічні аспекти взаємозв'язку історії та сучасної практики партійного будівництва

ДО УВАГИ АВТОРІВ

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 20 сторінок, повідомлення — 16 сторінок, замітки — 10 сторінок, матеріали в розділ «Наш календар» — 5—6 стор., рецензії — 4—5 сторінок, хроніка та інформація — 2 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (215)

ЛЮТИЙ

1979

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Турбота про кадри — закон життя партії (Республіканська науково-практична конференція) 5
- Під прапором ленінської дружби народів (До виходу в світ книги В. В. Щербиського «Избранные речи и статьи») 15

325-річчя возз'єднання України з Росією

- Шевченко Ф. П. Історичне коріння зв'язків, дружби та єднання народів СРСР 22

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Панчук М. І. КПЗУ — організатор революційно-визвольного руху західно-українських трудящих 33

З історії радянських п'ятирічок

- Гудзенко П. П., Кульчицький С. В. Перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (До 50-річчя прийняття) 43

Методологія і методика історичних досліджень

- Шевченко В. Ф. Методологічні аспекти взаємозв'язку історії та сучасної практики партійного будівництва 51

ПОВІДОМЛЕННЯ

До 60-річчя I конгресу Комінтерну

- Мельников Є. О. (Ленінград), Привалов В. В. (Ленінград). Керівництво Комінтерну масовими організаціями робітничого класу 61

З історії дружби народів

- Овчаренко П. Д. Творче співробітництво вчених Української РСР і Грузинської РСР у процесі комуністичного будівництва (1965—1977 рр.) 71

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

- Овсієнко О. Ф., Румянцева В. В. До питання про походження гербів міст Лівобережної України 78

ЗАМІТКИ

- Стояп П. К. Перша Конституція Української РСР (До 60-річчя з дня прийняття) 84

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

- Цимбал Є. І. (Одеса). На трасах мужності (Продовження) 89

СПОГАДИ

- Мищенко С. К. Героїчна сторінка битви за Україну (До 35-річчя завершення розгрому фашистських військ у районі Корсуня-Шевченківського) 93

НАШ КАЛЕНДАР

- Орлянський С. Ф. (Запоріжжя), Тимошенко І. І. (Запоріжжя). 60-річчя III з'їзду КП(б)У 98
Гранчак І. М. (Ужгород). Знаменна подія в історії Угорщини (До 60-річчя Угорської Радянської Республіки) 100

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Олійниченко М. Д., Рогаль А. Г. (Житомир). Діяльність Комуністичної партії у здійсненні лєнінських ідей електрифікації країни 104

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Буцько М. О., Піддубний А. С. (Красноармійськ). Когда пушки гремели... 1941—1945. Воспоминания, очерки, дневники, письма, репортажи, документы 113
Панібудьласка В. Ф. А. А. Кондрацький. Суспільно-політична активність робітничого класу Української РСР в умовах розвинутого соціалізму 115
Черніков І. Ф. Політика и економика современной Турции 116
Кириченко В. П., Стрілко А. А. Б. Н. Комиссаров. Русские источники по истории Бразили первой трети XIX века 118
Антонюк С. М., Голін Е. М. Еузебіуш Басінський. В єдиному організмі. Основи і хід інтеграційного процесу по Одрі і Балтиці 119

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 325-річчя воз'єднання України з Росією

- Сікорський М. І. (Переяслав-Хмельницький). Переяслав-Хмельницький історичний музей 121

* * *

- Патер І. Г. (Львів), Франчук Є. І. (Луцьк). Наукова конференція історіографів у Львові 122
Кулнич І. М. Наукова конференція у Москві 123
Пачкова С. П. Захист докторських дисертацій С. О. Висоцьким та І. С. Винокуром 124
Комаренко Н. В., Королько В. Г. Зустріч з чехословацькими вченими 125
Кікалов Г. Т. Вшанування проф. М. Я. Варшавчика з нагоди його 60-річчя 126

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

- Крайко К. А. (Житомир). Коли було засновано Житомирський краєзнавчий музей? 128

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252000 Київ-1, вул. Кірова, 4,
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Забота о кадрах — закон жизни партии (Республиканская научно-практическая конференция) 5
Под знаменем ленинской дружбы народов (К выходу в свет книги В. В. Щербичского «Избранные речи и статьи») 15

325-летие воссоединения Украины с Россией

- Шевченко Ф. П. Исторические корни связей, дружбы и единения народов СССР 22

К 40-летию воссоединения западноукраинских земель в едином Украинском Советском государстве

- Панчук М. И. КПЗУ — организатор революционно-освободительного движения западноукраинских трудящихся 33

Из истории советских пятилеток

- Гудзенко П. П., Кульчицкий С. В. Первый пятилетний план развития народного хозяйства СССР (К 50-летию принятия) 43

Методология и методика исторических исследований

- Шевченко В. Ф. Методологические аспекты взаимосвязи истории и современной практики партийного строительства 51

СООБЩЕНИЯ

К 60-летию I конгресса Коминтерна

- Мельников Е. А. (Ленинград), Привалов В. В. (Ленинград). Руководство Коминтерна массовыми организациями рабочего класса 61

Из истории дружбы народов

- Овчаренко П. Д. Творческое сотрудничество ученых Украинской ССР и Грузинской ССР в процессе коммунистического строительства (1965—1977 гг.) 71

Из исследований в области специальных исторических дисциплин

- Овсиенко А. Ф., Румянцева В. В. К вопросу о происхождении гербов городов Левобережной Украины 78

ЗАМЕТКИ

- Стоян Ф. К. Первая Конституция Украинской ССР (К 60-летию со дня принятия) 84

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ РАССКАЗЫ

- Цымбал Е. И. (Одесса). На трассах мужества (Продолжение) 89

ВОСПОМИНАНИЯ

- Мищенко С. К. Героическая страница битвы за Украину (К 35-летию завершения разгрома фашистских войск в районе Корсуня-Шевченковского) 93

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Орлянский С. Ф. (Запорожье), Тимошенко И. И. (Запорожье). 60-летие III съезда КП(б)У 98
Гранчак И. М. (Ужгород). Знаменательное событие в истории Венгрии (К 60-летию Венгерской Советской Республики) 100

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Олейниченко Н. Д., Рогаль А. Г. (Житомир). Деятельность Коммунистической партии в осуществлении ленинских идей электрификации страны 104

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Буцко Н. А., Поддубный А. С. (<i>Красноармейск</i>). Когда пушки гремели... 1941—1945. Воспоминания, очерки, дневники, письма, репортажи, документы	113
Панибудьласка В. Ф. А. А. Кондрацкий. Суспільно-політична активність робітничого класу Української РСР в умовах розвинутого соціалізму	115
Черников И. Ф. Политика и экономика современной Турции	116
Кириченко В. П., Стрелко А. А. Б. Н. Комиссаров. Русские источники по истории Бразилии первой трети XIX века	118
Антонюк С. М., Голин Э. М. Эузобиуш Басинский. В едином организме. Основы и ход интеграционного процесса по Одре и Балтике	119

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Ознаменованіе 325-лєтїя воссоединєнїя Украины с Россїей

Сикорский М. И. (<i>Переяслав-Хмельницкий</i>). Переяслав-Хмельницкий исторический музей	121
--	-----

* * *

Патер И. Г. (<i>Львов</i>), Франчук Е. И. (<i>Луцк</i>). Научная конференция историкографов во Львове	122
Кулинич И. М. Научная конференция в Москве	123
Пачкова С. П. Защита докторских диссертаций С. А. Высоцким и И. С. Винокуром	124
Комаренко Н. В., Королько В. Г. Встреча с чехословацкими учеными	125
Кикалов Г. Т. Чествование проф. М. А. Варшавчика по случаю его 60-летия	126

ПИСЬМА В РЕДАКЦИЮ

Крайко К. А. (<i>Житомир</i>). Когда был основан Житомирский краеведческий музей?	128
---	-----

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

ТУРБОТА ПРО КАДРИ — ЗАКОН ЖИТТЯ ПАРТІЇ

(Республіканська науково-практична конференція)

26 грудня 1978 р. в Києві відбулася республіканська науково-практична конференція на тему: «Творчий розвиток ленінських принципів кадрової політики в творах товариша Л. І. Брежнева «Мала земля», «Відродження», «Цілина».

Вступним словом конференцію відкрив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. Усе ідейне життя партії і народу, вся її організаторська й політична діяльність, відзначив він, знаходяться під могутнім впливом історичних рішень XXV з'їзду КПРС, Пленумів ЦК, праць Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева, його нових творів — «Мала земля», «Відродження», «Цілина». Глибоке оволодіння багатством думок, неоціненим досвідом комуністичного будівництва, що їх містять ці чудові книги, сказав В. В. Щербицький, є однією з найважливіших передумов дальшого вдосконалення стилю і методів діяльності партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій, здійснення ленінських принципів кадрової політики.

У роботі конференції взяли участь перші секретарі й секретарі обкомів, ряду міськкомів і райкомів партії, керівники і секретарі партійних комітетів міністерств і відомств, деяких підприємств, будов, колгоспів і радгоспів, наукових установ і закладів культури, ветерани партії, працівники органів масової інформації, військовослужбовці.

З доповіддю на конференції виступив товариш В. В. Щербицький.

Великою подією в ідейно-політичному житті нашої партії, всього радянського народу, відзначив він, став вихід у світ книг Леоніда Ілліча Брежнева «Мала земля», «Відродження», «Цілина». Вони викликали винятково великий інтерес комуністів, усіх трудящих нашої країни, величезний резонанс в усьому світі.

Вся трилогія — це цілісна розповідь про героїчне минуле, водночас звернута в сучасне і майбутнє. У ній відображаються три найважливіших етапи в поступальному русі країни, розділених у часі, але єдиних у нерозривності всієї нашої історії. У книгах Л. І. Брежнева яскраво показано видатні звершення радянського народу, революційно-перетворюючу діяльність Комуністичної партії, спрямовану на здійснення величезних планів комуністичного будівництва.

Життя переконливо підтвердило, наголосив доповідач, що запорукою усіх наших успіхів, усіх наших перемог є мудре керівництво Ко-

муністичної партії та її бойового штабу — ленінського Центрального Комітету. Сила партії в тому, зазначив В. В. Щербицький, що в своїй багатогранній діяльності вона неухильно керується всеперемагаючим марксистсько-ленінським ученням, творчо розробляє і застосовує на практиці революційну теорію. Сила партії в тому, що вона нерозривно зв'язана з масами, виражає корінні інтереси народу, вміє зробити свою політику його кровною справою, мобілізувати трудящих на здійснення найсмівливіших планів, прилучити їх до свідомої історичної творчості. Сила партії в тому, що вона завжди бачила в народі невичерпне джерело талантів, постійно черпала з нього і дбайливо вирощувала все нових і нових самовідданих борців за справу комунізму.

Історичною заслугою КПРС є те, що вона виховала і висунула до керівництва чудову плеяду талановитих теоретиків, видатних організаторів господарського і культурного будівництва, легендарних полководців, які вийшли з гущі народу. Від свого великого вождя і вчителя В. І. Леніна комуністи успадкували беззавітну відданість інтересам робітничого класу, всіх трудящих, глибоку віру в перемогу нового ладу, революційну пристрасність і незламну волю до боротьби, дух новаторства і творчості, непримиренність до шаблону і мертвих догм, уміння переборювати будь-які труднощі. В. В. Щербицький підкреслив, що ці якості завжди відзначали і відзначають діячів ленінського типу. Саме ці чудові якості найвищою мірою властиві Генеральному секретареві ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Леоніду Іллічу Брежневу.

Праці Генерального секретаря ЦК КПРС — це марксизм-ленінізм у дії, це — блискучий приклад його творчого розвитку. З них комуністи, радянські люди черпають колосальний досвід нашої партії, який має неминуще значення. Кожне положення праць товариша Л. І. Брежнева пройняте ленінським духом, ленінською методологією, ленінським баченням суспільних процесів.

Зі сторінок книг Л. І. Брежнева, зазначив доповідач, перед нами постає галерея реальних людей, чудових характерів. Саме люди і робота з людьми становлять серцевину їх змісту. Близько 200 імен названо в книгах Л. І. Брежнева. Всіх їх об'єднує невичерпна працьовитість, велике почуття особистої відповідальності за все, що відбувається навколо. Це люди особливого, радянського характеру, справжні господарі землі, творці нового, соціалістичного способу життя.

В. В. Щербицький зазначив, що у працях Л. І. Брежнева відображено весь комплекс теоретичних і практичних питань кадрової політики партії. Розглядаючи їх у діалектичній єдності, Леонід Ілліч показав зразок творчого підходу до ленінської спадщини. Кожне ленінське положення, яке стосується роботи з кадрами, дістало в цих творах глибоку розробку, збагачене новим досвідом, наповнене новим змістом стосовно умов зрілого соціалізму. Ось чому праці товариша Л. І. Брежнева — це новий великий вклад у скарбницю марксистсько-ленінської теорії.

Всебічно обґрунтовано в них, зокрема, ленінське положення про кадри як вирішальну силу керівництва. «Питання про керівництво, — підкреслює товариш Л. І. Брежнев, — це питання про кадри»¹. У цій стислій, місткій формулі виражена суть ленінського розуміння ролі кадрів у будівництві нового суспільства.

У наші дні повністю зберігає свою актуальність відоме ленінське положення про те, що, поки управлятиме правляча партія, поки ця

¹ Л. І. Брежнев. Відродження, К., 1978, стор. 47.

партія повинна розв'язувати питання про різні призначення, не можна допускати, щоб важливі державні призначення робила не керівна партія². Йдеться про корінне питання — про здійснення партією керівної ролі в суспільстві. І не випадково, вказав доповідач, ця основоположна вказівка В. І. Леніна завжди зазнавала нападок з боку наших ідейних противників, зокрема ревізіоністів. Ставлячи собі за мету позбавити марксистсько-ленінські партії, які стоять при владі, можливості розподіляти кадри по ключових постах, вони хотіли б вирвати з рук комуністичних партій могутній засіб проведення в життя своєї політики.

У працях товарища Л. І. Брежнєва дано класичне визначення кадрової політики як могутньої підойми, за допомогою якої партія впливає на хід суспільного розвитку³. Коли найбільш узагальнено виділити те принципово нове, що міститься в творах Л. І. Брежнєва про суть кадрової політики, то слід, насамперед, відзначити, що в них всебічно обґрунтовано висновок про зростання ролі управлінської діяльності на етапі розвинутого соціалізму. У виступі на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв особливо наголосив, що в нинішніх умовах на перший план висувуються питання управлінського, організаційного характеру. За образним висловом Леоніда Ілліча, наука управляти нині стала наукою перемагати.

У працях товарища Л. І. Брежнєва дістало розробку також ленінське положення про те, зазначив В. В. Щербицький, що управління — це не тільки наука, а й справжнє мистецтво, яке вимагає від керівника високорозвинутого почуття соціальної відповідальності, вміння працювати з людьми, запалювати їх своєю вірою і енергією⁴. Л. І. Брежнєв переконливо показав, що в зв'язку з ускладненням процесів, які відбуваються в економіці, соціальній сфері, в усіх галузях громадсько-політичного життя, об'єктивно посилюючи значення організаторської функції кадрів, підвищуються вимоги до рівня їх ідейно-теоретичної підготовки, політичної зрілості, професійної компетентності, так само як і до суто людських, моральних якостей керівника.

У наші дні, коли на перший план висувається необхідність дедалі повнішого використання інтенсивних факторів для всемірного підвищення ефективності суспільного виробництва і якості роботи, Леонід Ілліч підкреслює особливу актуальність ленінських вказівок про те, що керівник повинен мати достатньою мірою солідні наукові і технічні знання⁵, бути компетентним, знати техніку виробництва на її сучасній висоті, мати певну наукову освіту⁶, щоб повною мірою використовувати можливості, які відкриває науково-технічна революція. Партійний, державний діяч, пише він у книзі «Цілина», «повинен володіти як законами загального розвитку, так і спиратися на конкретні наукові і практичні знання»⁷.

Характеризуючи людей, які успішно справляються з найважчими, найскладнішими завданнями, Л. І. Брежнєв на перший план висуває такі їх неодмінні якості, як творчий підхід до справи, наполегливість, винахідливість, сміливість, уміння максимально використовувати наявні ресурси і можливості, спокійно, по-діловому, без метушні і галасу вести лінію, бачити завжди кінцеву мету, йти, якщо це потрібно в ін-

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 159.

³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 78.

⁴ Л. І. Брежнєв. Цілина, К., 1978, стор. 51.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 334.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 207.

⁷ Л. І. Брежнєв. Цілина, стор. 21.

тересах справи, на розумний ризик⁸. Підсумовуючи ці якості кадрів, Леонід Ілліч пише: «Справа — ось пробний камінь, на якому пізнається справжня ціна людини»⁹. Саме на такому пробному камені, на розв'язанні конкретних завдань, наголосив В. В. Щербицький, перевіряються, зростають і гартуються наші кадри.

З винятковою силою аргументації товариш Л. І. Брежнев обґрунтував дедалі зростаюче значення політичної сторони керівництва економічними і соціальними процесами. Пріоритет, першість політичного підходу в керівній діяльності В. І. Ленін, як відомо, називав азбукою марксизму¹⁰. Розвиваючи це положення, товариш Л. І. Брежнев вказує, що забезпечувати політичний підхід означає:

завжди і в усьому керуватися державними, загальнонародними інтересами, мислити широко і сміливо, вміти аналізувати, узагальнювати і робити правильні політичні висновки;

в основу власти питання докорінного поліпшення організаторської і партійно-політичної роботи;

в будь-якій справі бачити перспективу, правильно визначати черговість розв'язання поставлених завдань, враховувати, наскільки дана конкретна дія, дане рішення відповідає партійним настановам;

глибоко знати економічну стратегію і володіти майстерністю оперативного керівництва¹¹.

Леонід Ілліч особливо акцентує увагу на тому, підкреслив доповідач, що політичний підхід неодмінно передбачає вміння довести почату справу до кінця. Теза про органічну єдність політичних і ділових якостей кадрів, всебічно обґрунтована товаришем Л. І. Брежневим, знайшла відображення в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії: «Сучасний керівник повинен органічно поєднувати в собі партійність з глибокою компетентністю, дисциплінованість з ініціативою і творчим підходом до справи»¹².

У книгах Леоніда Ілліча розкривається пряма залежність рівня керівництва від поліпшення добору, розстановки і виховання кадрів, актуальність вказівки В. І. Леніна про те, що керівництво справою повинно залишатися «...завжди в руках цілком компетентних працівників, які гарантували б її успіх»¹³.

Турбота про підготовку кваліфікованих кадрів, здатних забезпечити успішне розв'язання поставлених завдань, про зміцнення кадрового потенціалу завжди перебувала і перебуває в центрі уваги нашої партії, її Центрального Комітету. Завдяки величезній роботі, спрямованій на підвищення загальноосвітнього, технічного і культурного рівня робітничого класу, селянства, всього народу, в нашій країні створено широку базу для підготовки і висування кадрів. На підтвердження сказаного вище товариш В. В. Щербицький навів такі дані. На початок 1978 р. в Радянському Союзі вищу, незакінчену вищу, середню спеціальну і загальну середню освіту мали більш як 72 млн. чол., тобто в півтора раза більше, ніж у 1970 р., і в три з лишком рази більше, ніж у 1959 р. Рік у рік збільшується кількість спеціалістів. На Україні, наприклад, їх тепер близько 5 млн., у тому числі з вищою освітою — більш як 2 млн.

⁸ Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 10, 11, 18, 22, 27, 38; його ж. Цілина, стор. 20, 23, 47, 48, 53, 54.

⁹ Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 53.

¹⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 269.

¹¹ Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 9, 15, 48; його ж. Цілина, стор. 32, 48, 49.

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 78.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 280.

Серед спеціалістів — понад 800 тис. інженерів, близько 1,3 млн. техніків, майже 300 тис. спеціалістів сільського господарства, близько 160 тис. лікарів, більш як 870 тис. педагогів, бібліотечних і культурно-освітніх працівників. Кількість наукових працівників досягла 180 тис., серед яких більш як 56 тис. — доктори і кандидати наук.

Все це, робить висновок доповідач, створює сприятливі передумови для послідовного поліпшення якісного складу керівників, зміцнення всіх ділянок партійної, радянської, господарської, громадської роботи кваліфікованими, підготовленими кадрами. У нашій республіці нині всі секретарі обкомів, міськкомів, райкомів партії, голови виконкомів обласних, міських і районних Рад народних депутатів мають вищу освіту, близько 70% з них є спеціалістами промисловості і сільського господарства. Дипломовані спеціалісти очолюють практично всі підприємства провідних галузей промисловості, радгоспи, 90% колгоспів. Причому більше половини працівників обкомів, міськкомів і райкомів партії, значна частина працівників радянських і профспілкових органів, міністрів, більшість керівників підприємств, будов, колгоспів і радгоспів починали свій трудовий шлях робітниками або колгоспниками. У нас є всі підстави сказати: наші кадри — це люди, які висунуті народом, нерозривно зв'язані з ним і все своє життя присвятили служінню народові.

Характерною особливістю творів Л. І. Брежнева, підкреслив В. В. Щербицький, є те, що питання роботи з кадрами розглядаються в них крізь призму послідовно інтернаціоналістської політики нашої партії.

В умовах зростаючих масштабів комуністичного будівництва, інтернаціоналізації всього нашого суспільного життя забезпечується постійний обмін кадрами між націями. На прикладі освоєння цілини Леонід Ілліч показав, як розв'язання великомасштабних, справді епохальних завдань комуністичного будівництва стало «справжньою школою інтернаціонального виховання»¹⁴.

Об'єктивна закономірність інтернаціоналізації всього нашого життя знаходить свій яскравий вияв і в складі керівних кадрів. Серед керівних працівників нашої республіки 70,4% українців, 27,1% росіян, 2,5% представників інших національностей. До Рад народних депутатів обрано представників 60 національностей.

Товариш Л. І. Брежнев підкреслив величезне значення спадкоємності революційного досвіду нашої партії, необхідність примноження її багатючих традицій. Це знаходить своє відбиття в таких важливих положеннях кадрової політики, як стабільність і водночас рухомість, постійне оновлення кадрів, які відображають дві сторони єдиного процесу — стабільність нашого політичного ладу і динамізм суспільного розвитку. Партія постійно дбає про правильне поєднання зрілих і молодих кадрів, про те, щоб з найбільшою повнотою використовувалися знання і досвід старших поколінь, енергія та ініціатива молодих. У цьому — одна з неодмінних умов високої ефективності керівництва.

В усіх корінних питаннях кадрової політики, зазначив В. В. Щербицький, праці товариша Л. І. Брежнева містять найглибші узагальнення і висновки, які розвивають ленінські положення, мають величезне теоретичне і неоціненне практичне значення.

В. В. Щербицький наголосив, що цінність книг «Мала земля», «Відродження», «Цілина» визначається й тим, що, по-перше, вони несуть у собі могутній ідейно-виховний заряд, є справді книгами-борцями

¹⁴ Л. І. Брежнев. Цілина, стор. 42.

в сучасному ідейному протиборстві; і, по-друге, — в них чітко вказані основні напрями роботи по вихованню кадрів, формуванню у них таких високих якостей, як ідейна переконаність, більшовицька принциповість, комуністична діловитість, глибоке розуміння своєї відповідальності за доручену справу.

Виховання кадрів — це безперервний процес, повсякденна копітка робота, надзвичайно важлива складова частина всієї діяльності партійних організацій. Адже до керівництва постійно приходять все нові й нові люди, ускладнюються завдання, зростають вимоги. На перший план у цій роботі, природно, висувається завдання ідейно-теоретичного загартування кадрів. Товариш Л. І. Брежнев, зазначив доповідач, чітко сформулював основні завдання по ідейному вихованню кадрів, виробленню у них якостей політичних керівників.

У книгах Леоніда Ілліча йдеться, насамперед, про глибоке оволодіння марксистсько-ленінським ученням як теорією і методом пізнання, перетворення дійсності, про систематичне вивчення нашими кадрами політики КПРС і практики партійної роботи.

Йдеться, далі, про виховання у кадрів уміння при розв'язанні всіх завдань виходити з корінних інтересів політики партії, враховувати не тільки близькі, а й віддалені наслідки рішень, які приймаються, і дій, завжди бачити кінцеву мету і наполегливо добиватися її здійснення.

Йдеться, нарешті, про виховання глибоких інтернаціоналістських переконань, високої політичної пильності, вміння завжди і в усьому твердо відстоювати наші революційні принципи, чистоту марксизму-ленінізму, розпізнавати і викривати ідеологічні диверсії, підступи буржуазної пропаганди, давати їм своєчасну і рішучу відсіч.

З великою переконливістю Леонід Ілліч Брежнев показує у своїх книгах необхідність виховання у кадрів соціалістичної діловитості, почуття нового, ініціативи. Згадуючи про свою роботу в Придніпров'ї, Леонід Ілліч говорить, що в людях він цінив насамперед наполегливість, самостійність думки, компетентність, загострене почуття нового, вміння вчасно помітити і підтримати ініціативу і творчість мас.

Важливе місце у творах Леоніда Ілліча Брежнева займають питання виховання у кадрів високих моральних якостей.

В. І. Ленін, наша партія завжди надавали великого значення особистісному моменту при характеристиці якостей керівників, вказували на необхідність брати до уваги всі сторони характеру людини, рекомендованої на керівний пост, знайомитися з її індивідуальними особливостями¹⁵, вважаючи це неодмінною умовою правильного добору і раціональної розстановки кадрів. На конкретних, переконливих прикладах Леонід Ілліч Брежнев показує, що авторитет наших кадрів великою мірою визначається такими рисами, як єдність слова і діла, увага до людей, доступність, готовність допомогти людині у важку хвилину, здатністю надихати і згуртовувати людей, організувати їх дружню, злагоджену роботу, створювати обстановку доброзичливості і вимогливості, утверджувати, за висловом Леоніда Ілліча, плідотворний діловий стиль, гідний комуністів.

Усім багатством образів реальних героїв, конкретних прикладів і ситуацій, усім своїм змістом і духом, наголосив В. В. Щербицький, книги товариша Л. І. Брежнева підтверджують глибоку життєвість і правоту ленінського положення про те, що якість керівництва визначається «не силою влади, а силою авторитету, силою енергії, більшої

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 91—92.

досвідченості, більшої різносторонності, більшої талановитості»¹⁶. Головне в усій роботі керівника — це люди, прагнення до того, щоб зрозуміли їх і щоб вони тебе зрозуміли. Спілкування з людьми збагачує партійного працівника, зміцнює його зв'язок з життям, допомагає, як кажуть, з перших уст узнавати про задуми, інтереси, потреби людей. Загальновідомою є істина, що керівниками не народжуються. На формування якостей, необхідних для керівництва, впливає дуже багато факторів. Серед них на перше місце товариш Л. І. Брежнев ставить обстановку високої, принципової вимогливості, довір'я і доброзичливості, творчої колективності і новаторського пошуку, надання кадрам широкій самостійності, підтримку їх корисної ініціативи.

У книзі «Відродження» Леонід Ілліч говорить: «...Ми добивались бережного ставлення до кадрів, дорожили обстановкою партійної доброзичливості... Я взагалі ніколи не був прихильником грубого, крикливого, або, як його ще називають, «вольового», методу керівництва. Якщо людина налякана, вона відповідальності на себе не візьме. А нам треба було не сковувати, а, навпаки, підтримувати найширшу ініціативу»¹⁷.

В. В. Щербицький зазначив, що у вихованні кадрів, створенні в кожному колективі творчої, ділової атмосфери винятково великою є роль первинної партійної організації. Вона покликана і підтримати керівника, і тактовно поправити його, а якщо треба, — закликати до порядку того, хто зарвався, поставити на місце чинишу, бюрократа. Активна діяльність партійних організацій, вміле використання наданого Статутом КПРС права контролю — це, як показало життя, надійний засіб боротьби проти проявів суб'єктивізму.

Важко переоцінити, підкреслив доповідач, те величезне значення, яке мають для практичної діяльності партійних організацій положення книг товариша Л. І. Брежнева про роль критики і самокритики, про саму суть цього випробуваного методу виховання кадрів. До цього надзвичайно важливого питання Леонід Ілліч підходить з широких позицій, розглядаючи розвиток критики і самокритики в нерозривному зв'язку із зміцненням організаційності і дисципліни у всіх ланках господарського механізму, підвищенням авторитету керівників, викорененням недоліків, проявів безгосподарності і недбалості, приписок і озокамилювання¹⁸. Свідченням справжньої принциповості, партійності будь-якого працівника є вміння об'єктивно, самокритично аналізувати й оцінювати свою роботу, чесно і відверто визнавати недоліки і промахи, вживати заходів для їх усунення. І навпаки — не можна покладатися на тих, хто боїться сказати про свої недоліки, хто не від того, щоб приписати собі або роздути будь-який, навіть мізерний успіх, а вину за упушення звалити на інших. І тим більше не може бути довір'я до того, хто глушить критику.

Таким чином, у книгах Леоніда Ілліча Брежнева чітко викладено цілісну, науково обґрунтовану систему роботи з кадрами, яка охоплює всю різноманітність діяльності партійних, державних, профспілкових, комсомольських організацій, засобів масової інформації і пропаганди по вихованню керівників, здатних успішно втілювати в життя політику партії.

В. В. Щербицький наголосив на тому, що добір, розстановка і виховання кадрів становлять серцевину партійної роботи. Ця велика, ду-

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 14.

¹⁷ Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 27.

¹⁸ Див.: Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 55—56, 57, 58, 61, 62, 63; його ж. Цілина, стор. 43.

же складна і відповідальна справа вимагає продуманої організації. Надійним керівництвом у цьому є відоме ленінське положення про необхідність «поставити широко, планомірно, систематично і відкрито справу добору найкращих працівників»¹⁹. У повній відповідності з цією вказівкою товариш Л. І. Брежнев у своїх працях виділяє такі основні елементи системи всієї кадрової роботи.

Насамперед, — це старанне вивчення політичних, ділових і моральних якостей працівників, перевірка їх на практичних ділах, уміння правильно розставити кадри. Будь-яка велика справа, підкреслює Леонід Ілліч, повинна починатися з перегрупування сил²⁰. При цьому не треба намагатися переробляти людей на свій лад, нічого доброго з цього, як правило, не виходить. Але обов'язково треба знати їх слабості, бачити і спрямовувати на користь справи сильні сторони²¹.

Система в кадровій роботі передбачає копітку, повсякденну турботу про підготовку резерву кадрів. Одне з найважливіших завдань партійних організацій і полягає в тому, щоб якомога обережніше, терпеливіше шукати, розпізнавати справжніх організаторів і після десятиразового випробування висувати їх на відповідальні пости, доручаючи спочатку найпростіші, а потім все більш важкі завдання²².

Важливим елементом роботи з кадрами є їх навчання, підготовка і перепідготовка. Для марксистсько-ленінської освіти кадрів активно використовуються університети марксизму-ленінізму, система політичної освіти і економічного навчання, в якій тільки в нашій республіці навчається понад 13 млн. чол.

Наша партія має широку мережу навчальних закладів для підготовки резерву досвідчених, теоретично зрілих працівників. Лише за останні п'ять років в Академії суспільних наук при ЦК КПРС і Вищих партійних школах підготовлено для республіки майже дві тисячі висококваліфікованих партійних, радянських, комсомольських працівників і журналістів.

Щороку в Інституті підвищення кваліфікації керівних партійних і радянських кадрів, Академії суспільних наук, на міжреспубліканських і обласних постійно діючих курсах навчаються 8,5 тисячі працівників. Понад 300 тис. господарських керівників і спеціалістів підвищують свою кваліфікацію в республіканському Інституті управління народним господарством, а також в інститутах, їх філіалах, на факультетах і курсах при міністерствах, відомствах та вузах і ще більш як 40 тис. працівників — у союзних навчальних закладах.

Відповідно до рішень XXV з'їзду КПРС здійснено ряд заходів по вдосконаленню підготовки і перепідготовки кадрів. Важливе значення в цьому плані має робота по здійсненню недавно прийнятих постанов ЦК КПРС щодо Академії суспільних наук і Вищих партійних шкіл.

У книгах Л. І. Брежнева, підкреслив доповідач, звертається увага на необхідність старанного, всебічного врахування в практичній роботі особливостей різних категорій кадрів, диференційованого підходу до них. У працях містяться найцінніші поради з питань роботи з кадрами господарських керівників, з художньою інтелігенцією. Найбільше уваги в них приділено кадрам професіональних партійних працівників. Партія цінить кадри партійних працівників, береже їх. Вона довіряє їм найдорожче — людей. Бути завжди на висоті цього довір'я — найсвятіший обов'язок кожного партійного працівника.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 258.

²⁰ Див.: Л. І. Брежнев. Щілина, стор. 8.

²¹ Див.: Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 53.

²² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 182.

Обов'язковим елементом у роботі з кадрами, зазначив В. В. Щербицький, є суворе додержання принципів колегіальності в поєднанні з персональною відповідальністю, врахування при розв'язанні кадрових питань думки партійних організацій, трудових колективів. Відповідно до Конституції СРСР (стаття 8) трудові колективи беруть участь у підготовці і розстановці кадрів. У цьому знайшло вияв ще одне яскраве свідчення справжнього демократизму соціалістичного ладу. Колегіальність — це міцна гарантія проти суб'єктивізму, адміністрування, поспішних, непродуманих перестановок, які вбивають ініціативу, породжують нервозність, перестраховку та інші негативні явища.

Величезний вплив на поліпшення всієї роботи з кадрами, наголосив доповідач, справляють прийняті за останні роки постанови Центрального Комітету КПРС, які охоплюють практично весь комплекс кадрової політики партії. Всебічно обговорені заходи по дальшому вдосконаленню кадрової роботи на квітневому (1973 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Вони неодноразово розглядалися також на засіданнях Політбюро і Секретаріату ЦК, на пленумах усіх обкомів, міськкомів і райкомів партії. З цих питань систематично заслуховуються звіти партійних комітетів, первинних партійних організацій, керівників міністерств і відомств, об'єднань, підприємств, установ і організацій. На звітно-виборних партійних конференціях узагальнено величезний досвід кадрової роботи, визначені шляхи дальшого її поліпшення і підвищення на цій основі рівня всієї організаторської і політичної роботи.

Ефективність усієї системи роботи з кадрами концентровано виражається в стилі керівництва. Стиль у всіх наших керівників, вказує товариш Л. І. Брежнев, повинен бути один — лєнінський, партійний²³. А це — стиль творчий, діловий, проїнятий науковим підходом до всіх суспільних процесів, який передбачає високу вимогливість до себе та інших, виключає будь-які прояви самовдоволення, бюрократизму і формалізму²⁴. Величезною заслугою партії є те, що стиль більшості наших кадрів відзначається високою діловитістю і цілеспрямованістю, вмінням свідомо вибрати прийоми і методи роботи, здатні, за висловом В. І. Леніна, «при найменшій затраті сил дати найбільші і найміцніші результати»²⁵.

На закінчення товариш В. В. Щербицький сказав, що книги Леоніда Ілліча Брежнева — це справжня енциклопедія партійної роботи. У них ми знаходимо відповіді і на найскладніші теоретичні питання, і на злободенні завдання повсякденної практичної роботи, і сповнені найглибшого смислу, по-людськи мудрі поради.

Глибоке вивчення книг Леоніда Ілліча допомагає нашим кадрам всебічно враховувати історичний досвід партії, здобувати з нього уроки, робити правильні висновки, чітко визначати завдання на майбутнє, до будь-якої справи підходити з урахуванням наших стратегічних цілей.

Ці книги учать комуністів, партійний актив, усі наші кадри говорити з людьми мовою правди, учать творчого, ініціативного підходу до розв'язання завдань, учать спиратися на колективний розум партії і народу.

Книги Л. І. Брежнева є бойове керівництво до дії, вони закликають пристрасно і наполегливо боротися за здійснення планів партії, повніше використовувати всі переваги, закладені в нашому соціалістичному ладі.

²³ Див.: Л. І. Брежнев. Відродження, стор. 44.

²⁴ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 76.

²⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 198.

Досконало оволодіти величезним досвідом партійної роботи, сконцентрованим у творах товариша Л. І. Брежнєва, наголосив доповідач, — найперший обов'язок наших кадрів, найважливіша умова дальшого вдосконалення всієї організаторської і політичної діяльності, успішного розв'язання історичних завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС.

З повідомленнями на конференції виступили: член Політбюро ЦК Компартії України, перший секретар Київського міськкому партії О. П. Ботвин — «Л. І. Брежнєв про кадри як золотий фонд партії»; директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук — «Єдність теоретичних основ і практичного досвіду роботи з кадрами в книгах Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина»; секретар парткому металургійного заводу «Запоріжсталь» О. О. Герасименко — «Висока партійність, компетентність, державний підхід до справи, ініціатива — найцінніші якості керівників соціалістичної формації»; перший секретар Полтавського обкому партії Ф. Т. Моргун — «Підняття цілини — велика школа виховання кадрів, їх інтернаціонального гарту»; перший секретар Нікопольського райкому партії Дніпропетровської області В. І. Остапченко — «Л. І. Брежнєв про райкоми партії як важливу ланку виховання кадрів»; перший секретар ЦК ЛКСМУ А. І. Корнієнко — «Використання ідейного багатства книг Л. І. Брежнєва у вихованні комсомольських кадрів»; член Військової ради — начальник Політуправління Червонопрапорного Чорноморського флоту віце-адмірал П. М. Медведев — «Діяльність армійських політпрацівників по вихованню у воїнів високого морального духу, бойових якостей на ідеях книги Л. І. Брежнєва «Мала земля»; секретар правління Спілки письменників України П. А. Загребельний — «Ленінська турбота про зростання художньої інтелігенції, її ідейне загартування, виховання в душі інтернаціоналізму, братерської дружби народів — чудова традиція нашої партії».

Із заключним словом на конференції виступив товариш В. В. Щербіцький.

Учасники конференції прийняли рекомендації по дальшому вдосконаленню роботи з кадрами у світлі положень і висновків, що їх містять книги товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина».

З великим піднесенням було прийнято листа Центральному Комітетові КПРС, Генеральному секретарю ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Л. І. Брежнєву.

ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНСЬКОЇ ДРУЖБИ НАРОДІВ

(До виходу в світ книги В. В. Щербицького
«Избранные речи и статьи»)

Наш час, як ніколи раніше в усій історії людства, сповнений подіями історичного масштабу. З величезним напруженням і настійністю працюють радянські люди над перетворенням в життя рішень XXV з'їзду КПРС, положень нової Конституції СРСР, конституцій радянських республік. Бойовою програмою в наше життя ввійшли документи листопадового (1978 р.) Пленуму ЦК КПРС, грудневої (1978 р.) сесії Верховної Ради СРСР, книги Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева «Нова земля», «Відродження», «Цілина», у яких яскраво відображено велич звершеного радянським народом під керівництвом Комуністичної партії, показано історичну значимість наших планів, в яких все повніше і глибше виявляються гігантські будівничі сили соціалістичного ладу.

Закономірним процесом просування нашої країни до комунізму є ще більш інтенсивне зростання керівної ролі КПРС в житті радянського суспільства, посилення інтернаціоналізації суспільного життя. Осмисленню цього процесу, який є об'єктивно обумовлений небаченим розмахом перетворюючої діяльності народних мас і складністю проблем, які вони вирішують під керівництвом Комуністичної партії, розкриттю багатогранної діяльності Компартії України, як бойового загону КПРС, по здійсненню рішень XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, багатющого досвіду партійного, державного і господарського будівництва в умовах зрілого соціалізму сприяє книга «Избранные речи и статьи» члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького¹.

Матеріали збірника охоплюють період з середини 60-х років і до наших днів. Це промови на з'їздах КПРС, доповіді на з'їздах Компартії України і пленумах ЦК Компартії України, виступи на зборах партійного активу, в трудових колективах, перед ученими і дітьми культури, молоддю і студентами, статті, видруковані у пресі. Зібрані воедино, вони відображають динаміку нашого будівництва, велику і різнобічну діяльність партії, її Центрального Комітету і Політбюро ЦК на чолі з товаришем Л. І. Брежневим, яка спрямована на всемірний розвиток нашої економіки, прискорення науково-технічного прогресу, на підвищення ефективності суспільного виробництва і якості всієї роботи.

У центрі уваги вміщених матеріалів — послідовна, цілеспрямована робота партійної організації республіки під керівництвом ЦК КПРС по вирішенню актуальних питань партійного будівництва, зростанню керівної ролі партії в умовах зрілого соціалізму, посиленню її теоретичної, організаторської та ідейно-виховної діяльності, завдань дальшого

¹ В. В. Щербицький. Избранные речи и статьи, М., Политгиздат, 1978.

розвитку народного господарства Української РСР в єдиному народно-господарському комплексі країни.

Матеріали книги товариша В. В. Щербицького допомагають нам зримо досягнути велич наших звершень, розмах поступального руху на шляху будівництва комунізму, прослідкувати наші досягнення від рубежа до рубежа. Книгу відкривають промови В. В. Щербицького на XXIII і XXIV з'їздах КПРС. Ознайомлення лише з цими двома значними документами дає можливість виявити знаменну закономірність комуністичного будівництва — постійний рух вперед, побачити, як з п'ятирічки в п'ятирічку, з року в рік соціалізм все повніше розкриває свої можливості, як лад, при якому планомірна організація суспільного виробництва направлена на забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства.

Ось лише один з фактів. Виступаючи на XXIII з'їзді КПРС, товариш В. В. Щербицький відмічав, що, за роки, минулі після XXII з'їзду КПРС, ще оліше зміцніла економічна й оборонна могутність нашої країни, зріс її міжнародний авторитет, в неубориму силу перетворились морально-політична єдність нашого суспільства, непорушна дружба всіх братніх народів великого Радянського Союзу. «Це дає нам підставу, — зазначає автор, — бути твердо впевненими у тому, що ленінська генеральна лінія нашої партії, всі завдання комуністичного будівництва, накреслені в Програмі КПРС, і в майбутньому будуть твердо і неухильно перетворюватися в життя» (стор. 5).

Минуло п'ять років. І в промові на XXIV з'їзді КПРС товариш В. В. Щербицький від імені Компартії України і всього українського народу доповів: «Директиви XXIII з'їзду КПРС з усіх основних економічних і соціальних показників успішно виконано. Об'єм промислового виробництва і основні виробничі фонди збільшилися у півтора рази» (стор. 13). За цим висновком — величезна напружена праця трудящих республіки. За роки восьмої п'ятирічки на сучасному технічному рівні було побудовано понад 250 великих промислових підприємств, сотні заводів і цехів реконструйовані. Комплексно механізовано і автоматизовано 310 підприємств, 8 тис. автоматичних і механізованих ліній, 96 автоматизованих систем і підсистем управління (стор. 13).

Виконання і перевиконання накреслених партією завдань є законом нашого життя. Вони свідчать про глибоку мудрість і науково обґрунтовану економічну стратегію партії, про вміння партійних організацій на місцях втілювати накреслення партії в життя.

В книзі яскраво показано ідейно-політичну єдність і згуртованість всіх класів і соціальних груп, ленінську дружбу всіх націй і народностей, свідоме ставлення до праці, соціалістичний спосіб життя — все це нові сили, що їх пробудила до життя Велика Жовтнева соціалістична революція. Основа цих сил, пише товариш В. В. Щербицький, міцна і непорушна, основу її «...складають соціалістична економіка, радянська політична система, єдина ідеологія, — марксизм-ленінізм і спільна велика мета — комунізм» (стор. 34).

Ряд виступів товариша В. В. Щербицького пов'язані з такими знаменними датами в житті трудящих України і всього радянського народу, як 50-річчя утворення Радянського Союзу, 60-річчя Великого Жовтня, 60-річчя проголошення Радянської влади на Україні та ін. Провідною темою цих виступів та інших матеріалів в книзі є дружба і співробітництво братніх народів СРСР, здійснення на Україні ленінської національної політики.

Говорячи про нерозривну єдність українського і російського народів, про спільність їх походження і історичного розвитку, товариш

В. В. Щербицький відзначав, що в серці своєму трудящі Радянської України бережуть заповіт безсмертного Леніна про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»². У міцному союзі братніх республік український народ бачить запоруку своїх успіхів у розвитку економіки і культури, у забезпеченні надійної гарантії своєї свободи і незалежності.

Продовженням справи Великого Жовтня, наслідком творчої діяльності всіх націй і народностей нашої країни стало утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. «Виступивши одним з ініціаторів утворення Союзу РСР, Радянська Україна в цьому нерозривному союзі здобула всі можливості для повного і всебічного розквіту, — відзначається в книзі. — Могутня, животворна сила ленінської дружби народів, всеперемагаючих ідей Жовтня яскраво виявилась при розв'язанні найголовнішого і найскладнішого завдання соціалістичної революції — творчого» (стор. 543).

Індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція показали, які невичерпні сили і таланти приховані в народі, які чудеса здатна творити вільна радянська людина. Дніпрогес, харківський тракторний і турбінний заводи, металургійні гіганти Запоріжжя, Кривого Рога і Маріуполя, Новокраматорський завод важкого машинобудування та інші перенці п'ятирічки стали живим втіленням непорушної дружби і взаємодопомоги радянських народів, символами соціалістичної індустріалізації країни.

На шлях нового, соціалістичного життя стало селянство України. Перемога колгоспного ладу вирішальним чином зміцнила союз робітників і селян — основу основ Радянської влади, сили нашої держави.

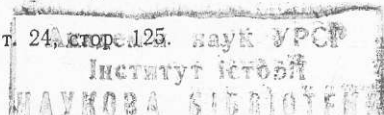
З перемогою соціалізму народилася нова, народна інтелігенція.

Виступаючи на урочистому засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченому 60-річчю проголошення Радянської влади на Україні і утворення Української РСР товариш В. В. Щербицький відзначав: «За роки Радянської влади обсяг промислового виробництва в республіці збільшився у 90 разів. Для того, щоб виробити стільки продукції, скільки сьогодні випускається на Україні за один рік, темпами 1940 року промисловості всієї країни потрібно було б працювати три роки. У високорозвинутий сектор соціалістичної економіки перетворилося сільське господарство республіки. Врожайність зернових за 60 років зросла більш як у три рази.

Великий Жовтень відкрив безмежні можливості для духовного розвитку українського народу. Нині в республіці на кожних 100 працюючих 78 чоловік мають вищу і середню освіту. Кожний третій чоловік у нас вчиться. Вчені республіки широким фронтом ведуть дослідження з найважливіших напрямів сучасної науки і техніки. За роки Радянської влади сформувалась і розквітла соціалістична за змістом, національна за формою і інтернаціоналістська за своїм духом і характером культура українського народу» (стор. 547).

Революційну енергію народу в будівництві соціалізму спрямовували партія більшовиків, геній великого Леніна. Він постійно турбувався про виховання пролетарського авангарду України. Будучи невід'ємною складовою частиною ленінської партії, більшовицькі організації України послідовно проводили в життя її політичну лінію. ЦК РСДРП(б) здійснював повсякденне і цілеспрямоване керівництво їх діяльністю. «Партія і Ленін, — вказує В. В. Щербицький, — згуртували і повели трудящих України на боротьбу за перебудову життя на соціалістичних

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125. наук УРСР

началах. Народ наш всією душею сприйняв ідеї Леніна, ідеї Жовтня, сприйняв як свою революцію, її цілі і завдання і тому відстоював їх не на життя, а на смерть. І справа народу, справа соціалістичної революції перемогла. Радянська влада на Україні восторжествувала назавжди» (стор. 541).

Непорушна сила ідей Жовтня, радянського державного і суспільно-політичного ладу, ленінської дружби народів, особливо яскраво виявились у суворі роки Великої Вітчизняної війни. На сторінках книги автор з хвилюванням пише, як у цій найбільшій і найжорстокішій битві радянські люди, наші доблесні Збройні Сили розгромили фашизм — найбільш жорстоке і небезпечне породження імперіалізму. Вони наочно показали, що народ, який пізнав радість вільної праці і який захищає завоювання соціалізму, свою рідну землю, перемогти неможливо.

Дружба і взаємодопомога радянських народів стали тим могутнім фундаментом, спираючись на який Україна змогла швидко залікувати рани війни. Кожне місто, кожний завод відроджувала з попелу і руїн вся країна.

Тов. В. В. Щербицький підкреслює, що «історія — це люди, які її творять, які своєю самовідданою працею пишуть її легендарні сторінки» (стор. 545). Однією з яскравих сторінок цієї історії є життя і діяльність на Україні Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Леоніда Ілліча Брежнєва. Зі сторінок книги постає портрет вірного ленінця, борця за мир і справедливість, невтомного працівника, високопринципового комуніста товариша Л. І. Брежнєва. На Україні Леонід Ілліч отримав перший робітничий гарт, тут починався його життєвий шлях комуніста, видатного політичного і державного діяча. У роки Великої Вітчизняної війни комісар Л. І. Брежнєв пройшов з боями через усю республіку — з півдня і до західного кордону, показуючи приклад мужності і героїзму. У післявоєнні роки він очолював найбільші обласні партійні організації республіки — Запорізьку і Дніпропетровську, вклав свою величезну волю і невичерпну енергію, талант організатора у справу відбудови індустріального Придніпров'я. І сьогодні трудящі Радянської України постійно відчують увагу, турботу і допомогу Центрального Комітету КПРС, товариша Л. І. Брежнєва (стор. 545—546).

Сторінки книги розповідають про діяльність Центрального Комітету по накресленню дальших широких перспектив розвитку нашої республіки, перетворенню її в одну з найважливіших паливно-енергетичних, металургійних і машинобудівних баз Радянського Союзу, в республіку великої хімії, багатогалузевої харчової промисловості і великого інтенсивного сільського господарства, дальшому поліпшенню умов праці і життя народу, зміцненню політичної та ідейної єдності, братерських зв'язків трудящих Радянської України з трудящими інших республік країни і, в першу чергу з Російською Федерацією, по розвитку науки і культури республіки. «У цьому, — пише автор, — велика заслуга Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду, які у своїй повсякденній величезній політичній і організаторській роботі постійно і неухильно турбуються про розквіт всіх союзних республік, про благо і щастя всіх народів Радянського Союзу» (стор. 14).

В книзі широко показано турботу партії про розвиток народного господарства Радянської України в єдиному загальнодержавному комплексі, який являє собою міцну основу для концентрації зусиль всіх республік у створенні матеріально-технічної бази комунізму, у підвищенні темпів народногосподарського виробництва. «Входячи у взаємозв'язаний народногосподарський комплекс, — зазначає автор, — який

розвивається за єдиним державним планом, економіка кожної з радянських республік зростає високими темпами. Україна, наприклад, виробляє нині промислової продукції у два з лишком рази більше, ніж її давала вся країна у довоєнному 1940 році. За цей час її промисловий потенціал зріс майже у дев'ять разів» (стор. 36).

Автор показує й успіхи, що їх досягли внаслідок спільних зусиль інші радянські народи.

Життя свідчить, робить висновок автор, що планомірний розвиток загальносоюзної економіки вимагає дальшого поглиблення міжреспубліканських економічних зв'язків, розширення співробітництва і братерської взаємодопомоги всіх націй і народностей країни. Це закономірний об'єктивний процес, обумовлений суспільним характером соціалістичного виробництва, народженого нашою дійсністю. І всякий, хто намагався б загальмувати його, стати на шлях національної замкнутості, завдав би велику шкоду справі комуністичного будівництва.

Показуючи значення дальшого поглиблення міжреспубліканських зв'язків у планомірному розвитку загальносоюзної економіки, автор у той же час звертає увагу на те, що партії і народові належить ще багато зробити для всебічної інтенсифікації суспільного виробництва, органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства. Потрібно забезпечити даліше піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих, формування людини комуністичного суспільства. «...Кожне з цих гігантських завдань вимагає все більшої інтернаціоналізації економічного, політичного і духовного життя в Радянській багатонаціональній державі. Тільки такий шлях дозволяє найбільш раціонально розмістити продуктивні сили, повністю використати ресурси країни, забезпечити максимальну погодженість дій всього народу, виховати трудящих у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму» (стор. 37). У книзі обґрунтовується це положення численними прикладами. Так, Українська РСР дає країні близько половини всієї виплавки чавуну, 40% сталі і прокату, третину видобутку вугілля, майже 60% залізної руди, багато найважливіших промислових виробів, товарів народного споживання. Вагома її доля у сільськогосподарському виробництві (стор. 38).

Добру славу в країні і за її межами заслужили машини крামаторських заводів, харківські трактори і генератори, київські екскаватори і електронно-обчислювальні машини, львівські автобуси і телевізори, запорізькі трансформатори та багато інших виробів, які поставляються в усі братні республіки.

У той же час Українська РСР все більше отримує від інших республік різнобічної продукції, необхідної їй для розвитку народного господарства і постачання населення. За рахунок цього забезпечується, наприклад, більше половини потреб республіки у нафтопродуктах і лісоматеріалах, близько половини — у кольорових металах, понад п'ята частина — у продукції хімічної промисловості, майже четверта частина — легкої промисловості. З Російської Федерації Україна отримує верстати й автомобілі, різне промислове обладнання; Білорусія постачає трактори і автосамоскиди, шкіряне взуття, Прибалтика шле радіоапаратуру і точні прилади, рибні продукти і трикотажні вироби; Закавказзя — нафтопродукти, труби, цитрусові; республіки Середньої Азії — кольорові метали, бавовну, тканини (стор. 38).

У нашій країні майже немає такого будівництва, де б не працювали могутні вантажні автомашини «КрАЗ». Близько 130 заводів, розміщених у різних районах країни, направляють Кременчуцькому автозаводові по кооперації агрегати, вузли, деталі, поковки, різні технічні

вироби, електрообладнання для цих машин та ін. Сюди надходять двигуни, виготовлені робітниками ярославського об'єднання «Автодизель», автоприлади і електрообладнання ризького заводу «Автоелектроприлад», масляні радіатори і підігрівачі фрунзенського заводу «Киргизавтомаш», лаки і фарби Лідського заводу з Білорусії (стор. 39). «Життя засвідчує, — пише автор, — що між процесом зміцнення єдності соціалістичних націй і зростанням економічної могутності країни існує діалектичний взаємозв'язок. Господарський розквіт республік є міцною основою розвитку їх дружби і співробітництва. У той же час взаємна допомога і дружба народів все більш помітно визначають наші успіхи у господарському будівництві, формуванні комуністичних виробничих відносин, ідейному вихованню трудящих» (стор. 39).

На всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва нашої Батьківщини у цьому плодотворному співробітництві і взаємодопомозі знайшла своє найбільш яскраве втілення велика життєва сила ленінської національної політики КПРС. І цілком закономірно, що саме характеристика національних відносин на стадії зрілого соціалізму становить стрижень матеріалів збірника. Даний у рішеннях з'їзду партії, працях товариша Л. І. Брежнєва марксистсько-ленінський аналіз розвитку цих відносин в умовах комуністичного будівництва є чітким орієнтиром для ЦК Компартії України, всіх республіканських партійних організацій у боротьбі за дальше зміцнення дружби радянських народів.

Предметом глибокого і різнобічного аналізу в матеріалах збірника стали актуальні питання здійснення Комуністичною партією України рішень XXV з'їзду КПРС в галузі соціально-економічної політики партії. Одним з вузлових питань економічної політики партії завжди було і залишається, відзначається в книзі, систематичне керівництво народним господарством. Цьому питанню присвячена окрема стаття «Партійні організації і удосконалення управління економікою». У статті відзначається, що досягнутий радянською економікою якісно новий рівень розвитку продуктивних сил, дальше поглиблення спеціалізації і кооперації виробництва пред'являють нові умови, більш високі вимоги до управління. У зв'язку з цим Компартія України особливу увагу звертає на підвищення наукового рівня планування, запровадження автоматизованих систем управління виробництвом, всебічне врахування при складанні планів резервів підвищення ефективності виробництва, поліпшення використання всіх ресурсів та ін. (стор. 85).

У книзі особливо підкреслюється думка, що всі наші досягнення — результат послідовного здійснення взятого партією курсу на всебічне підвищення ефективності виробництва і якості всієї роботи, курсу, який став магістральною лінією розвитку радянської економіки на сучасному етапі.

Всебічне відображення в книзі знайшло питання про здійснення Компартією України аграрної політики КПРС на сучасному етапі.

У своїй повсякденній роботі по перетворенню в життя цієї політики Центральний Комітет Компартії України надає першочергового значення прискореному розвитку сільськогосподарського виробництва, удосконаленню партійного керівництва господарством, підвищенню ролі сільських парторганізацій.

Багато місця відведено в книзі аналізу кадрової політики нашої партії, як могутнього важеля, яким вона впливає на весь хід суспільного розвитку. Добір, розстановка і виховання кадрів — саме на цих основних трьох напрямках зосереджують свою увагу партійні організації України.

Товариш В. В. Щербицький неодноразово повертається в книзі до думки про те, що на будь-якій ділянці комуністичного будівництва успіх забезпечується поєднанням господарської і ідейно-виховної діяльності.

У полі зору автора — виховання молодого покоління. У промові на XXII з'їзді ЛКСМ України товариш В. В. Щербицький наголосив про необхідність постійно турбуватися про ідейне, класове загартування нашої молоді, допомагати їй творчо застосовувати ленінські ідеї у праці і в житті. «Володимир Ілліч Ленін вказував, що складні економічні, соціально-політичні, виховні завдання, які мають вирішуватися новим поколінням будівників комунізму, вимагають високої освіченості, глибокої ідейної переконаності і моральної чистоти», (стор. 501), — зазначає автор у своїй доповіді на пленумі ЦК Компартії України «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню рішень XXV з'їзду КППРС про поліпшення комуністичного виховання молоді і посилення партійного керівництва комсомолом». Товариш В. В. Щербицький вказує, що виховання це має бути не відірваним від життя, а відбуватися в процесі активної участі у будівництві комунізму, під впливом всієї нашої соціалістичної дійсності.

Ідейно-політична єдність, справжній колективізм і товариськість, моральне здоров'я і соціальний оптимізм, братерська дружба всіх націй і народностей країни, все, що становить суть радянського способу життя, — це могутні фактори, які активно впливають на виховання громадян нашого суспільства.

У багатоплановій тематиці збірника важливе місце посідають питання зміцнення зв'язку вчених і практиків, організації кращої взаємодії науки і виробництва. Говорячи про роль вчених республіки у вирішенні багатьох актуальних питань науково-технічного прогресу, у перетворенні науки у безпосередню виробничу силу, В. В. Щербицький у промові «Примножувати виробничу силу науки, зміцнювати її зв'язок з практикою» відзначав, що «...наші вчені вносять вагомий вклад у зміцнення економічної могутності і обороноздатності країни, її міжнародного авторитету, сприяють підвищенню народного добробуту, всебічному розвитку соціалістичного способу життя» (стор. 417).

Значний вклад у розв'язання актуальних питань комуністичного будівництва вносять гуманітарні науки. За останні роки серйозних успіхів у вивченні соціальних проблем, історії нашої партії, як партії наукового комунізму, досягли філософська, економічна, історична та історико-партійна науки. Книга товариша В. В. Щербицького є сконцентрованим втіленням всіх основних аспектів історії Комуністичної партії України, її діяльності по мобілізації трудящих республіки по втіленню в життя накреслень партії. Саме цим визначається її значення у дальшому розвитку історичної науки в республіці, зокрема, для історико-партійної науки та партійного будівництва.

Книгу відзначають актуальність, глибина і цілісність аналізу поставлених проблем, живе поєднання теоретичних положень з практичними завданнями, які стоять перед партією і народом. Через всю книгу червоною ниткою проходить положення про те, що Комуністична партія України — бойовий, випробуваний авангард КППРС — завжди послідовно проводила і проводить ленінську генеральну лінію, була і залишається надійною опорою КППРС у вирішенні всіх завдань комуністичного будівництва.

325-річчя возз'єднання України з Росією

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (Київ)

ІСТОРИЧНЕ КОРИННЯ ЗВ'ЯЗКІВ, ДРУЖБИ ТА ЄДНАННЯ НАРОДІВ СРСР

325-річчя возз'єднання України з Росією відзначається в умовах розвинутого соціалізму, морально-політичної єдності радянського суспільства, непорушної дружби і єднання народів СРСР, коли існує нова історична спільність людей — радянський народ.

Звернення до минулого — це не відхід від сучасності, а своєрідне розкриття могутніх джерел нашого славного соціалістичного буття, адже історичний процес безперервний. Образно кажучи, сучасність сягає своїм корінням у попередні епохи. Водночас вона має зримі паростки нового, майбутнього. Саме тому історичний процес необхідно сприймати як низку взаємозв'язаних подій, що відбувалися в різні часи. Щодо цього В. І. Ленін зазначав: «Віддатися цілком історії в такий час, який ми переживаємо, згадувати про минуле, не думаючи про теперішнє і про майбутнє, для мене, признаюся, було б річчю непосильною»¹.

Історичний підхід до оцінки подій і фактів є одним з найважливіших методологічних положень марксизму-ленінізму. Справжній історизм — це глибоке осмислення всього історичного процесу, з найдавніших часів до наших днів. На основі історичного досвіду можна відкривати нове і науково передбачати майбутнє, бо досвід минулого і досвід сучасності постійно взаємодіють між собою. Тільки марксизм-ленінізм дав можливість усвідомити безперервність, закономірність і послідовність розвитку суспільства, зробити правильні висновки та узагальнення.

Говорячи про зв'язок різних часів і спадкоємність поколінь, не можна водночас забувати про їх специфічність. Відомо, наприклад, що в соціалістичному суспільстві діють закони розвитку, яких раніше не знало людство. Зокрема, зв'язки, дружба та єднання радянських народів знайшли найповніше відображення у новій історичній спільності людей, в якій гармонійно поєднуються кращі сподівання людства і результати прогресивної діяльності багатьох попередніх поколінь, сповнена новизни реальність сучасності і певні риси майбутнього. Виникнення радянського народу як спільності людей історично зумовлене і своїм корінням сягає в минуле, є одним з переконливих свідчень закономірності, безперервності історичного процесу, якісно нового етапу в розвитку людства. Отже, в умовах соціалізму розвинулися, збагатилися новими рисами і набули нової якості історичні явища та прагнення людства.

Радянський лад ґрунтується на прогресивних здобутках попередніх поколінь. У соціалістичних країнах не тільки збережено, а й розви-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 129.

нуто і збагачено їх творчу спадщину. Саме тому, віддаючи належне минулому, слід водночас показувати, що за соціалізму зроблено гігантські кроки у розвитку різноманітних сфер життя, зокрема таких, як зв'язки, дружба та єднання між народами. В постанові ЦК Компартії України «Про організаційно-політичні заходи по підготовці і святкуванню 325-річчя воз'єднання України з Росією» наголошується на необхідності активно використати цей ювілей для всебічного розкриття торжества ленінської національної політики партії, глибоких історичних коренів єдності російського, українського та всіх інших народів нашої багатонаціональної Батьківщини, для пропаганди ідей пролетарського інтернаціоналізму, викривати домисли ворогів, які засобами фальсифікації намагаються зганьбити братерську дружбу наших народів. Слід переконливо показувати морально-політичну єдність нашого суспільства, нової історичної спільності людей — радянського народу, тісну згуртованість трудящих навколо Комуністичної партії Радянського Союзу².

У ході соціалістичного будівництва в нашій країні відбулися найглибші перетворення в економіці, соціальних і національних відносинах, духовному житті людей, що спричинило внесення корінних змін і в класовий склад радянського суспільства, всіх націй і народностей, які населяють Радянський Союз. У спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях за його захист народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями — відносини дружби і співробітництва³. Тільки в умовах соціалістичного суспільства могла виникнути подібна єдність класових і національних інтересів народних мас такої багатонаціональної країни, як Радянський Союз. Це є ще одним виявом сили і переваг соціалістичного ладу, результатом правильної національної політики Комуністичної партії Радянського Союзу.

Історія кожного народу не ізольована від життя інших народів. З найдавніших часів, незважаючи на різноманітність обставин та умов, відмінності в економічному і політичному устрої, національні традиції, а також інші особливості, у взаємовідносинах між народами завжди сильнішим було те, що їх зближувало, а не роз'єднувало. Це зумовлювалося об'єктивним ходом історичного процесу, прагненням народів до прогресу та боротьбою проти всього, що стояло на шляху їх дальшого розвитку. Історичний досвід свідчить, що не ворожнеча, а мир, зв'язки і дружба між народами завжди були і є тими факторами, які сприяли і сприяють розвиткові суспільства.

Різні класи в силу свого становища та інтересів відігравали не однакову роль у міжнародних зв'язках. Експлуаторські верстви суспільства заради збереження свого панівного становища неодноразово зраджували інтереси батьківщини, «своєї» національності і пригноблювали інші народи. Не могли і не можуть ці класи бути поборниками рівноправності і дружби між народами. Тільки прогресивні сили шукали і знаходили відповідні шляхи, які вели народи до зближення. Саме тому в оцінці всіх суспільних явищ, як зазначав В. І. Ленін, «...поділ суспільства на класи в історії повинен стояти перед нами ясно завжди, як основний факт»⁴.

Слід також зазначити, що в класово антагоністичних суспільствах, побудованих на експлуатації людини людиною, зв'язки і дружба між народами часто штучно порушувалися панівними класами. На шляху

² «Радянська Україна», 17 вересня 1978 р.

³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 87.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 65.

зближення та єднання народів за тих умов було багато непереборних перешкод. Розпалювані реакційними силами расова нетерпимість і ворожнеча між народами, національне гноблення не тільки гальмували розвиток суспільства, а й принижували гідність людини. Експлуаторські класи та їх ідеологи завжди використовували розбрат між представниками різних народностей або націй для відволікання народних мас від класової боротьби. Але навіть тоді передові представники суспільства були переконані, що настануть часи, «когда народы, распри позабыв, в великую семью соединятся» (О. С. Пушкін), коли «...на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі» (Т. Г. Шевченко). І нерідко мрія передових людей не тільки випереджала хід подій, а й посилювала енергію народу в боротьбі за світле майбутнє людства. Однак їх кращі сподівання здійснилися лише в умовах соціалістичного суспільства.

Основоположники марксизму-ленізму переконливо довели, що національні відмінності, незважаючи на їх важливість і складність, не є основними, а тим більше єдиними факторами, які істотно впливають на розвиток людства. Національне питання — тільки частина загальних проблем, які в різні часи доводилося розв'язувати народам у процесі боротьби за соціальний прогрес. Принагідно зазначимо, що діяльність Комуністичної партії нашої країни ґрунтується на пізнанні та свідомому використанні об'єктивних законів національних відносин, що відкриває нові можливості у справі посилення зв'язків, дружби та єднання народів СРСР.

Зв'язки і зближення народів протягом віків здійснювалися в різних умовах, знаходили вияв у найрізноманітніших за формою і змістом суспільних явищах, подіях та фактах. На різних етапах історичного процесу існували певні фактори, що сприяли розвитку зв'язків і дружби відносин між народами. На підтвердження цього можна було б навести багато прикладів, але в даній статті зупинимося лише на деяких.

Зокрема, розвитку та зміцненню зв'язків і дружби між російським, українським й білоруським народами сприяли спільність їх походження, мовна спорідненість, культурна близькість, безпосереднє територіальне сусідство. Як відомо, східні слов'яни пережили яскравий період своєї історії, перебуваючи у складі великої і могутньої держави середньовічної Європи — Київської Русі, яка стала спільною історичною коліскою трьох народів — російського, українського та білоруського. Важливу роль відігравали й історичні традиції, що ведуть свій початок з найдавніших часів. Причому ці традиції не є чимось застиглим, стандартним, а навпаки, в ході історичного розвитку їх зміст невинно збагачується.

Згадані, а також інші фактори позитивно впливали на взаємовідносини російського та українського народів, які, за визначенням В. І. Леніна, близькі «...і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»⁵.

В результаті ослаблення Русі, що значною мірою було наслідком монголо-татарського нашествия, українські та білоруські землі загарбали іноземні держави і населенню довелося зазнавати багатовікового національного гноблення. Однак і за таких складних умов не припинялися зв'язки між російським, українським і білоруським народами.

На рубежі XV—XVI ст. виникла централізована Російська держава, столицею якої стала Москва. Цій державі судилося відіграти визначну роль в історії народів Східної Європи, а після включення до її складу Сибіру та інших земель — також в історії Азії. З самого по-

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

чатку Російська держава була багатонаціональною. Щоправда, російський народ відіграв у ній провідну роль як за чисельністю, так і за рівнем розвитку економіки й культури.

У ході боротьби українського та білоруського народів проти іноземного поневолення зростало їх прагнення до возз'єднання з російським народом у єдиній державі. З особливою силою воно виявилось під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., яку очолив видатний полководець і політичний діяч гетьман Богдан Хмельницький. На Переяславській раді 8 (18) січня 1654 р., де були присутні представники різних верств населення України, одностайно прийнято пропозицію гетьмана про возз'єднання України з Росією, «чтоб есми вовеки вси едино были»⁶. Літописи і численні тогочасні документи донесли відомості про те, що рішення Переяславської ради вітали народні маси України⁷.

Возз'єднання України з Росією було подією закономірною, зумовленою об'єктивним розвитком історичного процесу, що відповідала корінним інтересам обох братніх народів. Відтоді український народ назавжди зв'язав свою долю з долею російського народу і таким чином вступив у новий період своєї історії. Він знайшов у російському народі великого союзника, вірного друга і захисника в боротьбі за соціальне і національне визволення⁸.

У нових умовах радянські люди свято дорожать і примножують прогресивні традиції минулого. Так, у роки Великої Вітчизняної війни Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 жовтня 1943 р. було встановлено орден Богдана Хмельницького трьох ступенів для нагородження командирів і бійців Червоної Армії, керівників партизанських загонів і рядових партизанів, які особливо відзначилися в боях за визволення радянської землі від фашистських загарбників⁹. Цим орденом нагороджено більше 8 тис. чол. різних національностей і понад тисячу військових з'єднань, частин і підрозділів Радянської Армії.

У XVIII ст. з Росією возз'єдналися Правобережна Україна і Білорусія. В тому ж столітті до Росії було приєднано Північне Причорномор'я, Латвію, Естонію і Литву. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. до складу Російської держави ввійшли Грузія, Вірменія, Азербайджан, Молдавія, яких раніше пригноблювали Персія або султанська Туреччина, а в середині XIX ст. — ввійшли Середня Азія і Далекий Схід. Включення згаданих земель до Росії відбувалося в різних умовах та різними засобами. Але об'єктивний хід подій свідчить про те, що в цілому Росія відіграла прогресивну роль щодо багатьох земель. Ф. Енгельс у 1851 р. писав, що «...панування Росії відіграє цивілізаторську роль для Чорного та Каспійського морів і Центральної Азії...»¹⁰.

Територія Російської імперії охоплювала величезні простори, на яких проживало багато націй та народностей. Перебували вони на різних ступенях розвитку — деякі на рівні капіталістичних відносин, а багато — на стадії феодалізму і навіть патріархально-родового ладу. У зв'язку з цим В. І. Ленін зазначав, що «Росія — строката в національному відношенні країна. Урядова політика, політика поміщиків, підтримуваних буржуазією, прийнята вся наскрізь чорносотенним націоналіз-

⁶ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. III, М., 1953, стор. 461.

⁷ Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 67; Летопись Григория Грабянки, К., 1854, стор. 123.

⁸ Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.). Схвалені ЦК КПРС, К., 1954, стор. 38—40.

⁹ «Правда», 11 жовтня 1943 р.

¹⁰ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 27, стор. 231.

мом. Ця політика спрямована своїм вістрям проти *більшості* народів Росії, які становлять *більшість* її населення»¹¹. Однак царизм та експлуаторські класи могли лише загальмувати, але не зупинити розвиток історичного процесу. Це стосується й розвитку міжнаціональних відносин, які охоплювали різні сфери життя народів.

І якщо царизм та експлуаторські класи Росії вбачали у приєднаних землях, насамперед, джерело наживи, то зовсім іншою була роль російських народних мас. Вихідці з центральних районів Росії, поселяючись у Сибіру, на Далекому Сході, в Казахстані та інших місцевостях, активно включалися в господарське життя, ділилися з місцевим населенням своїми трудовими навичками, передавали йому риси побуту і культури. Вони, на відміну від експлуаторських класів, не сторонилися місцевого населення, а, навпаки, залучали його до розробки природних багатств краю. До речі, в цьому процесі разом з трудящими Росії активну участь брали сотні тисяч переселенців з України. Отже, навіть у ті складні часи відбувалося зближення народів, закладалися основи їх дальшого співробітництва.

Класики марксизму-ленінізму неодноразово підкреслювали переваги великих держав, у тому числі й багатонаціональних. Але царизм і правлячі кола Росії використовували значні потенціальні можливості країни у розв'язанні багатьох проблем однобоко, лише в своїх інтересах. Незважаючи на це, вже за капіталізму міжнаціональні зв'язки приносили певні позитивні результати. В. І. Ленін зазначав, що «поки різні нації живуть в одній державі, їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»¹². Перебуваючи у складі Російської багатонаціональної держави, український, як й інші народи, розширював і зміцнював зв'язки з багатьма народами, що спрავляло позитивний вплив на його історичний процес.

Економічні зв'язки є найглибшою основою повсякденного людського буття. Щоправда, як про це свідчить минуле народів нашої країни, в кожен історичну епоху ці зв'язки набували різного характеру і розмаху. Зокрема, вони значно розширилися з розвитком капіталістичних відносин у другій половині XIX і на початку XX ст. У ході тих соціально-економічних змін, які відбувалися в епоху капіталізму, активно діяли й інші фактори, що сприяли зміцненню економічних зв'язків і зближенню різних націй та народностей. Так, для капіталізму характерне посилення класової диференціації населення. Зубожіння мільйонів людей змушувало їх залишати рідні домівки і поселятися на малоосвоєних землях або, що особливо важливо, мігрувати в промислові райони, де завдяки цьому населення ставало більш компактним, більш однорідним у класовому відношенні і багатонаціональним за своїм складом. Таким чином, міграційні процеси в умовах капіталізму набували нових властивостей і сприяли зближенню, певній інтернаціоналізації населення. Це позначалося на змісті і формах боротьби трудящих проти соціального гноблення, за суспільний прогрес.

У цей час формувалася і виходив на історичну арену багатонаціональний робітничий клас Росії — провідна сила в боротьбі за нові соціальні і міжнаціональні відносини в суспільстві, які мали сприяти дальшому розвитку зв'язків, дружби та єднання між народами нашої країни.

Важливу роль у зближенні народів завжди відігравали культурні зв'язки, обмін здобутками культури. В передовій культурі кожного народу знаходить яскравий вияв його прагнення до взаємодії з іншими

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 144.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 167.

народами. І, безумовно, входження численних народів до складу Росії також сприяло їх культурному зближенню. Але на шляху культурного співробітництва в період феодалізму і капіталізму було багато нерозв'язаних питань, починаючи з нерівномірного розвитку народів Росії і кінчаючи реакційною політикою царизму, спрямованою на обмеження і заборону мови та культури різних народів, зокрема й українського.

У суспільстві, розділеному на антагоністичні класи, не може бути єдиної ідеології, єдиної культури. Щодо цього в 1913 р. В. І. Ленін писав: «Є дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі»¹³. Адже в умовах капіталізму поряд з культурою панівного, експлуаторського класу існують елементи демократичної, соціалістичної культури, носіями якої є трудящі маси, їх ідеологи. Безумовно, в культурних зв'язках, єднанні між народами майбутнє належало саме цій, останній культурі. Об'єктивний хід історичного розвитку, дії прогресивних сил країни неминуче приводили до ліквідації перешкод на шляху культурного співробітництва і взаємозв'язків між народами. Кожний народ Росії вносив свій вклад у справу культурних зв'язків. При цьому слід зазначити, що розвиток національних культур значною мірою залежав від їх контактів з культурою великого російського народу. Це досить виразно простежується на прикладі російсько-українських зв'язків у галузі культури, освіти і науки. Видатний український революціонер-демократ, письменник і вчений Іван Франко зазначав, що російський народ створив життя духовне, літературне і наукове, яке тисячними потоками безупинно впливає і на Україну¹⁴.

Багато поколінь українських письменників і поетів виховувалися на класичних творах О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. О. Некрасова, Л. М. Толстого та інших. На розвиток української культури мав великий вплив родоначальник пролетарської літератури Максим Горький. Водночас російські прогресивні письменники у своїх творах чимало уваги приділяли Україні, її людям. Так, Максим Горький у повісті «Мати» вперше відтворив реалістичний образ українського робітника-революціонера Андрія Находки, який бачив майбутнє лише у спільній боротьбі трудящих різних національностей проти самодержавства та експлуаторів.

Слід згадати про значний вплив видатних російських композиторів М. І. Глінки, П. І. Чайковського, М. А. Римського-Корсакова, М. П. Мусоргського на творчість таких українських композиторів, як М. В. Лисенко, С. С. Гулак-Артемівський, М. Д. Леонтович та інші. Українська тематика часто звучала в творах російських композиторів. Зокрема, вони широко використовували українську мелодику. Вихованцями Російської Академії художеств були видатні українські художники Т. Г. Шевченко, С. І. Васильківський, М. І. Мурашко, М. К. Пимоненко та інші. Україні, її народові присвятили свої твори російські художники І. Ю. Рєпін, І. М. Крамської, І. К. Айвазовський та інші.

В розвитку російської культури, літератури і мистецтва внесли свій вклад вихідці з українського народу — письменники М. В. Гоголь і В. Г. Короленко, художники В. Л. Боровиковський, Д. Г. Левицький і М. О. Ярошенко, скульптор І. П. Мартос — автор пам'ятника Мініну і Пожарському в Москві та інші. Вони збагачували російську культуру українськими елементами, що, безумовно, сприяло зближенню

¹³ Там же, стор. 126.

¹⁴ Іван Франко. Про російську літературу, Львів, 1947, стор. 47.

культур обох братніх народів і таким шляхом зміцненню зв'язків і дружби між ними.

Сказане було властиве не тільки взаємовідносинам між представниками передової російської та української культури. Такі ж відносини з давніх часів встановилися між діячами російської культури і білоруської, молдавської, грузинської, вірменської та інших.

Російська мова ніколи не була чужою для прогресивних діячів інших народів, що населяли Російську державу. Мова великого російського народу — мова Пушкіна, Гоголя, Герцена, Чернишевського, мова Леніна — дедалі більше ставала могутнім засобом міжнаціональних зв'язків, дружби та єднання народів нашої Батьківщини.

Культурні зв'язки відігравали важливу роль у русі народів шляхом прогресу. Вони охоплювали широке коло питань і набували рис інтернаціонального характеру, в них зароджувались елементи соціалістичної культури. Саме соціалістична культура в умовах Радянської влади є спадкоємницею передових традицій минулого і водночас збагачує їх новим змістом і формою. В. І. Ленін ще в перші роки Радянської влади, звертаючись до молоді, говорив, що комуністом можна стати, лише засвоївши те, що нагромаджено людським знанням¹⁵. У даному разі йдеться про активне, творче використання досвіду минулого.

Перебування різних народів у складі однієї держави, посилення зв'язків між ними зумовлювали їх спільну боротьбу з іноземними загарбниками. Слід зазначити, що трудящі ніколи не були байдужими щодо долі своєї країни, хоч саме на їх плечі лягав основний тягар боротьби із зовнішніми ворогами. Так, у результаті героїчної боротьби російського народу було знищено тяжке монголо-татарське ярмо, від якого страждали, зокрема, й жителі Поволжя — чуваші, удмурти, марійці, мордвини та інші народності. Все це змінило співвідношення сил у Східній Європі, що мало велике значення не тільки для Росії, а й для України, Білорусії та Литви.

Російська армія, до складу якої входили й українські козацькі полки, неодноразово давала гідну відсіч турецьким загарбникам. Лише завдяки могутності Російської держави їх було далеко відкинуто від українських земель. Російський, український, білоруський та інші народи громили шведських агресорів на початку XVIII ст. Під час Вітчизняної війни 1812 р. народи Росії спільно боролися свою землю від нашествия 500-тисячної армії Наполеона.

Славні традиції спільної боротьби предків проти іноземних загарбників живі в пам'яті народів нашої Батьківщини і неодноразово надихали їх на нові подвиги. Зокрема, в героїчні роки Великої Вітчизняної війни орденами на честь полководців О. В. Суворова і М. І. Кутузова було нагороджено багато тисяч командирів різних національностей, а також окремі частини і з'єднання Радянської Армії. Отже, радянські люди не тільки продовжують кращі традиції минулого, а й збагачують їх новим змістом.

Народи Росії спільно боролися проти кріпосництва і поміщиків, капіталістичної експлуатації і буржуазії, проти царизму. Це — одна з найяскравіших сторінок в їх історії. Зв'язки, дружба та єднання між народами нашої країни розвивалися і міцніли, насамперед, у спільних боях проти експлуататорів. Водночас це була боротьба проти будь-якого гноблення, проти реакції, за встановлення братерських відносин між народами на новій основі.

Для кожної епохи характерні свої форми і масштаби класової боротьби. За феодалізму в ході безперервної боротьби проти експлуатато-

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 289.

рів населення ділилося не стільки за етнічним, національним принципом, скільки за соціальним: домінуючу роль при цьому відігравав класовий поділ. Особливо яскравою формою класової боротьби в феодальну епоху були селянські війни — різновидність громадянських війн кріпосного селянства проти гніту поміщиків. У XVII—XVIII ст. вони охоплювали великі території, населені багатьма народностями. Саме їх антифеодальний характер сприяв об'єднанню навколо повсталих представників різних народностей. Це стосується, зокрема, селянських війн під керівництвом народних героїв Івана Болотникова на початку XVII ст., Степана Разіна в 1670—1671 рр., Кіндрата Булавіна в 1707—1708 рр. Найбільша селянська війна відбулася в 1773—1775 рр. під проводом Омеляна Пугачова. І на цей раз у лавах повстанців було багато росіян, українців, казахів, татар, калмиків та представників інших народностей. Класова боротьба селянства, що розхитувала основи феодального ладу, була одним з етапів спільної боротьби трудящих нашої країни.

Ця боротьба всіх народів Росії проти гнобителів і деспотизму тривала і в XIX ст., коли вона досягла якісно вищого рівня. Узагальнивши різноманітні за характером події та факти, В. І. Ленін визначив три етапи визвольного руху в Росії¹⁶. Вже на його першому етапі в організаціях декабристів були росіяни, українці, білоруси, поляки, молдаване і представники інших народів. Важливо, що при розв'язанні національного питання декабристи керувалися прогресивними принципами, втілення в життя яких могло б забезпечити рівність і співробітництво народів. Однак їх плани не були здійснені: у грудні 1825 р. царизму вдалося жорстоко придушити виступ дворянських революціонерів у Петербурзі, а після повстання Чернігівського полку — під Києвом. Проте справа декабристів залишилась у пам'яті революціонерів наступних поколінь. «Первые русские благовестители свободы» — так назвав декабристів революційний демократ Т. Г. Шевченко.

Великі російські революціонери-демократи О. І. Герцен, М. Г. Чернишевський і М. О. Добролюбов також активно боролися за права трудящих і рівність між народами. Зокрема, вони закликали народи Росії до союзу, що ґрунтувався б на добровільних засадах, вірили в їх неминуче визволення від деспотизму самодержавства. Так, М. Г. Чернишевський вважав, що всі народи мають право вирішувати свою долю за власним бажанням¹⁷. Порушуючи питання про звільнення селян від кріпосницької кабали, він підкреслював, що інтереси трудящих мас різних національностей мають бути спільними. Водночас М. Г. Чернишевський був переконаний, що в умовах царської Росії національне питання можна розв'язати лише революційним шляхом.

Ідеї російських революціонерів-демократів підтримували прогресивні діячі інших народів. При цьому вони протиставляли реакційну політику царизму, яку різко засуджували, діяльності передових людей Росії. Наприклад, Т. Г. Шевченко був однодумцем і союзником російських революційних демократів. І. Я. Франко писав про глибоку безодню, що відділяла царизм від трудящих, від прогресивних кіл Росії, і закликав до постійного єднання з ними.

Славну сторінку в історію боротьби народів Росії проти деспотизму і реакції вписало революційне народництво. Незважаючи на жорстокі репресії, на боротьбу з царизмом, за свободу піднімалися нові тисячі

¹⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

¹⁷ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VI, М., 1949, стор. 162.

революціонерів. Невипадково у 1882 р. К. Маркс і Ф. Енгельс писали, що «...Росія являє собою передовий загін революційного руху в Європі»¹⁸.

Радянські люди шанують пам'ять про революціонерів-демократів. У нашій країні встановлено пам'ятники і створено музеї, експозиції яких розповідають про їх життя і діяльність, їх ім'ям названо населені пункти, вулиці тощо. Життєвий шлях і самовіддана боротьба цих мужніх людей проти царизму досліджувалися радянськими вченими, а також знайшли відображення у художній літературі та мистецтві. Тільки за роки Радянської влади неодноразово видавалися повні зібрання творів революціонерів-демократів, які читають мільйони людей, знайомлячись з їх поглядами на розв'язання різних питань, зокрема щодо зміцнення взаємозв'язків і дружби між народами.

Розвиток капіталізму зумовив виникнення в Росії робітничого класу, поява якого мала величезне значення для розвитку революційного руху та вирішення долі народів імперії.

На рубежі XIX—XX ст. капіталізм почав переростати у свою вищу і останню стадію — імперіалізм. У цей час різко загострилися суперечності між працею і капіталом, між експлуатованими і експлуаторами, посилювався національно-визвольний рух. Росія стала вузловим пунктом усіх суперечностей імперіалізму. Пролетаріат нашої країни повів рішучу боротьбу проти царизму — оплоту світової реакції. Відтоді центр революційного руху із Західної Європи перемістився в Росію, і авангардну роль у всесвітньому революційному русі почав відігравати російський робітничий клас. Пролетарська революція стала питанням безпосередньої практики. Саме в цих умовах у Росії виник лєнінізм.

В. І. Ленін розвинув марксизм, збагатив його новими висновками і положеннями відповідно до соціальних і класових умов. Створення В. І. Леніним партії нового типу — марксистської — стало поворотним пунктом у світовому робітничому русі. Партія більшовиків, що об'єднала в своїх лавах найбільш свідомих представників пролетаріату — кращих синів і дочок усіх національностей Росії, виступила прапоросцем ідеології пролетарського інтернаціоналізму і на цій основі дружби народів.

Пролетаріат Росії завжди був інтернаціональним за складом. В його перших рядах ішов російський робітничий клас. Робітники інших національностей використовували його багатий революційний досвід. І те, що саме пролетаріат — найреволюційніший в історії клас — очолив визвольний рух у країні, мало величезне значення для розвитку класової солідарності між народами, між трудящими різних національностей, яка в цей період піднімається на новий, вищий ступінь і характеризується зростанням інтернаціональної єдності.

Тільки завдяки спільній революційній боротьбі робітничого класу і всіх трудящих різних націй можна було здобути перемогу над капіталізмом, без чого неможливо ліквідувати національне гноблення та інші перешкоди на шляху широких і всебічних зв'язків та дружби між народами. Тільки тісний союз і спільні дії трудящих різних національностей могли стати гарантією їх повного політичного та економічного визволення. «Старому світові, світові національного гноблення, національної гризні або національного відособлення, — писав В. І. Ленін, — робітники протиставляють новий світ єдності трудящих усіх націй, в якому нема місця ні для одного привілею, ні для найменшого гноблення людини людиною»¹⁹.

¹⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 294.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 145.

На долю пролетаріату Росії випала величезна історична місія: знищити самодержавство, поміщицьку та капіталістичну експлуатацію, встановити диктатуру пролетаріату, що мала забезпечити побудову нового, соціалістичного суспільства. Обов'язковою умовою перемоги революції був союз робітничого класу і трудящого селянства при збереженні керівної ролі пролетаріату. Підтримка пролетаріату народними масами пригноблених національностей була однією з умов перемоги соціалістичної революції.

Вперше в історії людства робітничий клас Росії, його революційна партія показали, як необхідно зміцнювати співробітництво між народами. Під керівництвом партії більшовиків було створено єдиний фронт боротьби трудящих різних національностей проти самодержавства. У битвах проти спільних ворогів міцніла дружба народів нашої країни. Не за великодержавними шовіністами або буржуазними націоналістами йшли, усвідомивши свої класові інтереси, російські робітники і пролетарі інших національностей. Вони йшли шляхом революційної боротьби з царизмом і капіталізмом. Про це свідчать ще перші виступи робітничого класу в 70—80-х роках XIX ст. За прикладом створеного В. І. Леніним у Петербурзі «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» виникли союзи, що об'єднували революціонерів-марксистів різних національностей, у Києві та Катеринославі. Під керівництвом революційної соціал-демократії влітку 1903 р. відбувся загальний страйк на півдні Росії. Почався він у Баку, потім перекинувся в Тифліс, Батум та інші міста Закавказзя, а невдовзі охопив і міста України — Одесу, Катеринославу, Київ, Миколаїв. Страйк набрав політичного характеру і свідчив про бойову солідарність сотень тисяч трудящих різних національностей.

Солідарність трудящих Росії знайшла особливо яскравий вияв у ході буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. Її гегемоном був пролетаріат; в авангарді боротьби йшов російський робітничий клас. У вогні революції 1905 р. за ініціативою робітників Іваново-Вознесенська, Москви, Петербурга виникли Ради робітничих депутатів. Поняття «рада» згодом стало визначальним у назві першої в світі соціалістичної держави — СРСР, а також у назві нової спільності людей — радянський народ. Восени 1905 р. В. І. Ленін писав: «Революція здобула першу перемогу, коли пролетаріат усіх народів Росії піднявся, як один, і захитав царський трон, від якого такі незліченні лиха перетерпіли всі народи і найбільше трудящі класи всіх народів»²⁰. Історія першої народної революції в Росії — невичерпне джерело для нових поколінь борців за свободу і дружбу між народами.

Долаючи опір і викриваючи ганебну суть підступних дій великодержавних шовіністів та місцевих націоналістів усіх мастей, партія більшовиків керувала боротьбою трудящих різних національностей у тяжкі роки столипінської реакції, нового революційного піднесення та імперіалістичної війни. Одним з яскравих проявів класової солідарності трудящих різних національностей була могутня хвиля політичних страйків, які охопили всю Росію на знак протесту проти звірачого розстрілу робітників на Ленських золотих приїсках. Тоді на заклик більшовиків за прикладом робітників Петербурга і Москви виступили пролетарі Баку, Києва, Катеринослава, Одеси, Риги, Харкова та інших міст Росії. У 1914 р., незважаючи на заборони царського уряду та масові арешти, у містах України, а також у Москві, Петербурзі, Тифлісі та інших населених пунктах відбулися мітинги, страйки, демонстрації, вечори, присвячені 100-річчю з дня народження великого сина українсько-

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 30.

го народу Тараса Шевченка, в яких взяли участь трудящі різних національностей.

Партія, керована великим Леніним, зміцнювала дружбу між народами незалежно від їх національності. Принципи пролетарського інтернаціоналізму проявилися в спільній боротьбі трудящих різних національностей під час Лютневої буржуазно-демократичної революції. Буржуазний Тимчасовий уряд, захищаючи інтереси експлуататорських класів, робив усе для розпалювання ворожнечі між народами і ослаблення цим самим революційних сил. Водночас буржуазні націоналісти всіх мастей, зокрема українські, боячись розширення революції, фактично підтримували контрреволюцію. За таких умов соціальне й національне визволення народам Росії могла забезпечити тільки соціалістична революція.

В результаті перемоги Великого Жовтня у нашій країні вперше в історії не на словах, а на ділі встановлено фактичну, реальну рівність усіх народів, створено всі необхідні умови для їх всебічного розвитку.

Радянський Союз — багатонаціональна держава нового типу, де ліквідовано будь-які причини, що породжують ворожнечу між народами. Соціалістична власність, відсутність експлуатації людини людиною, влада трудящих, найдемократичніший лад — все це стало основою для об'єднання різних націй і народностей в єдину сім'ю. Визволені від пут капіталізму сотні мільйонів трудящих активно включилися в побудову нового життя. Зростає і якісно збагачується творча роль народних мас в усьому процесі суспільно-політичного розвитку, зокрема у взаємозв'язках, дружбі та єднанні соціалістичних націй і народностей. Ідеологічною основою спільності соціалістичних націй є марксистсько-ленінський світогляд, радянський патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм і соціалістичний зміст культури. Дружба і єднання народів стали однією з основних рис соціалістичного ладу.

У ході будівництва соціалізму не тільки було ліквідовано все віджиле, реакційне, що перешкоджало суспільному розвитку, але й водночас збережено і примножено прогресивні надбання. Розквіт націй шляхом їх зближення і зближення націй шляхом їх розквіту — така діалектика розвитку національних відносин при соціалізмі.

Радянські люди не байдужі до минулого, оскільки є законними спадкоємцями кращих традицій і досягнень у всіх галузях життя багатьох поколінь. Це, безумовно, стосується і зв'язків, дружби та єдності народів нашої країни, всього великого радянського народу. Тому під час святкування 325-річчя воз'єднання України з Росією радянські люди з новою силою демонструють животворність монолітної братерської дружби українського, російського, всіх народів нашої країни.

Ф. П. Шевченко

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ СВЯЗЕЙ, ДРУЖБЫ И ЕДИНЕНИЯ НАРОДОВ СССР

Резюме

Связи, дружба и единение народов нашей страны в условиях зрелого социализма играют определяющую роль во всех областях жизни советского общества. Сила, жизнеспособность связей, дружбы и единения народов заключаются и в том, что они своими корнями уходят вглубь веков. Лучшие черты наследия прошлого были развиты и обогащены, поднялись на качественно высший уровень именно в условиях социалистического строя. В статье на основе фактического материала раскрывается суть этого процесса.

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

М. І. ПАНЧУК (Київ)

КПЗУ — ОРГАНІЗАТОР РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ

Восени 1979 р. український народ разом з усіма трудящими нашої країни відзначатиме 40-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР. «І напередодні цієї річниці, — вказував член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський, — ми віддаємо належне мужності і стійкості комуністів Західної України, Буковини і Закарпаття, які в надзвичайно важких умовах піділля очолили боротьбу трудящих за соціальне і національне визволення, за демократію і соціалізм»¹.

Висвітлення історії Комуністичної партії Західної України, дослідження її діяльності має велике наукове і політичне значення. Основні аспекти діяльності КПЗУ розглянуті в шеститомній «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу», «Нарисах історії Комуністичної партії України», в працях, присвячених висвітленню робітничого, селянського та національно-визвольного руху трудящих Західної України, спогадах активних учасників революційного руху на західноукраїнських землях².

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції дала могутній імпульс революційному рухові в усьому світі, «вона дала змогу всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу»³.

¹ Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 75-річчю II з'їзду РСДРП та 60-річчю I з'їзду Компартії України 27 липня 1978 року м. Київ, К., 1978, стор. 14.

² Істория Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, М., 1970; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977; Є. М. Галушко. Нариси історії КПЗУ 1919—1928 рр., Львів, 1965; М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, К., 1960; В. Маланчук. Торжество ленінської національної політики, Львів, 1963; М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., К., 1969; І. К. Васюта. Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр., Львів, 1971; Торжество історичної справедливості, Львів, 1968; А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1969; та ін.

³ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

Під впливом Великого Жовтня могутня хвиля революційних виступів прокотилась по всій Європі, зокрема, і в Австро-Угорщині, в складі якої, насильно відірвана від основної частини українських земель, перебувала Східна Галичина. У січні 1918 р. західноукраїнські трудящі взяли активну участь у політичному страйку, що охопив всю імперію Габсбургів. На заклик львівського страйкового комітету виступили робітники Тернополя, Стрия, Перемишля, нафтовики Дрогобицько-Бориславського басейну⁴. Загальний січневий страйк робітничого класу Австро-Угорщини став великою школою політичного виховання і для трудящих Західної України.

Організованістю і політичною боевитістю відзначалися виступи робітників Львова у квітні — червні 1918 р. У липні того ж року страйкували нафтовики Печеніжина, підтримані робітниками нафтових промислів Стобірни, Космача, Борислава, у серпні виступили робітники Дрогобицько-Бориславського басейну. Разом з робітничим класом на боротьбу за своє визволення піднімалося селянство. Весною і влітку 1918 р. селянські заворушення охопили понад 100 гмін, 18 повітів Східної Галичини⁵.

Під ударами масового революційного руху в листопаді 1918 р. Австро-Угорська імперія розпалась. «Пролетаріат Західної Європи піднявся і не лишив каменя на камені в Австро-Угорщині»⁶, — відзначав з приводу цього В. І. Ленін.

Перед трудящими Східної Галичини відкривались можливості об'єднатися з своїми братами в Українській Радянській державі, спільно з ними відстоювати завоювання революції і будувати нове життя. Однак, українська буржуазно-націоналістична контрреволюція, скориставшись неорганізованістю трудящих і їх політичною неосвіченістю, не допустила до влади робітників і селян, проголосила так звану Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Цим актом вона намагалась завдати удар по революційно-визвольній боротьбі трудящих, встановити за допомогою світової реакції безроздільне панування над ними.

Антинародна політика уряду ЗУНР викликала зростаюче невдоволення серед широких трудящих мас, розгортання революційного руху. Досвід Великого Жовтня, досвід світового комуністичного руху, власна революційна практика диктували західноукраїнським робітникам і селянам необхідність утворення комуністичної організації, яка б очолила їх і повела на боротьбу за владу Рад. Наприкінці 1918 — на початку 1919 років виникають перші комуністичні організації у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Стрию, Тернополі, Калуші, Коломиї та інших містах, які встановлюють між собою зв'язки.

У лютому 1919 р. відбулася перша крайова конференція (м. Станіслав), на якій було прийнято рішення про утворення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) і обрано Центральний Комітет партії. Утворення КПСГ знаменувало початок нового етапу революційно-визвольного руху західноукраїнських трудящих.

Виступи трудящих, солдатів мали яскраво виражений політичний характер. В резолюціях зборів, мітингів знаходило відбиття прагнення трудящих до зв'язків з Радянською Україною. Так, робітничо-селянський з'їзд представників Східної Галичини (30—31 березня 1919 р.) в

⁴ З історії західноукраїнських земель. Вип. 1, К., 1957, стор. 61.

⁵ Там же, стор. 65; П. В. Свежинський. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції та піднесення аграрного руху в Східній Галичині в 1918 році. — «УІЖ», 1965, № 10, стор. 89.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 145.

резолуції відзначав: «З'їзд бажає встановити тісні зв'язки з українським радянським урядом і висилає для цього 3-х представників у Київ»⁷.

Однак цим справедливим прагненням західноукраїнських трудящих у той час не судилося здійснитися. Реакційним колам Польщі при підтримці Антанти вдалося відторгнути від Радянської України і Радянської Білорусії їх західні області. Тут вони запровадили режим жорстокого соціального і національного гноблення.

Після загарбання польськими імперіалістами земель Західної України діяльність КПСГ було поширено на всі західноукраїнські землі, у зв'язку з чим і назву партії з 1923 р. замінено на КПЗУ.

Інтереси революційної справи вимагали якнайтіснішого об'єднання зусиль польських і західноукраїнських комуністів у боротьбі проти гніту трудящих. Відповідно до рішень Комінтерну, у липні 1921 р. було укладено угоду про входження КПСГ до складу Комуністичної робітничої партії Польщі на правах її автономної територіальної (обласної) партійної організації із своїм ЦК, партійними з'їздами й конференціями.

Програмні вимоги комуністів — земля — селянам, фабрики і заводи — робітникам, 8-годинний робочий день, національна незалежність — виражали життєві інтереси трудящих. Робітничий клас і селянство Західної України піднімалося на боротьбу проти соціального і національного гноблення за возз'єднання з Радянською Україною. Вони бойкотували державні розпорядження, ігнорували окупаційну владу. Протягом 1922—1923 років в краї відбулось понад 315 страйків, майже на всій території Східної Галичини і Західної Волині діяли партизанські загони⁸. Помітний вплив серед робітничого класу, зокрема, в профспілках Володимир-Волинська, Ровно, Львова, Борислава, Луцька, Ковеля, Кременця та інших, а також серед селянства та у військових частинах мали комуністи⁹.

КПЗУ доводилось діяти в надзвичайно тяжких і складних умовах глибокого підпілля, терору і переслідувань. Керуючи революційно-визвольною боротьбою трудящих, вона долала ці труднощі переборювала і усувала хиби в організаційній роботі, в тактиці, в аграрному і національному питаннях, які допускались нею в ході практичної діяльності. Комуністична партія використовувала всі легальні і нелегальні можливості для пропаганди своєї програми. Широко використовували комуністи трибуну сейму, сторінки партійної преси. Депутати-комуністи розповідали про тяжке становище в західноукраїнських селах, викривали маніпуляції буржуазних націоналістів, які намагались гаслами про «національну однорідність» селянства на Західній Україні відвернути його від революційної боротьби. Вони підтримували зв'язки з масами, виступали на зборах і мітингах трудящих, допомагали партійним комітетам організовувати масові революційні акції, поширювали директиви партії серед місцевих організацій.

Важливою віхою в житті партії була V конференція КПЗУ (квітень 1924 р.). Для ідеологічного та організаційного зміцнення КПЗУ велике значення мали прийняті конференцією тези про тактику партії, в яких висвітлена вся попередня діяльність партії та визначались напрями її діяльності на майбутнє. В тезах наголошувалось на дальшій

⁷ З історії західноукраїнських земель. Вип. 3, К., 1959, стор. 83.

⁸ М. М. Кравець. Назв. праця, стор. 69; Ю. Ю. Сливка. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення, К., 1973, стор. 214.

⁹ Тернопільський обласний державний архів (ТОДА), ф. 231, оп. 1, спр. 131, арк. 34, 72.

пролетаризації рядів партії, посиленні роботи в професійних спілках¹⁰. V конференція визначила також тактику з національного питання, шлях дальшого розвитку і зміцнення КПЗУ.

Озброєні рішеннями V конференції КПЗУ, комуністи Західної України активізували свою роботу серед мас. На час II з'їзду КПЗУ (жовтень 1925 р.) на західноукраїнських землях діяло 10 окружкомів, 29 повіткомів, 36 райкомів партії, 422 партосередки, які об'єднували в своїх рядах 1743 комуністи (в т. ч. 1065 селян, 678 робітників)¹¹. Значну роботу проводили селянський, профспілковий, єврейський, жіночий, військовий відділи ЦК та відділ МОДРу.

Поліпшення організаторської та ідейно-політичної діяльності КПЗУ, зростання та зміцнення її рядів, удосконалення тактики партії забезпечувало зростання впливу комуністів серед трудящих, активізації класової боротьби. Так, у вересні 1924 р. розпочався загальний страйк 14 тис. нафтовиків Дрогобича, робітників Львова, Красно та інших міст¹². Слідом за робітничим класом виступало і селянство. Спільно з робітничим класом, воно виступило в першотравневі дні 1924 р. у Заболотіві на Станіславщині. На першотравневу демонстрацію, організовану Коломийським окружкомом КПЗУ, вийшло понад п'ять тисяч селян з 47 сіл Покуття. Демонстрація була розстріляна і розігнана поліцією¹³. На сторінках газет, з трибуни сейму комуністи викривали дії урядових властей у Заболотіві, закликали трудящих до згуртування, до боротьби.

Дальший більшовизації КПЗУ, оволодінню нею багатим історичним досвідом ленінської партії сприяли рішення V конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувся влітку 1925 р. У роботі конгресу від Компартії Західної України в складі делегації КПП з правом ухвалюного голосу брали участь члени ЦК Й. В. Крілик (Васильків) і В. Б. Попель (Юрченко) та з правом дорадчого голосу — П. С. Ладан (Недобитий)¹⁴.

V конгрес Комінтерну прийняв резолюцію з українського питання, в якій підкреслював, що воно є одним з найважливіших питань Центральної Європи. Єдино правильним шляхом вирішення цього питання конгрес визнав ленінський принцип державного самовизначення і записав у своїй резолюції, що він визнає необхідність «проголошення комуністичними партіями Польщі, Чехословаччини і Румунії лозунгу об'єднання розірваних імперіалізмом на частини українських областей в Радянську робітничо-селянську республіку»¹⁵. Одночасно конгрес підкреслив, що революційно-визвольна боротьба українських трудящих може бути успішною лише при умові, коли вони свою боротьбу найтісніше пов'яжуть з боротьбою робітничого класу і селянства панівної нації за повалення влади капіталу.

Рішення V конгресу Комінтерну і його резолюція з українського питання мали принципово важливе значення для діяльності КПП в цілому і КПЗУ зокрема. На основі цих рішень вони вдосконалювали форми і методи керівництва національно-визвольним рухом, провели значну роботу по ідейному і організаційному зміцненню партійних ря-

¹⁰ Див.: Є. М. Галушко. Назв. праця, стор. 132.

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 46, арк. 62.

¹² З історії революційного руху у Львові, Львів, 1957 р., стор. 117.

¹³ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

¹⁴ П'ятий Всесвітній конгрес Коммунистического Интернационала 17 июня — 8 июля 1924 г. Стенографический отчет, ч. 2, М., 1925, стор. 241—242.

¹⁵ Там же, стор. 126.

дів. Особлива увага була звернута на організацію спільних акцій польських і українських трудящих, які сприяли згуртуванню їх у єдиний інтернаціональний фронт боротьби проти експлуататорських класів.

Травневий переворот у 1926 р. Пілсудського і встановлення профашистського режиму в Польщі прискорили процес фашизації українського буржуазно-націоналістичного табору. Терором проти всього революційного і, насамперед, проти комуністів обрушився режим Пілсудського. Про це свідчать судові процеси над комуністами у Володимир-Волинську, Луцьку, Ковелі, криваві події в Дзвінячому та Надвірній наприкінці 1926 р. під час яких було вбито і поранено багато робітників¹⁶.

Ні терор, ні репресії не могли зупинити революційно-визвольної боротьби. Керуючись рішеннями червневого та жовтневого (1926 р.) Пленумів ЦК КПЗУ, які розглянули політичну та економічну ситуації в Польщі і на Західній Україні, визначили завдання і тактику партії, комуністи піднімали трудящих на боротьбу за соціальне і національне визволення, проти політики націоналістичних зрадників.

Партія спрямовувала свої зусилля на організацію боротьби мас за здійснення ряду політичних і економічних вимог: боротьба проти воєнних авантур і озброєння, за політику миру у відношенні сусідніх держав і насамперед СРСР; здійснення свободи слова, зборів, преси, свободи революційних робітничих організацій, звільнення політичних в'язнів, утворення селянських комітетів, які ставили б перед собою завдання конфіскації поміщицьких земель без викупу; відновлення 8-годинного робочого дня, забезпечення роботою безробітних, встановлення робітничого контролю над виробництвом; самовизначення пригнічених національностей, аж до відокремлення. «Висуваючи ці вимоги як агітаційні лозунги в перспективі вірогідного визрівання революційної кризи, — писала газета «Нови Пшегльонд», — партія повинна пам'ятати наступне: все, що в цих вимогах є найважливішим, не може бути здійсненим без повалення уряду Пілсудського і без розгортання пролетарської революції. Тому у всій своїй пропагандистській роботі партія повинна висувати як свій основний лозунг — лозунг робітничо-селянського уряду»¹⁷.

В кінці 1926 р. КПЗУ, зокрема Стрийський окружком організував і провів тритижневий загальний страйк близько 13 тис. робітників деревообробних підприємств Підкарпаття. Страйкарі вимагали підвищення на 40% зарплати, 8-годинного робочого дня, визнання профспілкових організацій і т. д. Лише після того, як підприємці на 10% збільшили зарплату на Станіславщині та на 12% — на Стрийщині, визнали робітничі організації і видали страйкуючим одноразову винагороду, страйк було припинено. Частковою перемогою, підвищенням на 8% зарплати, закінчився і страйк нафтовиків, який розпочався 3 грудня 1926 р.¹⁸ Ці та інші акції показали правильність тактичної лінії партії.

Зростанню класової свідомості і зміцненню пролетарської солідарності трудящих, активізації їх боротьби проти режиму терору і репресій пілсудчиків сприяли акції комуністичної партії в справі звільнення політичних в'язнів, які стали важливою складовою частиною революційних виступів трудящих, школою їх політичного, інтернаціонального виховання.

¹⁶ «Наша правда», січень—березень 1927 р., стор. 38.

¹⁷ Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей страны. Документы и материалы. Перевод с польского. М., 1955, стор. 81.

¹⁸ «Наша правда», листопад—грудень 1926 року, стор. 77, 79.

Своїм інтернаціональним обов'язком вважала КПЗУ, як і КПП в цілому, популяризацію досягнень СРСР у соціалістичному будівництві. У цій справі велике значення мали поїздки в СРСР робітничо-селянських делегацій та їх звіти перед трудящими Польщі. У 1927 р. за ініціативою комуністів у Польщі був створений Центральний комітет по відправці робітничо-селянських делегацій в СРСР. У тому ж році перша польська делегація, очолювана Є. Сохацьким, в складі 12 чол. відвідала СРСР (Москву, Харків, Баку, Київ, Мінськ), взяла участь у міжнародному з'їзді друзів СРСР¹⁹. Звіт делегації про поїздку в Країну Рад, розповіді про соціально-економічне і культурне будівництво в країні соціалізму переконували трудящих, що встановлення Радянської влади — це єдиний шлях визволення від соціального і національного гноблення.

В умовах терористичного режиму Пілсудського активізували свою антинародну діяльність українські буржуазні націоналісти, сіоністи та клерикали. Підкреслюючи всю небезпеку українського буржуазного націоналізму, III з'їзд КПЗУ влітку 1928 р. зобов'язав партійні організації ще енергійніше вести роботу по зміцненню інтернаціонального фронту боротьби робітників і селян всіх національностей Польщі, посилити виховну роботу серед трудящих в душі міжнародної пролетарської солідарності.

На III з'їзді КПЗУ відзначалось, що «був фактично ліквідований розкол партії»,²⁰ викликаний серйозними помилками в національному питанні. У резолюції з національного питання підкреслювалося, що основні завдання партії полягають у проведенні в життя ленінського принципу права націй на самовизначення шляхом спільної інтернаціональної боротьби польських, українських, білоруських і єврейських трудящих проти буржуазії і фашизму²¹.

Спільні виступи українських та польських трудящих у другій половині 1928 р. показали міцніючу єдність їх інтернаціональних дій. Відбулися спільні страйки робітників Борислава, залізничників Львова, Перемишля, Станіслава, Сянока, сільськогосподарських робітників, що охопив 30 сіл 7 повітів Львівщини. Разом з економічними вимогами страйкарі — українці і поляки — виставляли і політичні гасла²².

Жорстоко розправилися урядові власті з страйкарями. Спеціально організовано загони поліції, солдатів та осадників нападали на непокірні села, повіти. З 1 липня по 30 листопада 1930 р. «втихомирюванням» було охоплено 221 село у Львівському, 89 — у Станіславському, 121 — у Тернопільському воєводствах. 6-й, 9-й, 14-й полки уланів, 10-й артилерійський полк та інші підрозділи регулярної армії були кинуті на мирних жителів. Під час цієї акції було заарештовано 1739 чол., з них 1143 — віддано до суду²³.

Терором і жорстокими репресіями уряд намагався забезпечити проведення виборів 1930 р. КПЗУ використала виборчу кампанію для популяризації своїх програмних вимог і викриття українських буржуазних націоналістів. На підприємствах, в містах, і селах комуністи провели збори трудящих, на яких обирали антифашистські виборчі комі-

¹⁹ З історії революційного руху на західноукраїнських землях, стор. 100.

²⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 364.

²¹ Там же, стор. 363.

²² П. Д. Сардачук. КПП і КПЗУ на чолі інтернаціонального згуртування польських і західноукраїнських трудящих у революційно-визвольній боротьбі.— «УІЖ», 1977, № 11, стор. 41.

²³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 33, арк. 73.

тети. У місті Львові, наприклад, було створено 12 фабричних і 4 територіальні комітети, а в Самбірському і Старосамбірському повітах — 14 сільських комітетів. Такі комітети були обрані на Дрогобиччині, Станіславщині, Тернопільщині, Волині²⁴. Вони організовували збори, мітинги, демонстрації, на яких трудящі висували свої вимоги.

Урядові власті завдавали все нові і нові удари по КПЗУ, «Сельробу — єдності», антифашистських виборчих комітетах. Поліція розганяла збори і демонстрації трудящих, заарештовувала активістів та кандидатів у депутати, громила і переслідувала прогресивну пресу, спрямовуючи особливо шалений терор проти комуністів. Лише з 15 до 20 жовтня тільки на Волині було заарештовано 200 чол. В ніч з 2 на 3 листопада у Володимир-Волинську заарештували 80 членів «Сельроб-єдність». Протягом вересня — жовтня 1930 р. на Західній Україні проведено 28 судових процесів над комуністами²⁵.

Незважаючи на жорстокий терор, на виборах у сейм 16 листопада 1930 р. 55 тис. виборців Східної Галичини віддали свої голоси за кандидатів робітничо-селянського блоку²⁶.

В умовах економічної кризи посилювався наступ капіталу на життєвий рівень робітничого класу. Зростало безробіття.

Важливою формою політичного виховання мас в цей час залишалась організація економічної боротьби. Конкретні завдання були поставлені VI пленумом ЦК КПЗУ в спеціальній резолюції «Про завдання партії в організації економічних боїв пролетаріату». Ця тактика сприяла кількісному і якісному зростанню КПЗУ, посиленню її зв'язків з масами. Як відзначав ЦК КПП, чітка постановка програмних вимог, ленінська тактика в боротьбі за їх здійснення «...просунули партію вперед по шляху більшовизації, значно розширили її вплив в трудящих масах»²⁷.

Послідовна і наполеглива боротьба КПЗУ проти польської реакції, українського буржуазного націоналізму та клерикалізму, за інтернаціональну єдність всіх трудящих Польщі в боротьбі за соціальне і національне визволення обумовили успішне проведення партією класових виступів робітників і селян, які підняли на нову якісну ступінь весь революційний і національно-визвольний рух в Західній Україні.

У масових селянських виступах 1931 р. справа дійшла до кривавих сутичок з поліцією в Маневичах і Голобах на Волині. Виступи безробітних Борислава, страйк робітників деревообробних підприємств у Сколе, страйки в Сяноці і Калуші носили бойовий, наступальний характер і відзначалися єдністю дій українських, польських і єврейських трудящих²⁸. Найвищим, кульмінаційним моментом революційного руху на Західній Україні в період світової економічної кризи поряд з генеральним страйком, в якому взяло участь 30 тис. нафтовиків, хіміків, залізничників, став виступ селян 19 сіл Ліського, Добромільського, Сяноцького і Турківського повітів влітку 1932 р. 20 днів героїчно стримували українські і польські селяни натиск каральних частин. У перших рядах повстанців йшли комуністи²⁹.

²⁴ Там же, спр. 10, арк. 45, 46.

²⁵ ТОДА, ф. 231, оп. 1, спр. 1358, арк. 5; М. М. Кравець, Ю. Ю. Сливка. З історії Комуністичної партії Західної України (1929 — перша половина 1932 р.) — З історії Української РСР. Вип. 8, К., 1963, стор. 53.

²⁶ М. М. Кравець. Назв. праця, стор. 100.

²⁷ ЦА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 37, арк. 56.

²⁸ Там же, ф. 6, оп. 1, спр. 33, арк. 75.

²⁹ Там же, арк. 76; В. В. Добрецова. Назв. праця, стор. 155.

Інтернаціональний виступ селян, відзначалося у листівці ЦК КПЗУ, «...має переломове значення для розвитку національно-визвольних змагань українського народу проти польської окупації..., наочно показує, що пацифікація не зломил революційної енергії українських мас»³⁰.

У 1933 р. до влади у Німеччині прийшли фашисти. Уряд пілсудчиків, уклавши в 1934 р. пакт з Гітлером, взяв курс на фашизацію суспільно-політичного життя Польщі. Посилився наступ на політичні і економічні права трудящих, жорстоко переслідувалась діяльність робітничо-селянських прогресивних організацій. В цих умовах комуністи посилили боротьбу за єдність дій робітничого класу, утворення антифашистського фронту. У березні 1933 р. ЦК КПЗУ звернувся до соціал-демократичних партій з пропозицією утворити єдиний фронт боротьби «... проти атак фашизму на політичні, профспілкові, виробничі організації, на робітничо-селянську пресу, на українське народне шкільництво, на свободу зборів, демонстрацій і страйків, за негайне звільнення політ'язнів, проти пацифікацій, карних експедицій»³¹.

Складовою частиною боротьби за єдиний фронт були дії, спрямовані проти колонізації західноукраїнських земель. Лише у 1927—1928 рр., як відзначав січневий (1929 р.) Пленум ЦК КПЗУ, у Східній Галичині було закрито 217 українських шкіл. У Волинському воеводстві на 1144 народні школи діяло 4 українських, на Поліссі — з 1062 шкіл було 3 утраквістичні * і жодної української³².

Комуністи активно боролися. Вони входили до складу комітетів, які відстоювали право навчатися дітям рідною мовою, виступали ініціаторами шкільних страйків, виносили резолюції протесту проти колонізаторської політики властей. Протягом лише 1932 р. під керівництвом комуністів відбулося понад сорок шкільних страйків³³.

На початку 1934 р. за ініціативою революційного пролетаріату Дрогобича КПЗУ розпочала підготовку до скликання робітничо-селянського інтернаціонального конгресу, який мав стати важливою ланкою у створенні єдиного антифашистського фронту і зрвати широко розрекламований західноукраїнською реакцією «всукраїнський національний конгрес».

Утворений комуністами Центральний ініціативний комітет робітничо-селянського конгресу звернувся з відкритим листом до робітників, селян, міської бідноти і трудової інтелігенції, в якому закликав трудящих створювати на місцях комітети по підготовці конгресу, проводити збори, обирати делегатів. У Станіславі, Снятині, Велесниці Нижній, Печеніжині, Коломиї та багатьох інших містах і селах були організовані й активно діяли місцеві ініціативні комітети³⁴.

На жовтень 1934 р. кампанія підготовки робітничо-селянського конгресу охопила 35 повітів Західної України, але провести його комуністи не змогли. У листопаді 1934 р. польські урядові власті заборонили діяльність Українського селянського об'єднання та газети «Пра-

³⁰ ТОДА, ф. 274, оп. 4, спр. 196-а, арк. 1—2.

³¹ П. Д. Сардачук. Назв. праця, стор. 44.

* Школи, в яких навчання проводилося польською і українською мовами. Українську мову вживали лише на уроках малювання і гімнастики.

³² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 115, арк. 16.

³³ ЦДІА УРСР у Львові. Бібліотека, Колекція листівок, № 27.

³⁴ Ровенський обласний державний архів, ф. 33, оп. 1, спр. 97, арк. 71; В. Ю. Твердохліб. Про створення єдиного антифашистського фронту в Західній Україні (1934—1939 рр.).— «УІЖ», 1967, № 1, стор. 63.

ця» — основних каналів, які використовувала КПЗУ в підготовці конгресу³⁵.

Боротьба за єдиний фронт стала центральним питанням в роботі ІV з'їзду КПЗУ (жовтень — листопад 1934 р.). З'їзд відзначив, що утворення антифашистського народного фронту «є основним методом мобілізації робітничих мас на боротьбу проти капіталу й фашизму на весь період, що передує безпосередньо боротьбі за владу»³⁶. Резолюції з'їзду націлювали партію на подолання догматизму і сектантства в боротьбі за згуртування робітничого класу.

Добиваючись єдності дій трудящих, борючись за утворення єдиного фронту, основною тактичною формою якого ставав єдиний фронт знизу, КПЗУ пропонувала керівникам соціал-демократичних партій спільно виступати проти антиробітничих законів, проти окупаційного фашистського терору, проти наступу на профспілки і соціальне забезпечення, за звільнення політв'язнів, за свободу страйків, організацій, преси і т. д. Відмова соціал-демократичних вождів від спільних з комуністами дій викликала невдоволення рядових членів цих партій. Робітники Снятина, наприклад, дізнавшись про відмову керівників УСРП підтримати пропозицію КПЗУ, на мітингу 30 квітня 1935 р. відзначали, що лідери радикалів «...були і є наймитами капіталу і дали думають вести працюючі маси під замаскованим червоним прапором» і висловились за «прилучення до одноцілого фронту всіх працюючих світу»³⁷.

ІV з'їзд КПЗУ висловився за об'єднання профспілок, що були під впливом комуністів, з реформістськими спілками, а центр керівництва профспілковим рухом переносився на окружні комітети партії³⁸.

У березні 1935 р. Компартія Західної України вжила заходи до організаційного закріплення тактики єдиного фронту.

Трудящі Західної України у березні 1936 р. масовими демонстраціями і страйками продемонстрували свою солідарність з робітниками Кракова, а в квітні ареною барикадних боїв став Львів. У відповідь на поліцейську розправу над демонстрантами-безробітними 16 квітня 1936 р. усі підприємства міста були охоплені загальним страйком протесту. Близько 100 тис. робітників і безробітних, комуністів, соціалістів і безпартійних — українців, поляків, євреїв — взяли участь у похоронах убитого поліцією безробітного В. Козака. Поліція вчинила криваву розправу над демонстрантами — 46 чол. було вбито і понад 300 поранено³⁹. В багатьох містах і селах Західної України і Польщі прокотилася нова хвиля масових революційних виступів на знак протесту проти розстрілу львівських робітників.

Квітневі події 1936 р. у Львові, масові виступи робітників і селян Західної України в зв'язку з цими подіями стали яскравою демонстрацією авторитету КПЗУ серед західноукраїнських трудящих.

У 1937 р. по всій Західній Україні прокотилася могутня хвиля селянських страйків, а у серпні він став загальним. Братерську солідарність з селянством продемонстрував робітничий клас. Лише за період з 15 по 28 серпня 1937 р. на Західній Україні відбулося 44 страйки⁴⁰.

Очолюючи класову боротьбу трудящих, КПЗУ поширювала свій вплив у масових легальних організаціях. У 1937 р. Компартія мала

³⁵ І-ФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1060, арк. 175.

³⁶ Резолюція ІV з'їзду КПЗУ, Львів, 1935, стор. 26.

³⁷ В. Ю. Твердохліб. Назв. праця, стор. 64.

³⁸ І-ФОДА, ф. 68, оп. 2, спр. 279, арк. 397.

³⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 236, арк. 62.

⁴⁰ Там же.

значний вплив у 131 культурно-освітній, кооперативній, спортивній організації Станіславського, 18 — Волинського, 46 — Тернопільського, 62 — Львівського воеводства⁴¹. Комуністична партія Західної України на вересень 1936 р. налічувала близько 4719 чоловік⁴². Її послідовна боротьба за корінні інтереси трудящих висунула КПЗУ в авангард революційно-визвольного руху, обумовила її авторитет і безмежне довіря західноукраїнських робітників, селян і працюючої інтелігенції. Під впливом діяльності КПЗУ зростала класова свідомість західноукраїнських мас, вони все рішучіше відмежовувались від буржуазно-націоналістичних і клерикальних організацій, засуджували їх антинародну діяльність.

У складній міжнародній обстановці, в умовах наростання загрози війни та посилення наступу реакції КПЗУ, як і КПП в цілому, наполегливо боролася за утворення єдиного народного фронту, піднімала маси на боротьбу. Ця боротьба не припинилася і після розпуску комуністичних організацій Польщі. «У складних умовах, що створилися в результаті необгрунтованого розпуску в 1938 році Комуністичної партії Польщі та її складової частини КПЗУ, — відзначається в «Нарисах історії Комуністичної партії України», — комуністи Західної України не припинили боротьбу, продовжували керувати революційним визвольним рухом трудящих мас»⁴³.

Двадцятирічна діяльність КПЗУ, героїчна боротьба народних мас завершилася воз'єднанням Західної України в єдиній Радянській соціалістичній державі.

М. І. Панчук

КПЗУ — ОРГАНІЗАТОР
РЕВОЛЮЦІОННО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕННЯ
ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ТРУДЯЩИХСЯ

Резюме

В статье рассматривается двадцатилетняя деятельность Коммунистической партии Западной Украины по мобилизации народных масс на борьбу за социальное и национальное освобождение и воссоединение с Украинской Советской Социалистической Республикой.

⁴¹ І-ФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 1429, арк. 66—71; РОДА, ф. 33, оп. 1, спр. 93, арк. 97; ТОДА, ф. 231, оп. 1, спр. 3203, арк. 108, спр. 3201.

⁴² Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 473.

⁴³ Там же, стор. 476.

З історії радянських п'ятирічок

П. П. ГУДЗЕНКО (Київ), С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

ПЕРШИЙ П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА СРСР

(До 50-річчя прийняття)

Десять п'ятирічок — це десять історичних віх у житті радянського народу, який під керівництвом Комуністичної партії досяг величних успіхів в економічному і соціальному розвитку нашої країни.

Виступаючи на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев сказав: «В квітні 1979 року наша країна буде відзначати 50 років прийняття першого п'ятирічного плану. За цей час нагромаджено величезний, багато в чому унікальний досвід планового розвитку народного господарства»¹.

Передісторія першого п'ятирічного плану, який поклав початок радянським п'ятирічкам, охоплює всі попередні роки існування Країни Рад, починаючи від Великого Жовтня. Встановлення диктатури пролетаріату і усупільнення основних засобів виробництва, нові виробничі відносини в соціалістичному секторі господарства заклали основи для налагодження планового керівництва економікою. На необхідність народногосподарських планів, зокрема перспективних, на ряд років В. І. Ленін вказував неодноразово: «...Не можна працювати, не маючи плану, розрахованого на тривалий період і на серйозний успіх»². З перших же місяців після перемоги Жовтневої революції Володимир Ілліч поставив питання про розробку єдиного господарського плану. В написаному у квітні 1918 р. ленінському «Начерку плану науково-технічних робіт» перед Академією наук було поставлено відповідальне завдання — скласти план реорганізації промисловості і економічного піднесення Росії. Особлива увага зверталася на електрифікацію промисловості й транспорту, застосування електрики до землеробства, використання непершокласних сортів палива для одержання дешевої електричної енергії³.

Початок перспективного планування в нашій країні пов'язаний з ленінськими ідеями про електрифікацію, які стали складовою частиною розробленого Володимиром Іллічем плану побудови основ соціалістичної економіки. У праці «Чергові завдання Радянської влади» та ряді інших, написаних навесні 1918 р., В. І. Ленін висунув ідеї електрифікації як програмні і обгрунтував необхідність складення на їх основі єдиного плану розвитку господарства. Іноземна воєнна інтервенція та громадян-

¹ «Радянська Україна», 28 листопада 1978 р.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 146.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 217—218.

ська війна затримали розробку плану електрифікації країни. Але вже в лютому 1920 р. було утворено Державну комісію в справі електрифікації Росії (ГОЕЛРО). До її складу залучалися найвизначніші спеціалісти в галузі науки й техніки, керівники радянських відомств і організацій — всього до 200 чол. Серед них були професори І. Г. Александров, Г. О. Графтію, К. А. Круг, Д. М. Прянишников, М. А. Шателен та ін. Очолив комісію відомий вчений-енергетик, комуніст Г. М. Кржижановський. Програма її роботи була розроблена з безпосередньою участю В. І. Леніна.

За недовгий час (менше 10 місяців) у тяжких умовах громадянської війни, що тривала, комісія підготувала, в основному, план електрифікації і винесла його на обговорення VIII Всеросійського з'їзду Рад. З'їзд оцінив план ГОЕЛРО як «...перший крок великого господарського починання...»⁴ і доручив урядові у найкоротші строки завершити його остаточну розробку. Через рік, у грудні 1921 р., IX Всеросійський з'їзд Рад затвердив план ГОЕЛРО.

У ленінському плані ГОЕЛРО науково обґрунтовувалися розраховані на 10—15 років завдання по відбудові й розвитку народного господарства країни на базі її електрифікації. Осередком виділялися головні ланки економіки — планово-енергетичні галузі, металургія, машинобудування і залізничний транспорт, накреслювалися заходи по ліквідації властивих дореволюційній Росії корінних недоліків у розміщенні продуктивних сил, вказувалася конкретна програма господарського розвитку основних економічних районів. В. І. Ленін назвав ГОЕЛРО другою програмою Комуністичної партії. Він закликав партію, всіх трудящих послідовно і безупинно втілювати його в життя: «Не бійтесь планів, розраховуваних на довгий ряд років: без них господарського відродження не побудуєш, і давайте на місцях наполягати, щоб виконати їх»⁵.

Важливий етап в історії радянського планування пов'язаний із створенням у лютому 1921 р. Державної загальнопланової комісії (Держплану). У спеціальному положенні, розробленому за участю В. І. Леніна, вказувалося, що Держплан створюється насамперед для розроблення єдиного загальнодержавного господарського плану на основі схваленого VIII Всеросійським з'їздом Рад плану електрифікації і для загального нагляду за здійсненням цього плану⁶. Багато працівників ГОЕЛРО увійшли до складу Держплану, керівництво яким було доручено Г. М. Кржижановському.

За планом ГОЕЛРО передбачалася реконструкція всього народного господарства на нових технічних і економічних засадах. Однак його здійснення в таких масштабах у перші роки відбудови не було відповідних умов, і робота Держплану зосереджувалася, головним чином, на розв'язанні поточних господарських питань, боротьбі з паливною, продовольчою і транспортною кризами. «Цілий, цільний, справжній план для нас тепер, — писав В. І. Ленін у 1921 р., — = «бюрократична утопія»⁷. В той період, борючись з розрухою, працівники Держплану поступово нагромаджували досвід планового керівництва економікою.

Співробітництво радянських республік в галузі економіки, організаціями і натхненником якого була Комуністична партія, вимагало

⁴ Восьмой Всероссийский съезд Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов. Стенографический отчет, М., 1921, стор. 246.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 147, 150.

⁶ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 1, М., 1967, стор. 199.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 52, стор. 77.

погодження планових завдань у межах всієї Країни Рад. Зокрема, республіканська партійна організація України надавала величезного значення об'єднанню зусиль всіх радянських республік у соціалістичному будівництві, налагодженню співробітництва між ними на плановій основі. В резолюції Четвертій конференції КП(б)У, яка працювала в березні 1920 р., відзначалося: «..Соціалістичне виробництво, що ґрунтується на планомірній організації праці і обміну, передбачає загальний виробничий план між соціалістичними державами, створення загальних органів для обліку і розподілу робочої сили, сировини, засобів виробництва»⁸.

Найсприятливіші умови для втілення в життя єдиних господарських планів виникли після об'єднання всіх рівноправних радянських республік у Союз РСР. Завдяки його утворенню було закріплено й розвинуто далі відносини дружби і братерства між радянськими народами, закладено основи для прискореного формування єдиного народногосподарського комплексу країни. Держплан Російської Федерації у 1923 р. було реорганізовано в Держплан СРСР.

У відбудовний період загального синтетичного плану не існувало. Основною формою планування в народному господарстві, яке мало галузевий характер, були промплани — досить прості зведення виробничих програм трестів на відповідний рік. Методи прямого державного планування застосовувалися тільки до соціалістичної промисловості, непрямого (економічного регулювання) — головним чином до сільськогосподарства, де панувало дрібнотоварне виробництво. На кінець відбудовного періоду галузеве планування значно вдосконалилося, планові завдання вже поширилися на збут, фінанси, кредит, ремонтні роботи⁹. Це дало можливість піднести планову роботу на якісно новий ступінь. IX з'їзд КП(б)У в грудні 1925 р. відзначив, що «...зараз можна приступити до складання твердих перспективних господарських планів і внести більше планомірності в роботу, пов'язавши зростання окремих галузей між собою із загальним напрямом розвитку нашої економіки»¹⁰.

Історія розробки першого перспективного п'ятирічного плану, тісно ув'язаного з щорічними планами розвитку народного господарства країни (так званими контрольними цифрами, вперше розрахованими на 1925/26 р.), починається з 1925 р. і поділяється на три етапи: 1) підготовка в Держплані і ВРНГ перших проектів п'ятирічки (до затвердження в грудні 1927 р. XV з'їздом ВКП(б) Директив по складанню п'ятирічного плану); 2) робота планових органів на основі Директив XV з'їзду партії; 3) обговорення проекту п'ятирічного плану XVI Всесоюзною партконференцією у квітні 1929 р. і його затвердження у травні того ж року V з'їздом Рад СРСР¹¹.

Перші проекти п'ятирічного плану мали строго прикладне значення для нагромадження досвіду перспективного планування. Ці, так звані «перспективні орієнтування розвитку народного господарства СРСР» розраховувалися на основі тенденцій економічного розвитку за попередні роки. Темпи зростання промисловості за всіма показниками (капіталовкладення, продукція) проектувались у вигляді «згасаючої кривої». В галузі аграрній за основу брався розвиток одноосібного селянського господарства. Корінні недоліки перших варіантів п'ятирічки

⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — Комуністична партія України в резолюціях...), т. 1, К., 1976, стор. 70.

⁹ П. П. Гудзенко, С. В. Кульчицький. Формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР. — «УІЖ», 1975, № 5, стор. 17.

¹⁰ Комуністична партія України в резолюціях..., т. 1, стор. 346.

¹¹ История социалистической экономики СССР, т. 3, М., 1977, стор. 13.

пояснювалися не тільки відсутністю досвіду перспективного планування, а й буржуазною ідеологією деяких планових працівників. Деякі старі спеціалісти, що займали відповідальні посади в Держплані, ВРНГ та інших радянських керівних установах, зокрема Базаров, Громан, Кондратьєв, намагалися нав'язати свою концепцію «плану-прогнозу» на протигагу вимогам партії про директивний характер планування, відстоювали пріоритет ринку над державним планом, пропагували теорію «рівноваги» соціалістичного і приватного секторів, «самопливу» в соціалістичному будівництві, «сталості» дрібноселянського господарства.

Початок новому етапові у перспективному плануванні поклав XV з'їзд ВКП(б). Незадовго до з'їзду, 23 жовтня 1927 р., об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) схвалив Директиви по складанню п'ятирічного плану розвитку народного господарства — теоретичний документ величезної творчої сили, в якому обгрунтовувалися темпи і пропорції соціалістичного суспільного відтворення, головні цільові настанови плану. XV з'їзд партії обговорив і прийняв Директиви, в яких піддавалися нищівній критиці авантюристичні лозунги троцькістів про забезпечення високих темпів індустріалізації за рахунок селянства, про вилучення кооперативного капіталу із сфери торгівлі (що віддавало справу змички з селянством в руки приватного капіталу), про нібито недоцільність широкої творчої участі робітничого класу в технічній реконструкції промисловості.

На порядку денному XV з'їзду ВКП(б) питання про Директиви по складанню п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР було одним з центральних. Виступаючи перед делегатами з'їзду, Г. М. Кржижановський підкреслив величезне значення лєнінських ідей для радянського планування і вирішальну роль партії в розробці науково обгрунтованих перспективних планів розвитку народного господарства. «Обговорення з'їздом питань перспективних планів господарства, зосередження волі партії на цих питаннях, — відмічав керівник Держплану СРСР, — є вирішальним началом для всього господарського життя нашої країни і, зокрема, для нашого успіху в роботах по плануванню»¹².

Даючи в Директивах свої настанови щодо розробки п'ятирічного плану, партійний з'їзд конкретизував і розвинув курс попереднього, XIV з'їзду на соціалістичну індустріалізацію. Було наголошено на необхідності здійснювати широким фронтом колективізацію сільського господарства і зміцнювати обороноздатність країни, усунути фактичну економічну й культурну нерівність у розвитку республік, успадковану від експлуататорського ладу, і перейти до більш систематичного й наполегливого обмеження куркуля та приватника. Основні завдання економічної політики партії висвітлювалися в такій директиві: «При складанні п'ятирічного плану народного господарства, як і при складанні всякого господарського плану, розрахованого на більш-менш довгий строк, треба прагнути до найбільш сприятливого поєднання таких елементів: розширеного споживання робітничих і селянських мас; розширеного відтворення (нагромадження) в державній індустрії на основі розширеного відтворення в народному господарстві взагалі; швидшого, ніж у капіталістичних країнах, темпу народногосподарського розвитку і неодмінного систематичного підвищення питомої ваги соціалістичного господарського сектора, що є вирішальним і головним моментом в усій господарській політиці пролетаріату»¹³.

¹² Пятнадцатый съезд ВКП(б). Декабрь, 1927 года. Стенографический отчет, ч. II, М., 1961, стор. 888.

¹³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...), ч. II, К., 1954, стор. 420.

Велика увага в Директивах з'їзду зверталася на необхідність остаточного і швидкого подолання економічної залежності Радянської країни від капіталістичного світу. Нищівній критиці в них була піддана троцькістська опозиція, яка під прикриттям «інтернаціонального прапора» проповідувала таку господарську змичку з міжнародним капіталом, що привела б до втрати економічної самостійності СРСР і до зриву будівництва соціалізму. Безперечно, партія прагнула до розширення зовнішньої торгівлі, іноземного кредиту, концесій, залучення технічних сил з інших країн та до інших форм міжнародних зв'язків, але тільки в тій мірі, в якій вони сприяли досягненню господарської могутності й техніко-економічної незалежності Радянського Союзу¹⁴.

Принципове питання про темп соціалістичного нагромадження дістало в Директивах якнайповніше і всебічне розв'язання. На противагу опозиційному лозунгові підвищення цін на промислові товари, за допомогою якого троцькісти сподівалися знайти кошти для своїх «надустріалізаторських» планів, з'їзд відзначив: «...Слід виходити не з максимуму темпу нагромадження на *найближчий* рік або кілька років, а з такого співвідношення елементів народного господарства, яке *на довгий час* забезпечувало б найшвидший темп розвитку»¹⁵. Ця основоположна теза лягла в основу всіх радянських перспективних планів, починаючи від плану першої п'ятирічки.

Вступ Країни Рад у реконструктивний період створював об'єктивні передумови для участі широких мас у народногосподарських справах. У настановах XV з'їзду партії підкреслювалося, що всі партійні, радянські, професійні, кооперативні та інші організації повинні поставити своїм завданням залучення робітничого класу, всіх трудящих до розв'язання назрілих виробничих питань, насамперед раціоналізації виробництва, до найрішучішої боротьби з бюрократизмом, відсталістю, рутинною, хвостизмом, порушеннями трудової дисципліни тощо¹⁶.

Керуючись Директивами з'їзду, радянські планові органи почали розробку п'ятирічного плану на нових методологічних засадах. Темпи цієї роботи були високими, оскільки план мав розглянути і затвердити черговий, V з'їзд Рад СРСР, скликання якого передбачалося в 1929 р. Одночасно Держплан працював над контрольними цифрами на 1928/29 р.—перший рік п'ятирічки (вони були затверджені Пленумом ЦК ВКП(б) 24 листопада 1928 р.). До роботи над п'ятирічним планом партія залучила широку громадськість, наукових працівників, господарників. З метою проведення всебічної наукової експертизи по найважливіших елементах п'ятирічного плану Держплан і господарські наркомати в листопаді 1928 р.—лютому 1929 р. скликали ряд галузевих і проблемних всесоюзних конференцій (з питань чорної металургії, машинобудування, реконструкції транспорту, дрібної промисловості, сільського господарства, кооперативного будівництва, підготовки кадрів, перспектив розвитку основних економічних районів й ін.). Плани розвитку народного господарства союзних і автономних республік, країв і областей обговорювалися на партійних конференціях, що відбулися в лютому — квітні 1929 р.¹⁷

Важливою віхою, зокрема, в розробці п'ятирічного плану народного господарства України стала Друга конференція КП(б)У, робота якої проходила в Харкові 9—14 квітня 1929 р. З доповідями по п'яти-

¹⁴ Див.: там же, стор. 420, 435.

¹⁵ Там же, стор. 421.

¹⁶ Див.: там же, стор. 432—433.

¹⁷ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 1, К., 1972, стор. 528.

річному плану на конференції виступили Голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар і керівники основних господарських відомств республіки: Укрдержплану — Я. М. Дудник, ВРНГ УРСР — К. В. Сухомлин, Наркомату земельних справ — О. Г. Шліхтер. Народне господарство Радянської України розглядалося у плані як нерозривна частина економіки Союзу РСР. Намічені темпи економічного зростання, відзначала конференція, «...випереджають усі темпи, що їх знає історія розвитку капіталістичних країн»¹⁸. Планом передбачалося переважну частину коштів, виділених для республіки (більше половини народногосподарських капіталовкладень), спрямувати на розвиток важкої промисловості й залізничного транспорту. В галузі сільського господарства України — охопити до кінця п'ятирічки різними видами кооперації не менше 85% селянських дворів, усунути 25% земельної площі та 30% селянських господарств. Великі завдання ставились у сферах культурного будівництва, охорони здоров'я, підвищення добробуту народних мас¹⁹.

Держплан СРСР розробив два варіанти проекту п'ятирічного плану — оптимальний і відправний. Оптимальний варіант не передбачав серйозного неврожаю й розраховувався на меншу питому вагу оборонних витрат і ширші зв'язки з світовим господарством. У відправному варіанті планувалися на 20% менш напружені завдання²⁰. Отже, при темпах, властивих оптимальному варіантові, відправна модель п'ятирічки була, по суті, шестирічним планом.

План першої п'ятирічки, накреслений Держпланом СРСР на основі Директив XV з'їзду ВКП(б), якісно відрізнявся від перших перспективних орієнтувань за своїми темпами, провідними ланками, всіма показниками. В ньому встановлювалися науково обгрунтовані пропорції, які мали забезпечити зростання і зміцнення соціалістичних форм господарства. План був побудований у розрізі районів, чого бракувало в попередніх орієнтуваннях. Його головні показники наближались до накреслень плану ГОЕЛРО, конкретизували і розвивали їх у відповідності з досягнутими успіхами в галузі планування. Разом з тим завдання щодо індустріалізації країни у плані першої п'ятирічки були значно більшими, ніж у плані електрифікації.

Проект першого п'ятирічного плану всебічно обговорювався на розширеному засіданні Раднаркому СРСР та Ради Праці і Оборони з участю місцевих партійних і господарських працівників з 26 березня до 2 квітня 1929 р. Більшість виступаючих висловилися за оптимальний варіант як єдиний варіант державного плану. 23 квітня 1929 р. ця пропозиція була схвалена Раднаркомом СРСР²¹.

Обговорення проекту першого п'ятирічного плану було в центрі уваги XVI Всесоюзної партійної конференції, яка працювала з 23 по 29 квітня 1929 р. З доповідями в цьому питанні виступили голова Раднаркому СРСР О. І. Риков, голова Держплану — Г. М. Кржижановський і голова ВРНГ — В. В. Куйбишев. Г. М. Кржижановський розповів делегатам про основні етапи розробки п'ятирічного плану. В доповіді В. В. Куйбишева обгрунтовувалася необхідність високих темпів розвитку важкої індустрії. О. І. Риков детально спинився на

¹⁸ Комуністична партія України в резолюціях..., т. 1, стор. 600.

¹⁹ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 387.

²⁰ Пятилетний план народнохозяйственного строительства СССР, т. 1, М., 1930, стор. 1.

²¹ Индустриализация СССР. 1926—1928. Документы и материалы, М., 1969, стор. 503.

труднощах виконання п'ятирічки, висловивши, по суті, сумнів у реальності накреслених оптимальним варіантом завдань²². 37 делегатів, які виступили, піддали нищівній критиці доповідь О. І. Рикова і всю платформу правих опортуністів, прийняту зневірою в перспективи соціалістичного будівництва. Конференція одногослосно схвалила п'ятирічний план в його оптимальному варіанті як такий, що повністю відповідає Директивам XV з'їзду ВКП(б) і виконання якого зможе забезпечити протягом 1928/29—1932/33 рр. створення фундаменту соціалістичної економіки. У травні 1929 р., після затвердження V з'їздом Рад СРСР, план першої п'ятирічки став державним законом.

Хід розробки і прийняття першого п'ятирічного плану в Країні Рад викликав величезний інтерес в усьому світі. Буржуазна преса зчинила галас, твердячи, що «більшовицький експеримент» неминуче закінчиться невдачею. Найдалекоглядніші політики розуміли значення цього «експерименту» для долі капіталізму. Ллойд Джордж, зокрема, підкреслював, що в разі невдачі декларованого у п'ятирічному плані досвіду перетворення суспільства ідеї комунізму зникнуть на цілі покоління, але якщо «на його частку припаде успіх, то тим самим комунізм вступає в коло ідей, здійсненість яких доведено...»²³.

Радянські люди дуже скоро довели, що найнапруженіші, небачені у світовій історії завдання п'ятирічного плану за темпами розвитку народного господарства не тільки цілком реальні в умовах радянської дійсності, а й можуть бути виконані достроково.

Під керівництвом партійних організацій у країні тоді вперше розгорнулося масове соціалістичне змагання. Лозунг луганських машинобудівників «П'ятирічку — за чотири роки!», підхоплений московськими робітниками і підтриманий газетою «Правда», восени 1929 р. став лозунгом мільйонів радянських трудівників, об'єднаних в ударні бригади. Першу п'ятирічку було виконано до кінця 1932 р. Основні показники досягнень у розвитку народного господарства, порівняно із завданнями п'ятирічки на її останній, 1932/33 р., були такі²⁴:

	1932/33 р. за планом	1932 р. фактично
Капіталовкладення в народне господарство (млрд. крб., в цінах відповідних років) . . .	64,4	60,0
в тому числі в усупільнений сектор . . .	46,9	52,5
Валова продукція фабрично-заводської промисловості (млрд. крб., в цінах 1926/27 р.)	36,6	36,8
Група «А»	17,4	20,6
Група «Б»	19,2	16,2
Вантажооборот залізничного транспорту (млрд. тонна-кілометрів)	162,7	169,3
Середньорічна чисельність робітників і службовців у народному господарстві (млн. чол.)	15,8	22,9
в тому числі у промисловості	4,6	6,8

Отже, як свідчать наведені цифри, завдання п'ятирічного плану було в основному перевиконано, причому по капіталовкладенням в усупільнене господарство, продукції важкої промисловості і чисельності робітничого класу — набагато. «...Виконання п'ятирічки в СРСР не за п'ять, а за чотири роки (точніше, за чотири роки і три місяці) є факт, найвидатніший в сучасній історії», — так оцінив трудовий

²² Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 1, стор. 530.

²³ Історія соціалістической економіки СССР, т. 3, стор. 35.

²⁴ Там же, стор. 27.

подвиг нашого народу січневий (1933 р.) об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б)²⁵.

В результаті виконання першого п'ятирічного плану в Радянському Союзі сталися величезні зміни економічного і соціального характеру. Це підтверджується такими даними²⁶:

	1928 р.	1932/33 р. за планом	1932 р. фактично
Питома вага важкої індустрії у продукції фабрично-заводської промисловості	44,4	47,5	54,1
Питома вага фабрично-заводської промисловості і сільського господарства	46	58,5	70,7
Кількість безробітних у містах (тис. чол.)	1133	511	—
Аграрне перенаселення (млн. чол.)	8,5	2,6	—
Питома вага соціалістичного сектора			
у промисловості	79,5	92,4	99,5
в сільському господарстві	1,8	14,7	76,1
в роздрібному товарообороті	75	91	100
в національному доході	44	66,3	93

Отже, в ході виконання першої п'ятирічки соціалістичний сектор став переважаючим в економіці, майже повністю в ній було подолано багатокладність. У торгівлі і промисловості капіталістичні елементи зникли зовсім, в сільському господарстві було ліквідовано куркульство як клас. Питання «хто — кого» було повністю розв'язане на користь соціалізму. СРСР перетворився в індустріальну країну. На основі прискореного економічного розвитку і колективізації сільського господарства зникли безробіття в містах і аграрне перенаселення.

Трудовий подвиг радянського народу в роки першої п'ятирічки — одна із славних сторінок його історії. Цей подвиг і сьогодні викликає не тільки захоплення, а й глибоку, суто практичну заінтересованість народів багатьох країн. З усією очевидністю підтверджується геніальне передбачення В. І. Леніна про те, що «...наше комуністичне господарське будівництво стане зразком для грядущої соціалістичної Європи і Азії»²⁷.

Дедалі частіше молоді незалежні держави звертаються нині до прикладу Союзу РСР. Величезна ефективність радянського досвіду перспективного планування є незаперечною в очах усього світу.

П. П. Гудзенко, С. В. Кульчицький

ПЕРВЫЙ ПЯТИЛЕТНИЙ ПЛАН РАЗВИТИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА СССР

(К 50-летию принятия)

Резюме

В статье рассматривается возникновение перспективного планирования в нашей стране, начиная с ленинского плана ГОЭЛРО, история разработки и принятия первого пятилетнего плана развития народного хозяйства на 1928/29—1932/33 гг.— план построения экономического фундамента социализма. Подчеркивается решающее значение принятых XV съездом ВКП(б) Директив в определении основных пропорций пятилетки, ее главных задач и целей.

²⁵ КПРС в резолюціях., ч. III, стор. 165.

²⁶ Г. М. Сорокин. Планирование народного хозяйства СССР, М., 1961, стор. 179.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 154.

Методологія і методика історичних досліджень

В. Ф. ШЕВЧЕНКО (Київ)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

Важливою передумовою ефективного розв'язання актуальних завдань дальшого посилення партійного керівництва побудовою комунізму в нашій країні, успішної наукової розробки проблем історії КПРС, партійного будівництва є теоретичне узагальнення досвіду роботи партійних організацій на сучасному етапі. Конкретні умови і якісно нові явища розвитку суспільства зрілого соціалізму, пов'язані із зростанням масштабів і складності комуністичного будівництва, загостренням ідеологічної боротьби між соціалістичною та капіталістичною системами, розвитком науково-технічної революції, визначають необхідність постійного вдосконалення, а іноді й вироблення нових, науково обгрунтованих форм і методів партійної роботи, підвищення її рівня на основі марксистсько-ленінської теорії, з урахуванням досягнень природничих та суспільних наук, шляхом використання історичного досвіду розвитку суспільства. В. І. Ленін неодноразово вказував на необхідність постійного вивчення і застосування того, «...щоб наш практичний досвід, в центрі і на місцях, дає, і того, щоб наука нам уже дала»¹. Це дозволяє партійним організаціям обирати найдійовіші форми і методи здійснення політики КПРС, цілеспрямовано і планомірно формувати результати своєї діяльності у відповідності з конкретними планами і завданнями, з найвищою метою партії і народу.

Дальше посилення керівної ролі КПРС, розширення сфери і вдосконалення механізму дії закономірностей розвитку партії, зростаючі вимоги до всіх сторін діяльності партії в умовах зрілого соціалізму зумовлюють необхідність дальшого розвитку суспільних наук, у тому числі науки про партійне будівництво. Ці науки насамперед збагачуються новими висновками і положеннями, що містяться в матеріалах з'їздів КПРС, її ЦК, працях Л. І. Брежнева, в яких розкриваються закономірності розвитку і творчої діяльності партії як живого політичного організму, наукова обгрунтованість і послідовність її генеральної лінії, неминуще значення та інтернаціональний характер ленінських принципів партійного будівництва, сконцентровано величезний вклад КПРС у розвиток марксизму-ленінізму.

У загальних справах партії, наголошувалося на XXIV і XXV з'їздах КПРС, величезне значення має діяльність місцевих і первинних парторганізацій, які неухильно втілюють у життя політику партії, є надійною опорою її Центрального Комітету. Тому великого значення набуває узагальнення нагромадженого ними досвіду — органічної складової частини загальнопартійної скарбниці кращих форм і методів

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 334.

керівництва. Це дає можливість глибоко усвідомити і правильно оцінити ті організаторські та ідейно-політичні засоби, які сприяють розробці теоретичних і успішному розв'язанню практичних питань підвищення рівня партійного керівництва в умовах розвинутого соціалізму.

В узагальненні історичного досвіду партії, її організацій важливу роль відіграють учені-суспільствознавці, перед якими поставлено завдання глибоко аналізувати закономірності процесу зростання керівної ролі КПРС в умовах розвинутого соціалізму². Цей процес має дві сторони — об'єктивну і суб'єктивну. Перша — пов'язана з новими, складнішими проблемами, що стоять перед країною. Друга — зумовлена розвитком самої партії, кількісними і якісними змінами в її складі, удосконаленням внутріпартійних відносин, підвищенням активності парторганізацій, всіх комуністів. При вирішальному значенні факторів соціально-економічного розвитку суспільства обидві ці сторони нерозривно взаємозв'язані.

Науковий аналіз діяльності партійних організацій дає можливість показати конкретний зміст єдиного, цілісного процесу зростання керівної ролі КПРС. Причому йдеться не просто про вивчення досвіду, а про його класово-партійний, поглиблений аналіз, відбір найефективніших форм і методів партійного керівництва, які виправдали себе на практиці і забезпечують здійснення науково обгрунтованої політики КПРС. Такий аналіз сприяє постійному збагаченню висновків і положень науки про партійне будівництво. Революційна теорія, за визначенням В. І. Леніна, складається і розвивається в тісному зв'язку з практикою³. «Зв'язок теорії і практики, філософії і політики Ленін вважав законом діяльності всієї партії»⁴.

Дослідження сучасної практики роботи партійних організацій і її науковий аналіз невіддільні від вивчення та використання досвіду минулого, розгляду дії закономірностей побудови і діяльності Комуністичної партії протягом усієї її історії. Процес розвитку партії (як і наук про історію КПРС, партійне будівництво) є безперервним і поступальним в усій своїй багатогранності і повноті. «Так званий історичний розвиток, — вказував К. Маркс, — ґрунтується взагалі на тому, що новітня форма розглядає попередні як ступені до самої себе...»⁵. У ряді ґрунтовних наукових праць з методології історико-партійної науки, що з'явилися останнім часом, значну увагу приділено всебічному розкриттю ленінського положення про необхідність «...не забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер»⁶.

Для глибокого наукового пізнання сучасної дійсності, в тому числі й відповідного досвіду роботи партійних організацій, недостатньо вивчення лише самої цієї дійсності, конкретних її фактів, оскільки вони є результатом історичного розвитку. Необхідне ретроспективне вивчення процесу формування тих чи інших явищ сучасного етапу комуністичного будівництва, яке дає змогу визначити їх природу і сутність, показати ці явища як закономірний результат історичного процесу, простежити наступність і водночас відмінність від попередніх аналогічних явищ, побачити тенденції наступних можливих змін. У фактах су-

² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 240.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 7.

⁴ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 531.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, стор. 688.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 63.

часної дійсності, зокрема й пов'язаних з діяльністю парторганізацій, втілюються складні і різноманітні зв'язки минулого з сучасним, сучасного з майбутнім⁷.

Нинішній досвід партійних організацій є невід'ємною складовою частиною історії КПРС, оскільки «...те, що відбувається все з більшою і більшою швидкістю перед нашими очима, є теж історія»⁸. Такий підхід до аналізу явищ сучасності відповідає вимогам марксистсько-ленінської методології про необхідність, як вказував В. І. Ленін, «...кожне положення розглядати тільки (α) історично; (β) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»⁹.

Важливість історичного аналізу питань партійного будівництва можна продемонструвати на такому прикладі. Надзвичайно багатогранний процес розвитку основи нашої партії — первинних парторганізацій — в сучасних умовах характеризується, зокрема, постійним збільшенням кількості організацій, створених за виробничою ознакою, які об'єднують комуністів за місцем їх роботи. Якщо в 1946 р. в партії налічувалося 57,4% таких організацій, а 42,6% були територіальними, то в 1956 р., відповідно, — 82% і 18%, а в 1977 р. — 82,8% і 17,2%¹⁰. В Українській РСР протягом 1948—1978 рр. питома вага первинних парторганізацій, створених за місцем роботи комуністів, зростає з 83,9% до 91,2%. Величезний розмах роботи по створенню матеріально-технічної бази комунізму зумовлює постійне зростання кількості первинних парторганізацій, що діють безпосередньо у сфері матеріального виробництва. Якщо в 1947 р. у виробничих колективах налічувалося 121 263 первинних парторганізацій, то в 1967 р. — 151 184, а в 1977 р. — 164 652. На Україні їх кількість зростає з 22 427 у 1948 р. до 30 060 в 1968 р. і до 30 848 в 1978 р.¹¹ Про постійне зростання ролі виробничих парторганізацій свідчить також збільшення кількості та питомої ваги комуністів, яких вони об'єднують. Цей процес має тенденцію до дальшого посилення у зв'язку із створенням виробничих та науково-виробничих об'єднань, аграрних та аграрно-промислових комплексів.

Правильно зрозуміти і оцінити це явище сучасної практики партійного будівництва можна лише за допомогою ретроспективного аналізу розвитку первинних організацій протягом усієї історії КПРС. Адже ще на зорі її створення В. І. Ленін обґрунтував необхідність територіально-виробничого принципу побудови Комуністичної партії, який забезпечує об'єднання комуністів переважно за місцем роботи у первинні парторганізації, а останні, у свою чергу, територіально об'єднуються в районні, міські і т. д.

Така побудова первинних організацій Комуністичної партії відрізняється від практики буржуазних та опортуністичних, насамперед правих соціал-демократичних партій, низові ланки яких створюються переважно за територіальною ознакою, об'єднуючи своїх членів за місцем проживання. У цьому також проявляється заперечення буржуазними і реформістськими партіями вирішального значення народних мас в історичному процесі, керівної ролі робітничого класу. Ця роль не може бути забезпечена без об'єднання найсвідоміших і найорганізованіших робітників у створенні за виробничою ознакою первинні організації Комуністичної партії. «Кожний завод має бути нашою фор-

⁷ Див.: Методологические проблемы историко-партийной науки, К., 1976.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 596.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 315.

¹⁰ «Партийная жизнь», 1973, № 14, стор. 22; 1977, № 21, стор. 37.

¹¹ «Партийная жизнь», 1977, № 21, стор. 37. Бойовий загін КПРС. До 60-річчя І з'їзду Компартії України, К., 1978, стор. 77—79.

тецею», — наголошував В. І. Ленін, розглядаючи парторганізації великих підприємств як провідну силу революційного руху¹². Здатність авангарду робітничого класу успішно виконувати свою роль залежить насамперед від його позицій там, де сконцентровані основні маси цього класу.

Не протиставляючи, а поєднуючи територіальну і виробничу ознаки в побудові своїх низових ланок, пролетарські партії, однак, вели і ведуть постійну і наполегливу роботу по створенню, зміцненню і підвищенню ролі виробничих первинних парторганізацій.

Отже, історія КПРС, як і всього міжнародного комуністичного руху, свідчить про те, що об'єднання комуністів у первинні партійні колективи передусім за місцем роботи завжди переважало і переважає в розвитку останніх, що визначається самою природою комуністичних партій, як бойових революційних масових організацій робітничого класу. Це ще раз підтверджує відоме марксистсько-ленінське положення про залежність форм організації від характеру партії, спростовує фальсифікаторські вигадки опортуністів.

Ретроспективне вивчення явищ дає можливість виявляти головні, найбільш стійкі й істотні зв'язки процесу історичного розвитку і діяльності партії, простежувати, таким чином, його закономірності, які дістають відображення в певних наукових дефініціях. Усе це зумовлює необхідність забезпечення органічного взаємозв'язку історії та сучасності, теорії і практики при узагальненні сучасного досвіду партійної роботи, виконанні наукових досліджень, присвячених різним періодам історії КПРС.

«...Коли б форма прояву і суть речей безпосередньо збігалися, — влучно зауважував К. Маркс, — то всяка наука була б зайва...»¹³. Завдання науки і полягає не в простому описові фактів, а у з'ясуванні на основі їх глибокого вивчення сутності розвитку партії, оскільки саме конкретні факти є виявом закономірностей цього розвитку. Адже партія — живий політичний організм, який функціонує «...в цілковитій відповідності до законів діалектичного розвитку взагалі»¹⁴. На кожному новому етапі вона піднімається у своєму розвитку на більш високий ступінь. В її діяльності дедалі повніше і глибше втілюються марксистсько-ленінські принципи партійного будівництва, що відображають притаманні Комуністичній партії закономірності; діалектично заперечуються форми і методи, які вже відіграли свою роль і не відповідають новим умовам; утверджується те, що зумовлене сучасними вимогами і дає можливість забезпечити виконання якісно нових завдань. Це — «розвиток, який ніби повторює пройдені вже ступені, але повторює їх інакше, на вищій базі..., розвиток, так би мовити, по спіралі, а не по прямій лінії...»¹⁵

Тільки на основі всебічного аналізу фактичного матеріалу і можна зробити глибокі теоретичні узагальнення, висновки з яких мали б актуальне практичне значення. Такий підхід дає можливість дослідникові не зосереджувати увагу на окремих другорядних деталях, так само, як і не захоплюватися тільки загальними, відірваними від реального життя абстракціями, допомагає протистояти суб'єктивізму, однобічності, різного роду крайнощам, здійснювати комплексний аналіз явищ у їх розвитку.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 15.

¹³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. 11, стор. 352.

¹⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 35, стор. 299.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 48.

Візьмемо, наприклад, таку корінну проблему, як втілення в структурі і в усьому внутріпартійному житті КПРС марксистсько-ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму, демократичного централізму та ін. При дослідженні цієї проблеми насамперед враховується той факт, що партія — не просто частина класу, а його передовий, свідомий, організований загін, найвища форма громадсько-політичної організації пролетаріату, втілення найкращих його якостей. Звідси неминуче випливають певні відмінності у побудові та організації внутрішнього життя партії, з одного боку, і в державному будівництві, діяльності громадських організацій, — з другого. Це принципове положення є одним з вихідних при дослідженні процесу створення й розвитку місцевих партійних організацій, у тому числі в національних районах.

КПРС, діючи в багатонаціональній країні, об'єднує найсвідоміших, організованих представників робітничого класу та інших трудящих усіх націй і народностей не на національній, а на ідейній, класовій основі, незалежно від їх мови і місця проживання, на ґрунті спільності переконань і дій. «...Ми повинні виступати як єдина, централізована, бойова організація, — підкреслював В. І. Ленін, — ми повинні спиратися на весь пролетаріат, без різниці мови й національності, згуртований спільним постійним розв'язанням теоретичних і практичних, тактичних і організаційних питань...»¹⁶. Підкреслюючи недопустимість створення окремих організацій, кожна з яких іде своїм шляхом, послаблення революційних сил роздробленням на численні політичні партії, внесення в робітничий рух відчуженості і розпорошеності, В. І. Ленін вимагав відкинути федерацію у внутріпартійному будівництві як таку, що суперечить принципам пролетарської партії нового типу¹⁷. «Не федерація в будові партії і не утворення національних с.-д. груп, — писав Володимир Ілліч, — а єдність пролетарів усіх націй даної місцевості з веденням пропаганди і агітації всіма мовами місцевого пролетаріату, із спільною боротьбою робітників усіх націй проти будь-яких національних привілеїв, з автономією місцевих і обласних організацій партії»¹⁸. На відміну від державного устрою нашої країни, в партійному будівництві принцип федерації не може бути застосований.

Незнання чи ігнорування закономірностей побудови і розвитку партії, змішування їх з принципами державного устрою, нерозуміння того, що у внутріпартійній сфері національні особливості, хоч і враховуються, але не визначають принципів побудови і діяльності партійних організацій, може призвести до неправильного трактування ряду корінних питань, до неточних, а то й помилкових оцінок окремих історичних подій. Такі помилки є наслідком забування різниці між партією і всім класом, всіма трудящими масами. «Тільки обманювати себе, закривати очі на грандіозність наших завдань, звужувати ці завдання — значило б забувати про різницю між передовим загonom і всіма масами, які тяжіють до нього, забувати про постійний обов'язок передового загону *піднімати* все ширші й ширші верстви до цього передового рівня»¹⁹. Звідси випливає й відповідний зміст ленінських організаційних принципів побудови партії і ленінської національної політики, певні відмінності між партійним і державним будівництвом. Партія неодноразово застерігала проти механічного перенесення форм і методів партійної роботи на радянські та інші організації трудящих і нав-

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 118.

¹⁷ Див.: там же, стор. 115.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 306.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 237.

паки. «Таке перенесення, — підкреслюється в резолюції X з'їзду РКП(б) «З питань партійного будівництва», — ґрунтувалося б на повному забутті різниці між організацією авангарду робітничого класу (партії) і іншими організаціями, різниці між класами, між різними групами всередині трудящих, між різними завданнями, що їх ставлять перед собою ці організації і т. д.»²⁰.

Сила нашої партії — в тісному, непорушному зв'язку з масами, «... в правильному вираженні ідей і політики справді революційного пролетаріату»²¹. Партія створена народом, для народу, служить його найвищим інтересам. Вона є авангардом робітничого класу, всіх трудящих нашої країни і тому «...повинна йти попереду і в організації свого внутріпартійного життя, показуючи приклад і зразок вироблення найдосконаліших форм комуністичного суспільного самоврядування»²².

КПРС показує державним і громадським організаціям взірць організації й діяльності, виступала і виступає як керівна і спрямовуюча сила, авангард всіх націй і народностей нашої країни, в тому числі українського народу. З моменту свого виникнення всі місцеві більшовицькі організації, зокрема й національних районів колишньої царської Росії, включаючи й Україну, входили до складу єдиної лєнінської партії більшовиків — послідовно інтернаціональної за ідеологією, політикою, структурою, складом, характером діяльності. Ще в дожовтневий період в багатьох лєнінських працях, у рішеннях II, III, IV, V з'їздів партії, V, VI, VII партійних конференцій та інших документах була чітко визначена структура місцевих парторганізацій. Партійні організації в національних районах завжди будувалися не за національною, а за територіально-виробничою ознакою, проводили свою роботу серед трудящих усіх національностей даної території. Послідовно борючись проти спроб буржуазних націоналістів відірвати робітників різних національностей від єдиного загальноросійського революційного руху, В. І. Лєнін підкреслював, що кожний місцевий комітет повинен організувати роботу «...на всю партію, а не на окремі її частини»²³.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли розпочався новий етап партійного будівництва, Комуністична партія, ставши правлячою, провела величезну роботу, спрямовану на ідейне і організаційне зміцнення своїх організацій, удосконалення їх побудови на основі розроблених В. І. Лєніним ще під час створення партії принципів, що відбивали закономірності її розвитку, з урахуванням особливостей державного будівництва в багатонаціональній країні. Зокрема, виникнення радянських республік викликало появу такої різновидності місцевих партійних організацій, як компартії союзних республік. Але це означало створення не нових, окремих партій, а нових місцевих організацій РКП(б), які об'єднували комуністів усіх національностей даної республіки, приведення структури місцевих партійних органів у відповідність з адміністративно-територіальним поділом країни.

Одним з виявів цього загальнопартійного процесу було й утворення Комуністичної партії України. Підтримавши ініціативу з місць про організаційне об'єднання більшовицьких сил у республіканському масштабі, В. І. Лєнін, ЦК РКП(б) постійно дбали про вироблення оптимальних рішень політичних і тактичних проблем на основі марксистсько-лєнінських принципів, а не тимчасових міркувань, про подолання по-

²⁰ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 484.

²¹ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 172.

²² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 122.

²³ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 115.

милкових поглядів і тенденцій. Уже в листопаді — грудні 1917 р. спочатку пленум, а потім і бюро ЦК РСДРП(б) прийняли постанову про об'єднання парторганізацій нашої республіки в соціал-демократичну робітничу партію України на правах місцевої, обласної по суті справи організації загальноросійської партії більшовиків²⁴. Під керівництвом ЦК РКП(б), В. І. Леніна проходила й уся робота I з'їзду КП(б)У, який завершив процес об'єднання більшовиків України в республіканську партійну організацію — невід'ємну складову частину, бойовий загін ленінської партії.

Розгляд процесу утворення компартій союзних республік як вияву дії закономірностей розвитку всієї партії дає можливість правильно розв'язувати, зокрема, й питання періодизації партійного будівництва КПРС. При всій важливості тієї чи іншої форми партійної роботи, її поява чи зникнення самі по собі не можуть визначати певний історичний етап у партійному будівництві. Останній зумовлюється політичними та соціально-економічними завданнями, що стоять перед партією, тобто загальною періодизацією історії КПРС, оскільки «...форма організації і методи роботи цілком визначаються особливостями даної конкретної історичної обстановки і тими завданнями, які з цієї обстановки безпосередньо випливають»²⁵.

Забезпечення тісного взаємозв'язку історії і сучасної практики партійного будівництва дає можливість досліджувати й ті нові на кожному історичному етапі моменти в розвитку партії, які свідчать про дальше творче збагачення марксистсько-ленінських принципів, удосконалення механізму їх дії. На основі такого аналізу розвиваються категорії партійного будівництва, утверджується дедалі глибше розуміння його предмета як науки.

Наукове дослідження категорій партійного будівництва, які відображають сутність процесів зростання керівної ролі партії в історичному розвитку суспільства, допомагає правильно, на високому теоретичному рівні узагальнювати досвід КПРС, аналізувати сучасну практику партійної роботи. Важливість їх вивчення зумовлюється ще й тим, що деякі з цих категорій окремі вчені тлумачать по-різному. Так, А. Ф. Водолазський у своїй в цілому цікавій книзі «Про закони і категорії партійного будівництва» дає в ряді випадків спірні визначення, а такі категорії, як принципи і норми партійного життя взагалі вважає ідентичними²⁶. При цьому по суті випадає така категорія, як «принципи партійного життя», що вживається в працях В. І. Леніна, у Програмі та інших документах КПРС, виступах і статтях її керівних діячів²⁷, у монографіях, брошурах і статтях²⁸.

При розгляді цих категорій доцільно, на наш погляд, виходити, зокрема, з того, що організаційні основи відображають головні законо-

²⁴ Див.: Протоколи Центрального Комітета РСДРП(б). Август 1917 — февраль 1918, М., 1958, стор. 155; Переписка секретаріата ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. II, М., 1957, стор. 112, 125.

²⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, стор. 484.

²⁶ А. Водолазський. О законах и категориях партийного строительства, Ташкент, 1978, стор. 157.

²⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 276; т. 8, стор. 357; Ленинский сборник V, стор. 86; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 8, М., 1972, стор. 302; т. 9, М., 1972, стор. 454; Материали XXV з'їзду КПРС, стор. 72; Л. І. Брежнев. Об актуальных проблемах партийного строительства, М., 1976; та ін.

²⁸ П. Н. Федосеев. Марксизм в XX веке, М., 1972, стор. 447; Лекции по партийному строительству. Вып. 1, М., 1978, стор. 43—58; Проблемы партийного строительства, М., 1972, стор. 21; С. А. Смирнов. Ленинские принципы партийного строительства, М., 1974, стор. 20—21; та ін.

мірності розвитку й діяльності Комуністичної партії, які характеризують її як пролетарську партію нового типу, визначають її керівну роль у системі політичної організації суспільства, тобто те, що, з одного боку, виділяє партію з класу і з усього суспільства, а з другого, — покажує нерозривний зв'язок з ними.

Принципи партійного життя — це, зокрема, теоретичні положення, які впливають з ідейних та організаційних основ і відображають закономірності внутріпартійного життя, що визначають норми і форми внутріпартійної роботи, згідно з якими діють всі організації і члени партії.

Принципи партійного керівництва відображають, зокрема, закономірності керівництва Комуністичної партії суспільством, у тому числі народним господарством, ідейно-виховною роботою, державними і громадськими організаціями.

Норми партійного життя — це, зокрема, конкретні керівні правила, які визначаються принципами партійного життя і регулюють процеси внутріпартійного життя. Норми партійного життя відображають механізм дії закономірностей, який, залежно від конкретних історичних умов, не є однаковим на різних етапах.

Спроба виражати закономірності внутріпартійного життя тільки категорією «принципи партійного керівництва» неправомірна, оскільки, по-перше, такий підхід не відображає всеосяжного характеру закономірностей внутріпартійного життя, на основі яких не тільки здійснюється керівництво партійними організаціями і членами партії, а й діють рядові комуністи. По-друге, вживання однієї й тієї самої категорії стосовно різних закономірностей (хоч і схожих, а інколи й ідентичних за змістом), які діють у різних сферах (всередині партії і поза нею, в суспільстві в цілому), об'єктивно означає стирання граней між партією і класом, між партією і суспільством.

Неправомірною, на нашу думку, є й спроба виражати всі закономірності внутріпартійного життя категорією «норми партійного життя». Не можна одним поняттям визначати постійне, стійке в тому чи іншому явищі (закономірності) і механізм їх вияву (норми), який змінюється на різних етапах. До того ж і за своїм значенням вони явно непорівнянні: не можна прирівнювати, наприклад, принципи членства, що відображають його закономірності, до норм членства, які постійно вдосконалюються, змінюються, а деякі з'являються і зникають (категорії при прийомі, переведення з членів партії в кандидати та ін.).

Або візьмемо таке питання, як назва партійних документів резолютивного характеру. Досить часто в наукових виданнях ці документи іменуються «рішеннями». Але ж рішення бувають різними — колективних органів (резолуції, постанови) і одноособові (наказ військового командира, розпорядження адміністративної особи тощо). В партійних організаціях усі обов'язкові рішення мають колективний характер і називаються «резолуціями» чи «постановами». Очевидно, ці найменування слід було б вживати і в дослідженнях, що точніше б відображало колегіальність у діяльності партії, неухильне втілення принципу колективності в роботі всіх її органів.

Таким чином, знання і правильне розуміння дефініцій має велике значення. Як відзначав Ф. Енгельс, «для щоденного вжитку... дефініції дуже зручні, а іноді без них важко обійтися»²⁹. Знання їх дає можливість партійним органам і їх працівникам, усім комуністам свідомо, на науковій основі вибирати найефективніші форми і методи здійснен-

²⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 79.

ня політики партії, а дослідникам — правильно оцінювати різні явища сучасності і минулого.

Взаємозв'язок історії і сучасної практики партійного будівництва сприяє глибшому розумінню предмета науки про партійне будівництво. В ряді наукових видань відповідні визначення вже було зроблено. Слід, очевидно, лише звернути особливу увагу на те, що партійне будівництво як наука вивчає, зокрема, закономірності розвитку і зростання керівної ролі пролетарської партії нового типу — Комуністичної партії, принципи, форми і методи її внутрішнього життя та ідейно-політичної роботи партії, партійного керівництва соціалістичною економікою, державними і громадськими організаціями. Висновки і положення науки про партійне будівництво мають загальний, інтернаціональний характер, як і, наприклад, положення марксистсько-ленінської філософії чи політичної економії. Відкриті і сформульовані К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. І. Леніним на основі глибокого вивчення і узагальнення досвіду всього міжнародного робітничого руху принципи партійного будівництва відображають характерні для всіх країн закономірності побудови і діяльності марксистсько-ленінських партій. Певні особливості в партійному будівництві комуністичних і робітничих партій різних країн пов'язані з конкретними умовами діяльності тієї чи іншої партії і стосуються не головного, не принципів (вони мають інтернаціональний характер), а проявляються лише у певних відмінностях форм їх побудови й методів діяльності.

Партійне будівництво як наука тісно і нерозривно пов'язане з іншими суспільними науками, насамперед з історією КПРС, історією інших комуністичних і робітничих партій, всього міжнародного комуністичного руху, які на конкретно-історичному матеріалі вивчають процес розвитку пролетарських партій, втілення в їх діяльності принципів партійного будівництва, всієї теорії марксизму-ленінізму.

Таким чином, партійне будівництво як наука має, умовно кажучи, три сторони. По-перше, воно вивчає сутність і механізм дії закономірностей побудови і функціонування пролетарської партії нового типу, тобто марксистсько-ленінські принципи партійного будівництва і їх дію; по-друге, — втілення цих принципів в історичному процесі розвитку і діяльності КПРС, що є спільним з історією КПРС; по-третє — втілення цих принципів в історичному процесі розвитку й діяльності братніх марксистсько-ленінських партій, міжнародного комуністичного руху, що є спільним з історією відповідних партій, міжнародного комуністичного руху.

Партійне будівництво як наука, що має свій предмет і зміст, не може бути замінена іншими науками і не може сама замінювати їх, подібно до того, як, наприклад, вивчення діяльності КПРС у галузі економіки не замінить собою політекономію, а остання — історію народного господарства СРСР.

Всі складові частини марксистсько-ленінської теорії розвиваються як науки в тісній і нерозривній єдності, маючи, як й інші суспільні та природничі науки, спільні сторони. Зокрема, як уже було сказано, партійне будівництво тісно і нерозривно пов'язане з історією КПРС, в діяльності якої марксистсько-ленінські принципи втілені з найбільшою повнотою, що зумовлює неминуще міжнародне значення історичного досвіду партійного будівництва КПРС.

У зв'язку з цим важливо, щоб дослідники історії КПРС, історії братніх компартій, усього міжнародного комуністичного руху були глибоко обізнані з наукою про партійне будівництво. Адже вивчати хід конкретно-історичного процесу розвитку КПРС, інших братніх партій,

втілення в їх діяльності марксистсько-ленінських принципів без знання цих принципів неможливо. «...Хто береться за часткові питання без попереднього розв'язання загальних, той неминуче буде на кожному кроці несвідомо для себе «натикатися» на ці загальні питання»³⁰. Тому було б доцільним запровадити у вузах, принаймні на історичних, філософських, економічних і журналістських факультетах, викладання курсу «Партійне будівництво» і передбачити складання екзамену кандидатського мінімуму з цього предмета аспірантами, які спеціалізуються в галузі історії КПРС, історії міжнародного комуністичного руху. Це допоможе майбутнім дослідникам глибше усвідомити закономірності розвитку пролетарської партії нового типу і, в кінцевому підсумку, сприятиме підвищенню теоретичного рівня узагальнення історичного, в тому числі й сучасного, досвіду боротьби КПРС, інших братніх партій за комунізм.

В. Ф. Шевченко

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКИ ПАРТИЙНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Резюме

В статье раскрыты некоторые методологические аспекты взаимосвязи истории и современной практики партийного строительства, показано, что ретроспективное изучение явлений дает возможность в соответствии с марксистско-ленинскими положениями рассматривать каждое событие, формы и методы работы глубоко, комплексно, в развитии, во взаимодействии с другими.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 350.

Повідомлення

До 60-річчя I конгресу Комінтерну

КЕРІВНИЦТВО КОМІНТЕРНУ
МАСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Є. О. МЕЛЬНИКОВ (Ленінград), В. В. ПРИВАЛОВ (Ленінград)

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила в світовій історії нову епоху — епоху краху капіталізму, переходу людства до соціалізму й комунізму. «Перемога Жовтня, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — відкрила новий етап у боротьбі міжнародного робітничого руху»¹. Під безпосереднім впливом перемоги Великого Жовтня, під впливом діяльності В. І. Леніна і більшовиків у ряді країн уже в 1918 р. виникли марксистські революційні партії нового типу.

Класова боротьба пролетаріату, організаційна і теоретична слабкість молодих компартій настійно вимагали створення єдиного революційного центру. Таким центром став створений на початку березня 1919 р. з ініціативи В. І. Леніна Комуністичний Інтернаціонал, який поставив своїм головним завданням — з'єднання марксизму-ленінізму з робітничим рухом у міжнародному масштабі. Уже в «Маніфесті Комуністичного Інтернаціоналу» було виражене важливе завдання для комуністичного руху — завдання завоювання на свій бік широких трудящих мас. Маніфест проголосив утворення Інтернаціоналу «...відкритого масового руху» і закликав «...робітників і робітниць усіх країн об'єднатися під комуністичним прапором»².

Комінтерн розпочав боротьбу за маси в складній обстановці. Труднощі полягали в тому, що значна частина трудящих була вже об'єднана в масових організаціях, що перебували під впливом правої соціал-демократії. В середині самого комуністичного руху виявилися лівацько-сектантські тенденції, які проявилися в нехтуванні роботою в масах, у прагненні замінити дії мас діями активної й сміливої, хай навіть невеликої комуністичної партії³. Виступаючи проти цих тенденцій, Виконком Комуністичного Інтернаціоналу в тезах до II конгресу Комінтерну (липень — серпень 1920 р.) вказував, що він повністю підтримує утворення поряд з комуністичною партією найширших безпартійних робітничих організацій і вважає своїм найважливішим завданням систематичну організаційно-виховну роботу в середині цих широких робітничих організацій⁴.

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 22.

² Коммунистический Интернационал в документах. Решения, тезисы, воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ. 1919—1932 гг. М., 1933, стор. 60.

³ Див. детальніше: В. М. Лейбзон. Ленинская оценка обстановки и перспективы мировой революции. — В кн.: Второй конгресс Коминтерна. М., 1972, стор. 23—26.

⁴ «Коммунистический Интернационал», 1920, № 11, стор. 1708.

Велике значення для розроблення Комінтерном стратегії й тактики міжнародного комуністичного руху, а також і питання боротьби за маси, мала праця В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». У ній чітко обгрунтовується положення про те, що соціальна революція здійснюється масами під керівництвом авангарду робітничого класу — комуністичної партії. «З самим авангардом перемогти не можна,— писав В. І. Ленін.— Кинути самий тільки авангард у рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його противника, було б не тільки безглуздом, а й злочинном»⁵.

Щоб завоювати маси компартії повинні були оволодіти всіма формами класової боротьби, постійно працювати в тих організаціях, де є маси, «уміти переконати відсталих, уміти працювати серед них, а не відгороджуватись від них вигаданими дитячо-«лівими» лозунгами»⁶. Ці ленінські вказівки були покладені в основу всіх рішень II конгресу Комінтерну. В резолюції конгресу «Про роль комуністичної партії в пролетарській революції» підкреслювалося, що встановлення тісного зв'язку з найширшими колами пролетаріату — одне з головних завдань компартій, для розв'язання його «комуністи повинні працювати в таких об'єднаннях, які хоча й не є партійними, але охоплюють широкі робітничі маси»⁷. Серед 21 умови прийому в Комуністичний Інтернаціонал записано: «Кожна партія зобов'язана систематично й наполегливо вести роботу в профспілках, кооперативах, Радах та інших масових організаціях»⁸.

Курс на завоювання комуністами більшості робітничого класу і всіх експлуатованих, на посилення роботи в профспілках, молодіжних, спортивних та інших організаціях трудящих, дістав своє дальше обгрунтування й розвиток у рішеннях III (червень — липень 1921 г.) і IV (листопад — грудень 1922 р.) конгресах Комінтерну⁹.

У боротьбі Комуністичного Інтернаціоналу за маси, за єдиний робітничий фронт і розв'язання багатьох інших проблем світового революційного руху величезну роль відіграли такі масові пролетарські організації, що виникли під його керівництвом, як Червоний Інтернаціонал профспілок (Профінтерн), Комуністичний Інтернаціонал Молоді (КІМ), Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), Міжнародна робітнича допомога (Міжробдоп), Червоний спортивний Інтернаціонал (ЧСІ).

Розв'язуючи завдання завоювання пролетарських мас на свій бік, комуністи враховували неоднорідність робітничого класу, різний рівень їх політичної активності й свідомості. Найповніше врахувати специфіку інтересів, настроїв та вимог окремих категорій і груп трудящих, диференціювати свою роботу залежно від рівня їх свідомості й готовності до боротьби Комінтерн міг лише з допомогою непартійних організацій. Однією з таких організацій був Профінтерн — між-

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 73.

⁶ Там же, стор. 35.

⁷ «Коммунистический Интернационал», 1920, № 12, стор. 2396.

⁸ Коммунистический Интернационал в документах, стор. 102.

⁹ Див. детальніше: І. М. Кривогуз, Ю. Л. Молчанов. Ленін и борьба за единство рабочего движения, Л., 1967, стор. 63—71; Ю. Л. Молчанов. Коминтерн: у истоков политики единого фронта, М., 1969, стор. 37—73; Ф. И. Фирсов. III конгресс Коминтерна о борьбе за массы как важнейшей политической задаче компартий.— В кн.: Третий конгресс Коминтерна о борьбе за массы как важнейшей политической задаче компартий, М., 1975, стор. 95—213; Л. А. Эльфонд. IV конгресс Коминтерна и ленинская тактика единого рабочего фронта, Саратов, 1974, стор. 102—165.

народне об'єднання революційних профспілок, «що стоять загалом і в цілому на платформі Комуністичного Інтернаціоналу, але приймають у своє середовище більш вільно, ніж це має місце в Комуністичному Інтернаціоналі»¹⁰. Беручи активну участь у щоденній боротьбі профспілок на захист соціально-економічних та професійних інтересів трудящих, комуністи сприяли піднесенню політичної свідомості мас, створювали необхідні передумови для залучення в армію непримиренних борців з капіталом нових загонів міжнародного пролетаріату.

Одним з важливих напрямів діяльності Комінтерну була робота з робітничою молоддю, як активною політичною силою і резервом комуністичного руху. Об'єктивна потреба врахування комуністами вікових особливостей молоді, забезпечення революційної наступності поколінь знайшло своє відображення в діяльності КІМу, який об'єднав на політичній платформі III Інтернаціоналу всі комуністичні молодіжні організації. «Роль Комуністичних організацій молоді,— сказано в документі Комінтерну,— полягає в тому, щоб збирати маси юних робітників, по-комуністичному виховувати їх і поставити в ряди борців комуністичної революції»¹¹.

Створений з ініціативи Комінтерну, Міжробдоп виконував своє основне завдання — подавав «допомогу всім робітничим масам, які потребували підтримки, незалежно від того, до яких партій чи профспілок вони належать»¹².

У роки, коли імперіалістична реакція обрушила на комуністів і революційно настроєних робітників найжорстокіші репресії, утворилася міжнародна пролетарська організація допомоги (МОДР) для подання моральної і матеріальної допомоги політичним в'язням та їх родинам у капіталістичних країнах, допомоги трудящим під час стихійного лиха, страйків. Вона об'єднувала трудящих без різниці соціального становища, партійної чи профспілкової належності, віку й статі.

Створення з ініціативи Комінтерну КСІ було продиктоване інтересами робітничого спортивного руху. КСІ виступав проти розкольніцької лінії в робітничому спорті, яким керували праві соціал-демократи Люцернського спортивного інтернаціоналу (ЛСІ), який тривалий час бойкотував радянський фізкультурний рух і революційні спортивні організації в інших країнах. «Комуністи,— підкреслював Комінтерн,— борються за збереження й створення єдиного робітничо-спортивного й фізкультурного руху в національному й міжнародному масштабі»¹³.

Ідейно-політичне керівництво Комуністичного Інтернаціоналу міжнародними пролетарськими об'єднаннями здійснювалося з допомогою інституту взаємного представництва в керівних органах, комуністичних фракцій і всіх комуністів — членів цих масових організацій.

Історія Профінтерну, КІМу, МОДРу, Міжробдопу, КСІ тісно пов'язана з історією Комінтерну, революційного міжнародного робітничого руху, що, на наш погляд, дає можливість установити загальні для цих інтернаціональних організацій періоди діяльності.

Перший період (1919—1923 рр.) був періодом створення ідейно-політичного й організаційного оформлення названих інтернаціональ-

¹⁰ Коммунистический Интернационал в документах, стор. 237—238.

¹¹ Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919—1943). Сборник документов в 2-х т., т. I, М., 1977, стор. 87.

¹² Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала, ч. 2, М.—Л., 1925, стор. 154.

¹³ Коммунистический Интернационал в документах, стор. 460.

них міжнародних об'єднань, визначення змісту, форм і методів їх діяльності, вироблення принципів взаємовідносин з Комінтерном та між організаціями.

На основі ленінської тактики єдиного фронту, розробленої в той період Комінтерном, усі масові революційні організації активно включалися в міру їх утворення й становлення в спільну роботу, спрямовану на виконання найважливішого завдання — завоювання більшості робітничого класу. Під єдиним робітничим фронтом Комінтерн розумів єдність усіх робітників, що прагнули боротися проти капіталізму, враховуючи й тих, що йшли за синдикалістами, соціал-демократами, анархістами і т. ін.¹⁴. «У тих випадках, коли пропозиція про спільну боротьбу відкидається, потрібно, — вказував IV конгрес Комінтерну в тезах «Єдиний робітничий фронт» (листопад — грудень 1922 р.), — щоб маси про це дізналися, і, таким чином, врахували, хто дійсно порушник єдиного робітничого фронту»¹⁵.

Керуючись настановами Комінтерну, спираючись на його постійну і всебічну підтримку, Профінтерн, КІМ, МОДР, Міжробдоп, КСІ внесли певний вклад у справу боротьби за єдність дій робітничого класу проти гніту капіталу, в інтернаціональний рух солідарності з Радянською Росією, революційним пролетаріатом Німеччини, з повсталими антифашистами Болгарії і т. п.

Другий період діяльності названих міжнародних організацій припадає на роки тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924—1928 рр.). Революційне піднесення перших післявоєнних років змінилося тимчасовим затишшям на фронтах класових битв. Поліпшення економічної кон'юнктури у провідних капіталістичних країнах супроводжувалося зміцненням буржуазних державних режимів, посиленням ідейно-політичного впливу буржуазії на трудящих. Праві соціал-демократи сіяли в масах ілюзії про поступове «поліпшення» капіталізму, його здатності позбавити суспільство економічних криз і війн. Лідерам соціалістичного робітничого Інтернаціоналу вдалося залучити в русло політики співробітництва з буржуазією масові реформістські організації.

Питання політики, тактики міжнародного комуністичного і робітничого руху в нових, більш важких умовах розглянув V конгрес Комінтерну (червень — липень 1924 р.), в роботі якого взяли участь представники 49 компартій, делегації 10 міжнародних організацій, серед них Профінтерну, КІМу, МОДРу, Міжробдопу, Спортінтерну¹⁶.

Спростувавши негативні погляди «лівих» і правих опортуністів на єдиний фронт, на ідею завоювання більшості робітничого класу, конгрес підтвердив, що лозунг «До мас!», висунутий III Всесвітнім конгресом Комуністичного Інтернаціоналу, цілком залишається в силі¹⁷. «Джерело помилок комуністів, — підкреслював Генеральний секретар Виконкому Комінтерну В. Қоларов, — не в тактиці єдиного фронту, а в тому, що вона застосовувалася ними не в усьому обсязі»¹⁸. «Тактика єдиного фронту, — вказував конгрес, — була і лишається тактикою поступового залучення на наш бік робітників, соціал-демократів і кращої частини безпартійних робітників»¹⁹.

¹⁴ Там же, стор. 310.

¹⁵ Там же, стор. 309.

¹⁶ Див.: Там же, стор. 391.

¹⁷ Там же, стор. 403.

¹⁸ Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала, стор. 277.

¹⁹ Див.: Коммунистический Интернационал в документах, стор. 409.

Велику увагу приділив V конгрес Комінтерну революційним масовим організаціям, проблеми діяльності яких були розглянуті на спеціальних нарадах і комісіях, що працювали в рамках конгресу. Конгрес прийняв ряд документів, що диференційовано визначили завдання кожної з пролетарських організацій²⁰, діяльність яких мала спрямовуватися на перетворення їх у дійсно масові багатомільйонні організації, здатні стати найважливішою зброєю здійснення тактики єдиного фронту.

Рішення V конгресу Комінтерну в цьому питанні набули дальшого розвитку в матеріалах VI розширеного пленуму ВККІ (лютий — березень 1926 р.), на якому було заслухано й обговорено доповідь комісії з питань масової роботи²¹. Виконком Комінтерну зобов'язав компартії постійно підтримувати діяльність масових організацій робітничого класу, налагоджувати між ними, як органами єдиного фронту, взаємні контакти й ділове співробітництво.

У роботі VI конгресу Комуністичного Інтернаціоналу (липень — вересень 1928 р.) брали участь делегації 8 міжнародних організацій (КІМ, Профінтерн, Міжробдоп, МОДР, Спортінтерн, Крестінтерн та ін.)²². Конгрес констатував нове загострення класових суперечностей у капіталістичному світі, посилення воєнної і фашистської небезпеки, висунув вимогу тісного згуртування й активізації діяльності всіх демократичних організацій, які ведуть масову боротьбу в країнах капіталу і колоніях, мобілізації широких мас трудящих на захист СРСР, допомоги жертвам білого терору. «Компартії,— вказував конгрес,— повинні всіляко допомагати цим організаціям сприяти розповсюдженню їх преси, підтримувати їх місцеві відділення»²³. У Програмі й Статуті Комінтерну, прийнятих всесвітнім форумом комуністів, знайшли своє відображення ролі і значення масових організацій, конституювалися їх взаємовідносини з міжнародним центром комуністичного руху²⁴. «Правильне застосування тактики єдиного фронту і розв'язання завдання завоювання мас взагалі,— говорилося в Програмі Комінтерну,— передбачають у свою чергу систематичну й наполегливу боротьбу у професійних спілках та інших масових організаціях пролетаріату»²⁵.

Проте в рішеннях VI конгресу та інших документах Комінтерну того часу можна виявити й тези, що йшли врозрід з ленінським розумінням тактики єдиного фронту²⁶. У них заперечувалася необхідність укладення угоди з «верхами» реформістських організацій, встановлення єдиного фронту визнавалося можливим тільки «знизу», вся соціал-демократія розглядалася як «головний ворог пролетарської революції», стверджувалося, що вона «нерідко» відіграє фашистську роль.

Ліва течія в рядах соціал-демократичних партій вважалася небезпечнішою, ніж права. На практиці такі лівацько-сектантські оцінки призводили, як правило, не до єдності дій робітничих партій і орга-

²⁰ Див.: Там же, стор. 438—444; 453—462; Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала, ч. 2, стор. 154—155.

²¹ Див.: VI расширенный Пленум Исполкома Коминтерна. Стенографический отчет, М.—Л., 1927, стор. 485—490.

²² Коммунистический Интернационал в документах, стор. 785.

²³ Стенографический отчет VI конгресса Коминтерна. Вып. 6, М.—Л., 1929, стор. 72.

²⁴ Там же. Вып. 5, стор. 108.

²⁵ Коммунистический Интернационал в документах, стор. 44.

²⁶ Там же, стор. 12, 777—778, 782, 882, 884; Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк, М., 1969, стор. 283—285, 289, 295, 307—308.

нізацій, а до їх роз'єднання, що згодом стало однією з причин посилення загрози фашизму — головного ворога всього пролетаріату.

Незважаючи на об'єктивні труднощі й сектантські помилки, Профінтерн, КІМ, МОДР, Міжробдоп, Спортінтерн зробили в 1924—1928 рр. новий крок вперед по шляху ідейного й організаційного зміцнення своїх національних секцій, всього міжнародного фронту революційного робітничого руху. Вони залучали до боротьби нові зағони пролетарів у справу консолідації всіх прогресивних антиімперіалістичних сил, стали ініціаторами й організаторами великих міжнародних кампаній з жертвами білого терору в Австрії, Болгарії, Польщі, США та інших країнах, руху інтернаціональної пролетарської допомоги китайському народові, страйкуючим англійським гірником і т. ін. Значне місце в їх діяльності тих років займали боротьба проти воєнної небезпеки, виступи на захист СРСР, пропаганда успіхів Країни Рад у будівництві соціалізму.

Восени 1929 р. у США вибухнула небачена за масштабами економічна криза, яка охопила весь світ капіталізму. Роки економічної кризи (1929—1933 рр.) становили третій період діяльності масових революційних організацій.

Х пленум ВККІ (липень 1929 р.) констатував наявність симптомів економічної кризи, що насувалася, загострення всіх внутрішніх і зовнішніх суперечностей імперіалізму²⁷. Відзначивши наявність певного розриву між зростанням політичного впливу компартій і недостатнім організаційним закріпленням цього впливу, пленум підкреслив у зв'язку з цим роль і значення Міжробдопу, МОДРУ та інших масових організацій, поповнення їх рядів за рахунок активних учасників економічних боїв²⁸.

Х пленум ВККІ прийняв резолюцію про Міжнародний день боротьби проти імперіалістичної війни. «Члени партії,— вказувалося в резолюції,— що працюють у профспілках і революційних масових організаціях, повинні докласти всіх зусиль для залучення цих організацій, так само як і безробітних мас, у підготовку й проведення масових виступів 1 серпня»²⁹.

Починаючи з 1929 р. Профінтерн, КІМ, МОДР, Спортінтерн були учасниками й організаторами бойових виступів трудящих у міжнародний день боротьби проти імперіалістичної війни.

Велике значення для правильної орієнтації компартій у складній і суперечливій обстановці економічної кризи мали рішення розширеного засідання Президії ВККІ (1930 р.), XI (1931 р.) та XII (1932 р.) пленумів ВККІ. Рішення керівних органів Комінтерну стосувалися всіх найважливіших питань міжнародного революційного руху, серед них — діяльності масових організацій. У документах Комінтерну вказувалося, що у відповідь на прагнення буржуазії перекласти всі злигодні кризи на плечі трудящих, на посилення воєнної й фашистської загрози комуністам необхідно організувати широкий контрнаступ пролетаріату, мобілізуючи маси на боротьбу, насамперед на основі повсякденних нужд і потреб³⁰. Комінтерн нагадував комуністам про необхідність покінчити із існуючою тоді недооцінкою діяльності проф-

²⁷ Див.: Х Пленум Исполкома Коминтерна. Вып. I, М., 1929, стор. 209—211, Коммунистический Интернационал в документах, стор. 876—880.

²⁸ Х Пленум Исполкома Коминтерна. Вып. I, стор. 134; Коммунистический Интернационал в документах, стор. 896—899.

²⁹ Борьба за мир. Материалы трех Интернационалов, М., 1967, стор. 364.

³⁰ Коммунистический Интернационал в документах, стор. 922—923, 954, 965, 978, 980, 989.

спілкових, молодіжних, спортивних та інших демократичних організацій, покликаних відігравати першорядну роль у згуртуванні й залученні до революційної боротьби неорганізованих комуністичними партіями робітників³¹.

Рішення пленумів ВККІ сприяли зростанню політичної активності пролетаріату. Разом з тим на тактиці Комінтерну відбивалася помилкова настанова на боротьбу проти соціал-демократів і сектантське розуміння тактики єдиного фронту. Ці помилки були реакцією комуністів на співробітництво соціал-демократичних партій з буржуазією, що весь час поглиблювалося, на їх відмову від пропозицій Комінтерну виступити разом з насущні інтереси робітничого класу, всіх трудящих, проти небезпеки імперіалістичної війни, гонки озброєнь загрози фашизму.

Зростання революційного піднесення пролетаріату в Німеччині, загострення класових суперечностей привели до того, що німецькі монополісти для придушення робітничого руху в січні 1933 р. поставили при владі терористичну фашистську кліку на чолі з Гітлером. Фашистський рух посилювався в Австрії, Іспанії, Франції і т. д. Проблема антифашистської єдності робітничого класу набула винятково важливого значення, оскільки фашизм являв серйозну загрозу всьому пролетарському рухові — і революційному, і реформістському.

Боротьбу за створення єдиного антифашистського фронту очолював Комінтерн. 5 березня 1933 р. ВККІ виступив з відозвою до робітників усіх країн проти атак фашизму на політичні, професійні, кооперативні, спортивні та інші робітничі об'єднання³².

З аналогічними пропозиціями про єдність дій до відповідних соціал-демократичних партнерів звернулися компартії окремих країн, Профінтерн, КІМ, Спортінтерн, національні секції міжнародних організацій, які діяли під керівництвом Комінтерну. Проте всі ці пропозиції правореформістські лідери відхилили³³.

Незважаючи на це, ідея єдності дій усіх противників фашизму зустріла з боку мас палкий відгук і підтримку. Це знайшло найяскравіше відображення в організованій Комінтерном міжнародній кампанії на захист Георгія Димитрова та інших комуністів, звинувачених нацистами у підпалі рейхстагу. Могутній рух протесту проти фашистської провокації охопив усі країни, у ньому, крім комуністів і членів інших революційних організацій, брали активну участь мільйони безпартійних соціал-демократів, анархістів і т. д.³⁴ Результатом руху було те, що Г. Димитров та його товариші були звільнені, а німецький фашизм зазнав першої морально-політичної поразки. «Процес і те, що відбувалося за його стінами в усьому світі, — підкреслював Г. Димитров, — показали, що інтернаціональна солідарність жива і являє собою могутню силу»³⁵.

Проблеми мобілізації широких мас трудящих на боротьбу проти фашизму і війни зайняли головне місце в роботі XIII пленуму ВККІ (листопад — грудень 1933 р.). Перед компартіями ставилося завдання більш рішуче й наполегливо боротися за єдиний робітничий фронт проти фашизму, за справжню перебудову всієї масової роботи всередині профспілкових, юнацьких, спортивних, культурних та інших орга-

³¹ Там же, стор. 928, 954, 978.

³² Див.: Коммунистический Интернационал перед VII Всемирным Конгрессом, М., 1935, стор. 40—41.

³³ Там же, стор. 41—42.

³⁴ «Коммунистический Интернационал», 1935, № 21, стор. 13.

³⁵ Г. Димитров. Перед фашистским судом, М., 1936, стор. 14.

нізацій, що об'єднували різні категорії трудящих³⁶. «Питання масової політики і масової роботи,— говорив у своїй промові на пленумі Д. З. Мануїльський,— повинні стати наріжним каменем усієї діяльності компартій, якщо ті серйозно розраховують перепинити шлях до фашизму й імперіалістичної війни»³⁷.

У той же час XIII пленум ВККІ повторив ряд застарілих настанов, які утруднювали досягнення єдності дій трудящих у нових умовах (вважав соціал-демократію головною соціальною опорою буржуазії навіть у країнах з фашистським режимом, орієнтував компартії і масові організації на створення єдиного фронту для безпосереднього соціалістичного перевороту, хоча більшість трудящих до усвідомлення цього завдання ще не піднялася³⁸).

До переходу на нове стратегічне орієнтування Комінтерн приступив у 1934 р. З цього часу почався четвертий заключний період історії масових організацій робітничого класу, якими керував Комінтерн. Головним змістом їх діяльності була боротьба проти фашизму і розв'язування імперіалістичної війни, за єдиний робітничий і антифашистський народний фронт.

Спрямовуючи головний удар по компартіях, масових пролетарських організаціях, фашисти обрушилися на соціал-демократів і буржуазно-демократичні режими. Це вимагало згуртування в єдиний фронт найширших мас для розгрому фашизму як головного ворога всіх демократів, подолання розколу в робітничому русі, встановлення стосунків співробітництва комуністів із соціалістами, з усіма, хто був проти фашизму.

Багатою довідою боротьби за єдиний фронт набула Французька комуністична партія, яка проводила з початку 30-х років курс на згуртування трудящих усіх політичних напрямів. Важливою віхою в боротьбі за єдність робітничого класу Франції були лютневі страйки, мітинги, демонстрації 1934 р. проти фашистських путчистів, організовані компартією разом із соціалістами, червоними і реформістськими профспілками³⁹. Ці події стали поштовхом до укладення пакту про єдність дій між комуністичною і соціалістичною партіями, підписаного у липні 1934 р.⁴⁰. Життя підтвердило правильність сміливого кроку французьких комуністів «Своїм досвідом,— підкреслював Д. З. Мануїльський,— французький пролетаріат збагатив увесь світовий робітничий рух, показав йому, що своєчасний виступ проти фашизму... дає можливість уникнути зайвих жертв і гіркоти поразок; нарешті, рух єдиного фронту у Франції поставив питання про єдність на порядок денний усього міжнародного робітничого руху»⁴¹.

Спираючись на цей досвід, компартії інших капіталістичних країн також стали на шлях боротьби за єдність усіх демократичних сил у боротьбі з фашизмом. Цей процес відбився й на діяльності масових пролетарських організацій. Уже в 1934 р. окремі національні секції Профінтерну, КІМу, МОДРу, Спортінтерну зробили ряд кроків до встановлення співробітництва з відповідними соціал-демократичними, дрібнобуржуазними, пацифістськими, анархістськими, християн-

³⁶ Див.: XIII Пленум ІККІ. Стенографический отчет, М., 1934, стор. 593—594.

³⁷ Там же, стор. 311.

³⁸ Там же, стор. 590, 594—595.

³⁹ Коммунистический Интернационал перед VII Всемирным конгрессом, стор. 198.

⁴⁰ Международная встреча, посвященная 30-летию VII конгресса Коминтерна, Прага, 21—23 октября 1965 г., Прага, 1966, стор. 81.

⁴¹ Д. Мануїльський. Итоги VII конгресса Коммунистического Интернационала. Доклад на Московском и Ленинградском партактиве, М., 1935, стор. 39.

ськими організаціями, уклавши з ними пакти й угоди про єдність дій у боротьбі з фашизмом⁴².

Вирішальну роль у стратегічному переорієнтуванні компартій і масових пролетарських організацій відіграв VII конгрес Комуністичного Інтернаціоналу (25 липня — 20 серпня 1935 р.). Основне місце в його роботі зайняла проблема боротьби з фашизмом, створення єдиного робітничого і народного антифашистського фронту.

У доповіді Георгія Димитрова «Наступ фашизму і завдання Комуністичного Інтернаціоналу в боротьбі за єдність робітничого класу проти фашизму» дано вичерпну характеристику фашизму — головному ворогові міжнародного робітничого руху і всього суспільного прогресу. «Здійснення єдиного фронту боротьби робітничого класу, — вказувалося в резолюції, — являє на нинішньому історичному етапі головне, найближче завдання міжнародного робітничого руху»⁴³.

По-новому ставилося конгресом питання про самий зміст єдиного фронту. Якщо раніше воно визначалося в загальному вигляді як завдання завоювання більшості робітничого класу для безпосереднього здійснення революції, то віднині антифашистська боротьба — найважливіший етап класової революційної боротьби пролетаріату. Встановлення єдності дій усіх робітників, незалежно від їх належності до тієї чи іншої партії й організації стало необхідним ще до того, як більшість трудящих об'єднається для боротьби за перемогу соціалістичної революції.

Конгрес Комінтерну заявив, що центральним лозунгом компартій є лозунг боротьби за мир. Комінтерн вважав, що успіх боротьби проти війни та її фашистських паліїв залежатиме від того, чи вдасться створити справді єдиний фронт з участю соціал-демократичних і реформістських організацій, партійних, профспілкових, кооперативних, спортивних та ін., а також масових національно-визвольних, релігійно-демократичних, пацифістських об'єднань⁴⁴.

Нова стратегія, вироблена Комуністичним Інтернаціоналом, зовсім не була лише оборонною, продиктованою необхідністю відсічі наступаючому фашизмові й загрозі війни. «Вона, — зазначає М. А. Суслов, — виходила з найважливішого висновку про те, що боротьба робітничого класу та його союзників проти фашизму, імперіалістичної реакції призведе до зміцнення демократичних сил, до створення режимів народного фронту або подібних до них антифашистсько-демократичних режимів, які стануть підходом і переходом до соціалістичного етапу боротьби»⁴⁵.

У реалізації рішень VII конгресу Комінтерну важлива роль відводилася Профінтерну, КІМу, МОДРу, Спортінтерну, всім масовим пролетарським об'єднанням, які покликані разом з компартіями добиватися спільних виступів з соціал-демократичними партіями, реформістськими профспілками та іншими організаціями трудящих проти фа-

⁴² Коммунистический Интернационал перед VII Всемирным конгрессом, стор. 45, 143, 148, 200, 220, 290—291, 292, 316, 532—533, 543; «Интернационал молодежи», 1935, № 5, стор. 8; «Юный коммунист», 1935, № 9, стор. 36; Е. Д. Стасова. Борьба за единый фронт, М., 1936, стор. 26—28; МОПР за работой, 1936, № 6, стор. 1; И. Демич. За красное спортивное единство, М., 1934, стор. 57; «Физкультура и спорт», № 10, 1971, стор. 21.

⁴³ VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сборник документов, М., 1975, стор. 368.

⁴⁴ Див.: там же, стор. 386.

⁴⁵ Коммунистическое движение в авангарде борьбы за мир, национальное и социальное освобождение (К 40-летию VII конгресса Коммунистического Интернационала), М., 1976, стор. 7.

шизму, за безпосередні економічні й політичні інтереси трудового народу на основі єдиного робітничого і народного антифашистського фронту.

Комінтерн указував, що форми здійснення єдиного пролетарського фронту мають бути різноманітними й залежати від стану, характеру робітничих організацій, конкретної обстановки⁴⁶.

Рішення й настанови VII конгресу Комінтерну піднесли міжнародний робітничий і комуністичний рух на новий ступінь, ознаменували новий етап у його розвитку, заклали основу для подолання розколу наймасовіших організацій робітничого класу.

Нова політична стратегія Комінтерну дістала з боку широких пролетарських мас палке схвалення й підтримку. У Франції, Іспанії, Чехословаччині, США, Великобританії та інших країнах восени 1935 р. відбулися численні конференції, збори, мітинги, демонстрації, на яких комуністи, соціал-демократи, безпартійні робітники вимагали від керівників Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу й Амстердамського Інтернаціоналу профспілок спільних з Комінтерном і зв'язаних з ним міжнародних організацій конкретних дій проти загрози війни й фашизму. За 1935—1939 рр. Комінтерн десять разів звертався до керівництва вказаних інтернаціоналів з конкретними пропозиціями про спільні дії, але кожного разу ці пропозиції відхилялися⁴⁷.

Всупереч ворожій кампанії фашистів і злочинній протидії правих вождів соціал-демократії компартії і міжнародні організації, що йшли разом з ними, розгорнули енергійну боротьбу за виконання історичних рішень VII конгресу Комінтерну. Результатом цієї діяльності, було те, що в ряді країн (Франція, Іспанія, Чілі, Аргентина та ін.) на основі угод між комуністичними, соціалістичними та іншими антифашистськими партіями були створені народні фронти, важливою складовою частиною яких стали масові організації трудящих. Практичним втіленням нових ідей у єдиному робітничому фронті було організаційне об'єднання окремих національних секцій Профінтерну, КІМу, МОДРу, Спортінтерну з відповідними соціал-демократичними організаціями⁴⁸. Швидке зростання чисельності і вплив єдиних демократичних організацій, свідчили про правильність і ефективність стратегії й тактики комуністичного руху. Вони стали організаторами й активними учасниками широких міжнародних кампаній солідарності з народами Іспанії, Китаю, Ефіопії та інших країн, що боролися.

Коли почалася друга світова війна, діяльність міжнародних організацій робітничого класу як єдиних інтернаціональних центрів поступово припинилася. Але їх цінний досвід боротьби за досягнення єдності робітничого класу і всіх прогресивних сил був використаний і багато в чому збагачений у героїчні роки кровопролитної боротьби з фашизмом, у ході дальших класових битв з імперіалізмом і реакцією.

Багаторічна діяльність Профінтерну (1921—1937 рр.), КІМу, (1919—1943 рр.), МОДРу (1922—1939 рр.), Міжробдопу (1921—1935 рр.), Спортінтерну (1921—1939 рр.) вписала одну з яскравих сторінок в історію світового робітничого і комуністичного руху. Під політичним і ідейним керівництвом Комінтерну вони внесли істотний

⁴⁶ VII конгрес Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны, стор. 320.

⁴⁷ Международная встреча, посвященная 30-летию VII конгресса Коминтерна, стор. 18.

⁴⁸ Там же, стор. 386—389; А. Лозовский. Положение рабочего класса капиталистических стран и борьба за единство профдвижения, М., 1937, стор. 52; В. Привалов. Коммунистический Интернационал Молодежи. Страницы истории, М., 1973, стор. 256—264.

вклад у теорію й практику залучення багатомільйонних пролетарських мас до класової боротьби, в інтернаціональне виховання різних верств трудящих, розвиток і зміцнення дружніх зв'язків радянського народу з народами інших країн.

Нині славні традиції інтернаціональних пролетарських об'єднань, що примикали до Комінтерну, продовжують і розвивають Всесвітня федерація профспілок, Всесвітня федерація демократичної молоді, Міжнародна спілка студентів та інші міжнародні демократичні організації. Спираючись на допомогу й підтримку авангарду робітничого руху — комуністичні партії, вони є поборниками єдності дій усіх передових суспільних сил сучасності в боротьбі за життєві інтереси трудящих, мир, демократію і соціальний прогрес.

З історії дружби народів

ТВОРЧЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР І ГРУЗИНСЬКОЇ РСР У ПРОЦЕСІ КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА (1965—1977 рр.)

П. Д. ОВЧАРЕНКО (Київ)

Співробітництво в галузі науки — одна з ланок взаємодопомоги народів СРСР у ході комуністичного творення. Використання новітніх науково-технічних досягнень, розвиток передових галузей економіки, культурний прогрес нашої країни були б неможливі без розширення взаємозв'язків виробничників, науковців та діячів культури до міжреспубліканського рівня.

Творча співдружність вчених виступає, по-перше, важливим фактором зміцнення духовної єдності народів СРСР. По-друге, в умовах розгортання сучасної НТР, коли наука стає безпосередньою продуктивною силою, а головним її завданням є поєднання передових досягнень з перевагами соціалізму, таке співробітництво стає суттєвим чинником прискорення науково-технічного прогресу.

Дане повідомлення присвячене висвітленню творчих взаємозв'язків учених України і Грузії в період 1965—1977 рр.* Дружба і співробітництво народів цих двох республік мають глибокі корені, багаті традиції. Вони значною мірою висвітлені радянською історіографією. Розглядувана ж нами тема ще потребує окремого спеціального дослідження.

Наукові центри УРСР і ГРСР, як і кожної республіки, будучи складовими частинами загальносоюзного наукового потенціалу, підтри-

* Дослідження цієї проблеми у попередні роки (по 1965 р. включно) вже мало місце в науково-історичній літературі. Див.: П. А. Горишний. Развитие научного сотрудничества Украинской и Грузинской ССР (1959—1965 гг.) — Тезисы докладов Объединенной научной сессии по истории грузино-украинских взаимоотношений, посвященной 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции, Тбилиси, 1967; Д. Г. Майсурадзе, Л. А. Шевченко. Укрепление культурного сотрудничества народов Украины и Грузии (1941—1966 гг.) — В кн.: Из истории украинско-грузинских связей, Тбилиси, 1968.

мують постійні зв'язки насамперед з колективами вчених РРФСР і, особливо, з Академією наук СРСР. Разом з тим здійснюються плідні контакти (в т. ч.— двосторонні) з науково-дослідними закладами і вузами інших республік.

Українська РСР і Грузинська РСР, як і інші республіки, мають сприятливі можливості для активного розвитку взаємного наукового співробітництва. Вони володіють великими науковими контингентами, розвиток яких за період 1965—1977 рр. характеризувався однаково високими і сталими темпами, що видно з таблиці 1. Так, чисельність наукових кадрів зростала у вказані роки (порівняно з 1965 р.) в ГРСР на 42% і на 20,4%, а в цілому на 71,1%. В УРСР — відповідно — на 37,9%, на 33,9% та на 84,8%. Причому слід також відзначити, що питома вага науковців у загальному складі населення в ГРСР (4.999 тис. чол.) вища: 1 науковий працівник там припадає на 206 чол., а в УРСР (49 300 тис. чол.) — на 286 чол.¹ По співставленню чисельності докторів і кандидатів наук цей показник у Грузії ще більший.

Великим науковим потенціалом володіють республіканські академії наук ГРСР і УРСР. У таблиці 2 подана їх статистична характеристика на кінець 1976 р.

Розгортанню співробітництва науковців ГРСР та УРСР всебічно сприяє той факт, що в обох республіках функціонують відомі не лише в Радянському Союзі, а й далеко за межами країни розвинуті наукові школи у провідних галузях фундаментальної науки. Їх очолюють і очолювали у досліджувані роки видатні вчені, які внесли істотний вклад у прогрес вітчизняної науки і немало роблять для підготовки наукових кадрів.

Таблиця 1*

Республіка	Чисельність наукових працівників (тис. чол.)				
	1965 р.	1970 р.	1976 р.	в тому числі	
				докт. наук (1965 р.)	канд. наук (1966 р.)
УРСР	94,0	129,7	173,7	4,4	50,2
ГРСР	14,2	20,2	24,3	0,9	7,6

Таблиця 2**

Респ. АН	Академіків і член-кор.	Кількість наукових закладів	В них наукових працівників	Доктор. наук	Канд. наук
АН Української РСР	300	70	12.250	904	5753
АН Грузинської РСР	106	38	5.356	344	1778

Часто, коли здійснюється творчий пошук з ідентичної проблематики, вступає в дію загальносоюзна система координації (через Державний Комітет по науці і техніці Ради Міністрів СРСР та Президію АН Союзу РСР) і дослідження проводяться спільно. Так, у 1965—1977 рр. лише по лінії академії наук ГРСР і УРСР щорічно спільно розроблялося в середньому близько 20 фундаментальних проблем³.

¹ Підраховано на основі матеріалів збірника: «Народное хозяйство СССР за 60 лет», стор. 52, 54.

* Складена на основі матеріалів статистичного збірника: «Народное хозяйство СССР за 60 лет», М., «Статистика», 1977, стор. 143.

** Див.; там же, стор. 144.

²⁻³ Підраховано за матеріалами Архіву Президії АН УРСР (далі — АП АН УРСР).

Причому цей показник з року в рік зростає. Якщо в 1965 р. українські й грузинські вчені спільно брали участь у дослідженні 12 тем з математики, фізики й біології⁴, то в 1976 р. таких тем налічувалося 27⁵, зріс і діапазон їх галузевого профілю.

Взаємозв'язки ряду наукових колективів Грузії і України відзначаються постійністю протягом багатьох років. Так, завдяки тісному співробітництву Інститутів математики АН ГРСР і АН УРСР одержано важливі результати у галузі математичної фізики. В кінці 60-х років у цих інститутах виконувалась велика робота по розвитку теорії диференціальних рівнянь. До неї було залучено також співробітників Інституту прикладної математики Тбіліського університету⁶. На Україні набув широкого розвитку важливий напрямок у циклі фізико-математичних наук — математична теорія пружності, розроблена вченими Грузії⁷.

Ефективним методом впровадження у практику роботи математичного забезпечення автоматизованих систем управління (АСУ) є створення мережі фондів алгоритмічних програм, які формуються по всій країні. Український республіканський фонд справедливо вважається піонером у цій справі. На його досвіді і з його допомогою подібний фонд було створено і в ГРСР⁸.

Не менш плідне українсько-грузинське співробітництво і в галузі інших фундаментальних наук. Спільно досліджувалися, наприклад, важливі питання фізики низьких температур і фізики напівпровідників⁹. В 1977 р. групі вчених-фізиків була присуджена Державна премія СРСР за дослідження розщеплення легких ядер гама-променями високих енергій. Серед лауреатів — грузинські науковці Р. І. Джибуті, співробітник Інституту фізики АН ГРСР та Т. І. Копалейшвілі, завідувачий кафедрою Тбіліського держуніверситету, а також учені з України — П. І. Вацет та В. Й. Волощук, співробітники Фізико-технічного інституту АН УРСР. Праця, в яку вони внесли спільний вклад, розширює уявлення про ядерні сили, а також має велике значення для розвитку ядерної енергетики¹⁰.

Постійні контакти підтримують астрономи Грузії і України. Вони ведуть колективні дослідження проблем галактичної астрономії¹¹. Так, на початку 70-х років співробітники Абастуманської астрофізичної обсерваторії АН ГРСР і Головної астрономічної обсерваторії, АН УРСР у творчій співдружності дослідили просторовий розподіл і характеристику зірок та міжзоряної пилової матерії в ряді районів Галактики. В цю роботу закладені як результати абастуманських спектральних, так і голосіївських фотометричних визначень, здійснених у Києві¹².

Нині відповідно до «Комплексної програми науково-технічного прогресу на 1976—1990 роки» інститути проблем матеріалознавства АН Української РСР та неорганічної хімії і електрохімії АН Грузинської РСР за погодженим планом по координації АН СРСР приступили до розробки ряду тем у галузі теоретичних основ електронної

⁴ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 4, арк. 46.

⁵ Там же, спр. 11, арк. 52.

⁶ Там же, спр. 2, арк. 156.

⁷ «Комуніст України», 1966, № 12, стор. 51.

⁸ Научно-технический прогресс в Украинской ССР (1961—1970 гг.), К., 1971, стор. 66.

⁹ «Правда Украины», 21 грудня 1972 р.

¹⁰ «Правда», 6 листопада 1977 р.

¹¹ «Заря Востока», 5 листопада 1972 р.

¹² «Вісник АН УРСР», 1972, № 12, стор. 48; 1977, № 4, стор. 74.

будови матеріалів, їх взаємодії з оточуючим середовищем та створення речовин із задалегідь визначеними властивостями¹³.

Слід зазначити, що в 1965—1977 рр. співробітництво наукових центрів ГРСР та УРСР найбільш інтенсивно розвивалось переважно в галузі наук фізико-математичного циклу. Разом з тим практика комуністичного будівництва показує, що важливою проблемою, яка стоїть перед вченими, є використання досягнень фундаментальних наук у комплексному дослідженні і прогнозі природних багатств. Про це окремо наголошено в «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки». Для розв'язання такого складного завдання необхідне цілеспрямоване об'єднання зусиль вчених геологів, географів та ін. всіх республік країни. Велику роботу у цьому плані проводить, зокрема, Відділення геолого-географічних наук АН СРСР. При його сприянні, наприклад, були організовані дослідження вчених Грузії і України в рамках регіону Карпати — Крим — Кавказ. Їх координують грузинські науковці¹⁴.

Різноманітні творчі взаємозв'язки розвиваються між вузами двох братніх республік. Тбіліський державний університет, Грузинський політехнічний та сільськогосподарський інститути, Тбіліський медичний інститут давно підтримують контакти з вузами Києва, Харкова, Львова та інших міст УРСР. Їх колективи спільно займаються науковими розробками, обмінюються інформацією, беруть участь у сесіях та конференціях учених¹⁵. Наприклад, колективи Тбіліського і Донецького держуніверситетів постійно обмінюються делегаціями студентських наукових товариств, здійснюють співробітництво в інших галузях вузівського життя¹⁶. Київський та Тбіліський університети уклали довготерміновий договір про творчу співдружність, який передбачає різноманітні напрямки кооперації двох вузів, в т. ч. спільну науково-дослідну роботу¹⁷.

Науковці всіх союзних республік, в т. ч. ГРСР і УРСР, досягли значних результатів у справі практичної допомоги народному господарству. Багато розробок, виконаних науковими колективами Грузії, широко застосовується на підприємствах України. І так само результати досліджень вчених УРСР використовуються в народному господарстві братньої Грузії.

В умовах прискореного технічного прогресу у всіх галузях економіки удосконалюються конструкційні системи вітчизняних електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), збільшується їх серійний випуск. Колектив Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР допоміг грузинським друзям у створенні заводу електрозварювальної техніки і обладнання¹⁸, вчені кібернетики Грузії в 1971 р. брали активну участь у налагодженні виробництва на Київському базовому заводі лічильно-обчислювальних машин¹⁹.

На початку 70-х років в результаті співробітництва Обчислювального центру АН ГРСР та Інституту кібернетики АН УРСР було виконано важливу роботу по керуванню процесами реалізації готової продукції в АСУ виробничого об'єднання «Львів»²⁰.

¹³ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 7, арк. 83.

¹⁴ «Коммунист», 12 грудня 1972 р.

¹⁵ Див. Д. Г. Майсурадзе, Л. А. Шевченко. Назв. праця, стор. 209.

¹⁶ «Молодежь Грузии», 22 червня 1976 р.

¹⁷ Г. Г. Єфіменко. У народну скарбницю.— «Україна», 1975, № 31, стор. 7.

¹⁸ «Молодежь Грузии», 7 липня 1972 р.

¹⁹ «Правда Украины», 3 січня 1973 р.

²⁰ «Заря Востока», 18 вересня 1975 р.

Відділ впровадження математичних методів і обчислювальної техніки в сільському господарстві Грузинського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства провів визначення оптимального складу машинно-тракторного парку, з урахуванням його раціонального використання. На основі використання програм, розроблених Інститутом кібернетики АН УРСР та обчислювальним центром Держплану УРСР, тут ведеться пошук, спрямований на розв'язання даної проблеми. З цією метою в 1972 р. до Києва прибула група грузинських вчених, які разом з українськими колегами складали програми для ЕОМ, що враховувала б при прогнозуванні зонально-кліматичні умови Грузії²¹.

Добра слава іде про трудові здобутки колективу Руставського інституту «Автоматпром», який співробітничав з багатьма підприємствами Радянського Союзу. Коли для задоволення потреб країни в трубах великого діаметру в середині 60-х років у Харкові почалося спорудження відповідного заводу, то саме інституту в м. Руставі було доручено розробити, виготовити і запровадити АСУ трубним виробництвом. Колектив «Автоматпрому» успішно справився з цим завданням. Розроблена ним система показала на харківському заводі високу надійність і сприяє дальшому удосконаленню технології²².

Пристрій числового програмного управління, створений у Грузії науково-виробничим об'єднанням «ЕЛВА», зацікавив фахівців Харківського верстатобудівного заводу. Вони використали електронний робот для управління новою моделлю шліфувального верстата. В результаті цього в 4 рази знизилася трудомісткість обробки деталей, а продуктивність праці верстатників зросла на 30%²³.

Подібне впровадження економіко-математичних методів і ЕОМ — переконливе свідчення ефективного поєднання досягнень сучасної науки з перевагами планово організованого соціалістичного господарства.

Багато років підтримують тісні творчі зв'язки Тбіліський завод електрозварювання та Інститут електрозварювання АН УРСР. Цікаво, що обидва колективи носять ім'я визначного радянського вченого — Героя Соціалістичної Праці Є. О. Патона. З допомогою українських спеціалістів у Грузії було створено власну школу дослідників у цій галузі²⁴. Часто колеги здійснюють спільні розробки. Так, на початку 70-х років тбіліські освоювали серійне виробництво нового автоматично діючого зварювального агрегата. Його проект і технічна документація розроблялися київськими вченими²⁵.

Найвищу оцінку у металургів багатьох союзних республік одержали високоефективні методи розливки готового металу, технологію яких розробили співробітники Інституту проблем лиття АН УРСР. Вони запропонували, наприклад, для Руставського (ГРСР) металургійного заводу новий спосіб швидкісної розливки сталі, що дозволило знизити дефекти у злитках. Собівартість вироблення 1 т сталі знизилася на 0,3—0,4 крб.²⁶ Співробітники Інституту металургії АН ГРСР розробили технологію одержання спеціальних сплавів у потужних електропечах принципово новим методом. Із його застосуванням на

²¹ «Молодежь Грузии», 5 жовтня 1972 р.

²² «Молодежь Грузии», 2 квітня 1972 р.; «Заря Востока», 27 лютого 1976 р.

²³ «Заря Востока», 16 червня 1972 р.

²⁴ «Робітничая газета», 13 серпня 1971 р.

²⁵ «Молодежь Грузии», 7 липня 1972 р.

²⁶ АП АН УРСР, ф. 1, оп. 73, спр. 6, арк. 86.

Донецькому металургійному заводі поліпшилась якість конструкційних сталей. Економічний ефект складає близько 100 тис. крб. на рік²⁷. Значний вклад у міжреспубліканське співробітництво по зміцненню союзу науки і виробництва вносять і колективи вузівських вчених України та Грузії. Важливі дослідження по випробуванню безпеки в експлуатації, контролю якості виконання проєктів проводила кафедра мостів та залізобетонних конструкцій Грузинського політехнічного інституту на цілому ряді об'єктів УРСР, таких, наприклад, як підйомно-перехідні мости морської паромної переправи в місті-герої Керчі²⁸. Велику роботу проводять українські вчені. Зокрема, в 1967—1968 рр. на кафедрі електротехніки Київського політехнічного інституту розроблено методи і промислові програми для енергогосподарств братньої Грузії. Економічний ефект від впровадження становить від 500 до 900 тис. крб. на рік²⁹.

Необхідною умовою ефективного використання досягнень сучасної НТР є високий рівень розвитку суспільних наук. Комуністична партія постійно спрямовує увагу радянських вчених на дослідження актуальних проблем сучасності, розглядаючи цикл гуманітарних наук як наукову основу керівництва розвитком суспільства.

Слід особливо підкреслити значення міжреспубліканського співробітництва в галузі суспільних наук як суттєвого фактору зміцнення суспільно-політичної та ідейної єдності радянських народів. Саме суспільні науки покликані показувати реальність та прогресивність процесів розквіту і зближення соціалістичних націй. Радянська історична наука розкриває давні традиції братерських зв'язків між народами нашої країни, висвітлює їх спільну участь у революційній боротьбі, у соціалістичному та комуністичному будівництві. Великий вклад у розробку даної проблематики вносять, наприклад, вчені-історики Грузинської РСР і Української РСР. В обох республіках нині готуються фундаментальні праці: восьмитомне видання «Нарисів історії Грузії» і восьмитомна «Історія Української РСР». Чільне місце в них займає розробка питань багатівікової дружби і взаємовідносин народів нашої багатонаціональної країни.

Для успішного розв'язання складного комплексу завдань, поставлених сучасністю, суспільствознавці СРСР об'єднують свої творчі зусилля, постійно вдосконалюють форми і методи міжреспубліканського співробітництва. В 1965—1977 рр., після прийняття партією і урядом ряду заходів по розвитку радянської науки*, значно поліпшилась загальносоюзна координація і в сфері суспільних наук. Ширше стали практикуватися дослідження з багатьох актуальних проблем за єдиними державними координаційними планами. Це створило відчутні переваги для підвищення наукової значимості та ідейно-теоретичного рівня досліджень. Прикладом такого співробітництва можуть служити багатогалузеві взаємозв'язки представників науки Грузинської РСР та Української РСР. Так, у роботі над підготовкою чотиритомної «Історії вітчизняної математики» брали найактивнішу участь разом з ученими України та інших республік грузинські математики на чолі з академіком М. І. Мухелішвілі. Ця праця дістала високу оцінку наукової громадськості як у нашій країні, так і за кордоном³⁰.

²⁷ Отчет о деятельности АН ГССР за 1976 год, Тбилиси, 1977, стор. 46.

²⁸ «Заря Востока», 23 січня 1975 р.

²⁹ Поточний архів МВССО УРСР, Звіт про науково-дослідну роботу за 1968 рік, арк. 458.

* Див. про це детальніше «УІЖ», 1976, № 8, стор. 104—106.

³⁰ Див.: Великий советский народ, К., 1976, стор. 322; «Вісник АН УРСР», 1971, № 6, стор. 22.

З середини 60-х років було налагоджено творчі контакти між колективами інститутів історії академій наук України, Грузії та Вірменії. Спільними зусиллями проводилися дослідження по висвітленню дружніх взаємозв'язків і співробітництва братніх народів³¹. Підсумкам цієї великої роботи науковців України і Грузії була присвячена наукова сесія, яка відбулася в Тбілісі у квітні 1967 р. На ній було розглянуто питання дальшого розвитку співдружності соціалістичних націй в усіх сферах політичного, економічного і культурного життя Радянської країни. У роботі сесії взяли участь співробітники Інституту історії, археології і етнографії АН Грузинської РСР, викладачі Тбіліського держуніверситету, науковці інститутів історії, археології і мовознавства АН УРСР, викладачі вузів Києва, Львова, Ужгорода, Тернополя, Луцька, Кіровограда та ін. Було заслухано і обговорено понад 20 наукових доповідей³². Згодом відбулися ще дві такі об'єднані міжреспубліканські сесії: в 1969 р. (Київ) і в 1972 р. (Батумі)³³.

Названі форуми вчених стали помітними подіями в культурно-науковому житті двох братніх народів. У республіках матеріали всіх трьох сесій видані спеціальними збірниками: «Из истории украинско-грузинских связей» (Тбіліси, 1968; К., 1971; Тбіліси, 1973). Крім того, для науковців Грузії і України став традиційним постійний обмін делегаціями, групами лекторів тощо.

В ГРСР успішно діє Музей дружби народів. Його експозиції розповідають про дружні зв'язки грузинського народу з братніми народами Радянського Союзу, показують здобутки союзних республік в галузі економіки, науки, мистецтва і літератури.

Багато сил і енергії віддають вивченню і популяризації грузинської та української літератур у своїх республіках вчені-літературознавці, сприяючи тим самим духовному взаємозбагаченню братніх народів. Так, у 1970 р. при Тбіліському держуніверситеті було засновано клуб «Україна», керівником якого став професор-літературознавець Отар Баканідзе. Члени клубу активно популяризують українську художню літературу в Грузії³⁴. Така ж робота проводиться і на Україні. В цьому зв'язку характерний такий приклад: ТбДУ і КДУ обмінювалися студентами-філологами для вивчення ними відповідно української та грузинської мов. Зараз ці фахівці успішно займаються літературознавчою науковою роботою і художніми перекладами творів братніх літератур³⁵.

Як грузинський, український, так і інші народи СРСР з інтересом ставляться до минулого і сучасного всіх народів, їх культури та традицій. Тому об'єктивне, здійснюване з марксистсько-ленінських позицій партійності та класовості вивчення цих важливих питань є життєвим обов'язком вчених-суспільствознавців. Причому не лише висвітлення прикладів співробітництва, які свідчать про міцніючу дружбу народів СРСР, а й їх пристрасна пропаганда, що виховує у трудящих почуття інтернаціоналізму та загальнорадянської гордості, знаходиться в центрі уваги радянських суспільствознавців. Для здійснення цих завдань вони всебічно розширюють взаємозв'язки з вченими братніх республік, вивчають їх досвід.

³¹ «Коммунист», 12 грудня 1972 р.

³² Академія наук Української ССР, К., 1969, стор. 134, 135; «Вісник АН УРСР», 1969, № 6, стор. 84—86.

³³ «Наука і суспільство», 1972, № 10, стор. 4.

³⁴ «Молодежь Грузии», 25 травня 1972 р.

³⁵ «Літературна Україна», 6 вересня 1977 р.; «Молодежь Грузии», 25 травня 1972 р.

Розгляд наукового співробітництва УРСР та ГРСР в період 1965—1977 рр. показує, що воно мало широкий розмах, розвивалося сталими темпами, з року в рік стаючи пліднішим та дієвішим, з перспективою на майбутнє.

Наведені нами приклади міжреспубліканського співробітництва науковців України та Грузії свідчать про те, що їх успіхи здобуто завдяки спільним творчим зусиллям, постійним діловим контактам з ученими Москви, Ленінграда, інших наукових центрів країни. Разом вони забезпечують прогрес вітчизняної науки. «І сьогодні розмова про досягнення радянських учених уже неможлива без врахування видатних відкриттів славних національних загонів нашої радянської науки»³⁶, — підкреслив товариш Л. І. Брежнев на урочистому засіданні, присвяченому 250-річному ювілеєві АН СРСР 7 жовтня 1975 року.

Послідовне перетворення в життя широкої програми розвитку науки і прискорення науково-технічного прогресу ще більше зміцнить провідне становище радянської науки у всьому світі, послужить дальшому розвитку наукових досліджень у всіх республіках багатонаціонального Союзу РСР, буде новою демонстрацією непорушної дружби і співробітництва народів, торжества ідеології пролетарського інтернаціоналізму.

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ГЕРБІВ МІСТ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

О. Ф. ОВСІЄНКО (Київ), В. В. РУМЯНЦЕВА (Київ)

У XVIII ст. майже всі міста Лівобережної України мали свої герби. Але міська геральдика цього регіону ще не була об'єктом спеціального вивчення. Тим часом дослідження цих питань допомагає розкрити деякі аспекти соціально-політичної боротьби, культурних зв'язків українського міста, розвитку його економіки, ремесел, торгівлі, мистецтва тощо. Адже герб може служити одним з джерел для вивчення цих питань. Особливо це стосується тих періодів історичної науки, що досліджують давнє минуле, про яке збереглося дуже мало писемних джерел.

У даному повідомленні робиться спроба висвітлити питання про виникнення і затвердження гербів міст Лівобережної України. Наукової літератури з геральдики цих міст майже зовсім немає. Дореволюційні дослідники не займалися вивченням міських гербів даного регіону. Лише деякі праці торкалися питання про їх виникнення з точки зору сфрагістики, де розглядалося походження цих гербів, зокрема від полкових і магістратських печаток згаданих міст¹.

¹ Г. Милорадович. Материалы для истории Южной Руси, Чернигов, 1858; П. А. Кятицын. Печати городов 3-х малороссийских казачьих полков в XVIII в.—Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 2. Полтава, 1906, стор. 101—104; та ін.

Відомо, що на ранніх етапах розвитку геральдики особливо чітко простежується її тісний зв'язок із сфрагістикою. В українській, як і в російській, міській геральдиці гербам передували печатки міст, на яких були їх гербові емблеми або печатки удільних князів, які володіли свого часу тим чи іншим містом.

В радянській час з'являються наукові праці, в яких досліджуються основні етапи розвитку міської геральдики України, печатки і пам'ятки мистецтва як найвірогідніше джерело для вивчення гербів міст та української геральдики в цілому. Зокрема, науковець зі Львова О. В. Маркевич доводить, що більшість символічних знаків давніх печаток українських міст стала згодом елементами їх гербів. М. З. Петренко, дослідивши геральдичні зображення на пам'ятках архітектури і творах образотворчого мистецтва України, відзначає, що українська гербова символіка розвивалася на місцевому ґрунті, самобутнім шляхом. Основні етапи розвитку геральдики-емблематики міст України в історіографічному аспекті висвітлювалися у статті В. В. Румянцевої².

У створенні української міської геральдики, на відміну від російської, існує ряд специфічних особливостей. З кінця XVI ст. вже більша частина українських земель була захоплена феодальною Польщею. В той час для багатьох українських міст було запроваджене магдебурзьке право³. Разом з окремими привілеями вони одержали й герби, які були показниками певного розвитку міст і символами їх самоуправління. В XVII ст. магдебурзьким правом на Лівобережжі користувалися Чернігів, Переяслав, Ніжин, Стародуб, Новгород-Сіверський, Почеп, Погар, Мглин, Полтава, Лубни, Миргород, Борзна, Короп, Мена, Гадяч, Глухів, Пирятин, Кролевець, Липове-Городище, Березна, Остер, Козелець⁴. Більшості з них було надано герби.

Польський уряд приділяв велику увагу розвитку геральдики і видавав у цій галузі спеціальні закони. Надаючи нові або затверджуючи вже існуючі міські герби, він не забороняв і тих, що виникали стихійно. Все це спричинилося до того, що герби міст Лівобережної України розділилися на дві категорії: «законні» і «довільні», тобто не затверджені польською владою⁵. «Законні» герби створювалися за певними правилами польської геральдики. В основному на цих гербах були зображені дещо стандартні і схематичні геральдичні фігури, не пов'язані з місцевими особливостями.

Слід відзначити, що більшість міських геральдичних емблем Лівобережної України сформувалася ще в глибоку давнину. Їх символи розвивалися на місцевому ґрунті, самобутнім шляхом, у тісному взаємозв'язку з історичними подіями, сказаннями, віруваннями. За гербові символи бралися переважно реальні предмети, які свідчили про побут жителів міста і були зв'язані з його історією. Це підтверджує, наприклад, створення герба Новгород-Сіверського із зображенням міського муру з баштою, на якій були розміщені: зірка, а з боків — золоті спис і шабля⁶. Старий герб Ніжина — їздець на коні — зображено

² О. В. Маркевич. Значення печаток міст для дослідження міської геральдики. — Історичні джерела та їх використання, вип. 4, К., 1969, стор. 246—254; М. З. Петренко. Пам'ятки мистецтва як джерело української геральдики. — «УІЖ», 1970, № 10, стор. 104—109; В. В. Румянцева. Про розвиток геральдики і емблематики міст України. — «УІЖ», 1977, № 8, стор. 76—83.

³ А. Й. Пашук. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII—XVIII ст. (1648—1782), Львів, 1967, стор. 75.

⁴ В. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII—початку XVIII ст., К., 1959, стор. 281.

⁵ М. З. Петренко. Назв. праця, стор. 106.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область, К., 1972, стор. 471—472.

як символ захисту міста від чужоземних ворогів на рельєфі Михайлівського монастиря на Чернігівщині, збудованого ще в XII ст. На пізнішому гербі Ніжина інша символіка: в червоному полі дві руки, з'єднані у міцному потиску, що символізує дружні стосунки Росії з Україною, а в нижньому, синьому, полі — меркурієв жезл — символ торгівлі. А. Шафонський вказував, що цей герб «вошел в бывшую полковую нежинскую канцелярию в печать в употребление в нынешнем столетии, по случаю бывших в Нежине из великороссиян нежинских полковников»⁷.

На гербі Переяслава міститься зображення церкви. Воно символізує церковну політику Переяслава як центру православного єпископства⁸. Про існування герба Переяслава свідчить грамота польського короля Зигмунта III від 6 жовтня 1620 р. щодо надання магдебурзького права місту: «Позволяем подданным нашим мещанам иметь... печать мескую до исправления печатования всяких дел их с таким гербом, каков в том месте нашем есть напечатан: на озере башня с крестом»⁹. Стародубу в 1620 р. польський уряд надав герб із зображенням дуба і орлиного гнізда на ньому¹⁰, що пов'язано з місцевою легендою про старий дуб, який ріс на тому місті.

Частина міст Лівобережної України була приватною власністю великих магнатів Речі Посполитої. Князям Вишневецьким, зокрема, належали Лубни, Хорол, Пирятин, Золотоноша, Прилуки, Полтава, Глинськ, Лохвиця, Ромни, Городня та інші населені пункти. Власники міст часто надавали особисто їм герби з тими зображеннями, які вже були на міських печатках¹¹. Так, на гербі Пирятини — складний лук¹², який здавна був символом захисту міста від частих набігів татар. У топографічному описанні Київського намісницького правління за 1782 р. сказано, що «...сей герб изстари был употребляем, доказывает сие найденные у коллежского ассесора Максима Щербака между крепостей на имение его от предков ему доставшихся по наследству две крепости старинные от уряду городового пирятинского данные, одна в 1665 году месяца апреля 26, а другая деду его Щербаку Степану Ивановичу в 1692 году месяца марта 19 на мельницу, на коих крепостях печати приложены с выражением сего герба»¹³.

Нерідко, складаючи герби міст, їх власники брали до уваги стародавню історію міста, географічні і природні особливості тощо. При затвердженні герба, наприклад, м. Ромни Вишневецький «дозволил своей ратуше иметь печать, где крест на могиле означен, в знак погребенных под Ромном многих людей и в знак храбрости, которую жители против неприятеля оказали; ибо в прежние времена все жители должны были от татарских набегов себя защищать»¹⁴. Таким чином, уже в XV—XVII ст. ряд міст Лівобережної України мали сталі міські емблеми, часто пов'язані з місцевою історією.

⁷ А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное наместничество составлено, К., 1851, стор. 456.

⁸ М. Н. Тихомиров. Древнерусские города, М., 1956, стор. 308—311.

⁹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией, т. 10, СПб., 1878, стор. 519.

¹⁰ А. Лазаревский. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления, т. 1. Полк Стародубский, К., 1888, стор. 115.

¹¹ М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 2, К., 1856, стор. 369.

¹² А. Ф. Медведев. Русское метательное оружие (лук, стрелы, самострел) XIII—XIV вв., М., 1966, стор. 10.

¹³ ЦДІА УРСР, ф. 193, оп. 2, спр. 303, арк. 27.

¹⁴ А. Шафонский. Назв. праця, стор. 569.

Після возз'єднання України з Росією царський уряд підтвердив міські права більшості міст Лівобережжя¹⁵, а також дозволив їм користуватися їх давніми і новими гербами. Так, у грамоті від 4 березня 1654 р., жалуваній царем переяславським міщанам, яка підтверджувала їхні права і привілеї, зазначалося: «...и герб свой держать им прежний»¹⁶.

У складі Російської держави українська міська геральдика розвивалася в одному руслі з російською. Розвиткові міської геральдики об'єктивно сприяли реформи Петра I, спрямовані на підвищення ролі міст¹⁷. Зокрема, в царському указі від 5 листопада 1723 р. про виготовлення гербових печаток для місцевих судових установ говорилося: «В губерниях и провинциях, в городах, которые имеют герб, на тех (печатях. — Авт.) вырезать тех городов гербы, а которым нет, то нарисовать приличные вновь»¹⁸. З наведеного тексту видно, що кожному місту обов'язково необхідно було мати свій герб.

Розробка геральдичних емблем як російських, так і українських міст здійснювалася централізовано в Герольдмейстерській конторі сенату (1722 р.) під керівництвом графа Ф. Санті. В усі міста було розіслано складені ним анкети, які містили в собі докладні пункти з запитами про особливості місцевої історії, економіки і географічного положення кожного міста. Цікаво, що ці анкети вимагали відомостей і про наявність старих міських гербів та печаток, а також про час їх виникнення¹⁹.

Проте отримані на запити відомості далеко не завжди давали необхідний матеріал. Більшість місцевих установ не змогли відповісти на всі пункти. Що ж до запитів, зокрема, про герби і печатки, то значна частина міст Лівобережної України вислала відбитки своїх печаток і малюнки гербів.

На основі даних, що надійшли, Ф. Санті і художники І. Чернавський та П. Гусятников виготовили малюнки для 137 міських гербів і для знамен 54 полків. Це був перший міський гербовник XVIII ст. У 1730 р. готувалися малюнки на полкові знамена під керівництвом члена військової колегії графа Мініха і художника Баранова. До цього другого гербовника входило вже 88 міських гербів, серед яких були герби міст Лівобережної України — Києва, Чернігова, Полтави, Стародуба, Глухова, Ніжина, Лубен, Путивля²⁰.

Уже в той час починають з'являтися герби з елементами різних ремесел та промислів, торгівлі, корисних копалин. Одним з них був, зокрема, герб Путивля, на якому зображувалося 2 золотих текстильних човники, що символізували розвиток гкацтва в місті. Нерідко герби свідчили про ратні подвиги нашого народу. Так, зображення на гербі Полтави нагадували про Полтавську битву і перемогу над шведами у 1709 р. Атрибути цього герба — шаблі, прапор — уособлювали важливу в історії Росії воєнну перемогу. Зображення російського держав-

¹⁵ В. В. Романовський. Українські городяни і політика царського уряду в другій половині XVII ст.— «УІЖ», 1966, № 2, стор. 23; А. П. Пашук. Назв. праця, стор. 81.

¹⁶ Воссоединение Украины с Россией. Сборник документов в трех томах, т. 3, М., 1953, стор. 553.

¹⁷ Н. А. Соболева. Российская городская геральдика. — «Вопросы истории», 1976, № 3, стор. 59.

¹⁸ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. (далі — ПСЗ), СПб., 1830, т. VII, стор. 341.

¹⁹ Д. Демидова. Русские городские печати XVIII в. — Города феодальной России. Сборник статей памяти Н. В. Устюгова, М., 1966, стор. 523.

²⁰ А. Б. Лакиер. Русская геральдика, кн. 1—2, СПб., 1855, стор. 286.

ного прапора, булави, бунчука на гербі Глухова вказувало на те, що місто свого часу було гетьманською резиденцією²¹.

В 40—60-х роках XVIII ст. активізувалася робота Герольдмейстерської контори, зріс штат художників. Результатом їх діяльності була поява гербів міст, зокрема Стародуба — на печатці 1711 р., Коропа — 1739 р., Лубен — на печатці полкової ратуші, Лохвиці — на печатці ратуші 1759 р., Ніжина — на печатці 1736 р., Мглина — 1740 р., Ромен — 1743 р., Чернігова — 1746 р., Сосниці — 1747 р., Городні — 1748 р., Миргорода — 1749 р.²² та ін. Крім того, зустрічаються й печатки із зображеннями гербів м. Переяслава, Гадяча, Глинська, Золотоноші, Березни, Полтави, Пирятина, Глухова за 60—70-і роки XVIII ст. В середині XVIII ст. герб Лубен, наданий місту свого часу князем О. Вишневецьким, зазнав деякої переробки. Замість руки з мечем, а під нею — гармати і ядра на новому гербі міста було зображено руку з булавою²³.

Проте незабаром, у зв'язку з тим, що основну увагу Герольдмейстерської контори було зосереджено на створенні дворянських гербів, справа виготовлення і переробки гербів міст дещо завмерла.

Інтенсивним поштовхом для створення гербів міст послужили підготовка і проведення реформи міського управління. У «Міському положенні» 1785 р. наказувалося: «каждому городу иметь герб... и оный герб употреблять во всех городских делах»²⁴. Якщо ж деякі міста ще не мали своїх гербів, необхідно було скласти їх проекти.

У зв'язку з проведенням адміністративно-територіального поділу країни намісникам і губернаторам рекомендувалося скласти топографічні описи ввірених їм губерній. Були зібрані деякі матеріали з історії міських гербів. Міським думах, магістратам, поліції доручалося, «...чтобы оные в немедленном времени учинили доставление, какие в каком городе имеются привилегии и высочайше пожалованные грамоты»²⁵.

4 липня 1782 р. було затверджено герби для 33 міст Київського, Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництва²⁶. На цих гербах у верхній частині геральдичного щита містилося зображення герба намісництва, в нижній — повітового міста. Переважна більшість міст Лівобережної України в той час отримала свої давні герби, затвержені ще урядом Польщі. А для міст, що не мали гербів, Герольдмейстерська контора створила нові, які, на відміну від польських, відповідали реальному місту та його історії.

Для української гербової символіки було характерне зображення хрестів, перначів, місяця, зірок, серця, проколотого стрілою. Вони зустрічаються на гербах Золотоноші, Лубен, Миргорода, Борзни, Глинська, Ромен, Зінькова, Погара, Конотопа. Про архітектурні споруди того часу свідчать герби Остра, Переяслава, Лохвиці, Мглина.

Часто в зображеннях на гербах міст у вигляді символів відтворюються їх назви, які тісно пов'язані з місцевими особливостями (природними умовами, фауною, флорою і т. ін.). Так, на гербі м. Березни

²¹ ЦДІА УРСР, ф. 736, оп. 1, спр. 11, арк. 3.

²² Там же, ф. 1376, оп. 2, спр. 3, арк. 5; ф. 59, оп. 1, спр. 654, арк. 105—107; спр. 1071, арк. 77; спр. 635, арк. 2 зв.; ф. 75, оп. 1, спр. 38, арк. 9; ф. 80, оп. 2, спр. 122, арк. 16; ф. 98, оп. 2, спр. 15, арк. 54; ф. 108, оп. 2, спр. 113, арк. 5; спр. 109, арк. 57; спр. 82, арк. 20; ф. 102, оп. 2, спр. 24, арк. 4.

²³ П. А. Котицын. Назв. праця, стор. 102.

²⁴ ПСЗ, т. XXII, СПб., 1830, стор. 361.

²⁵ ЦДІА УРСР, ф. 1569, оп. 2, спр. 16, арк. 7, 16.

²⁶ ПСЗ, т. XXI, СПб., 1830, стор. 376, 576—579.

зображена береза, Стародуба — старий дуб, Лебедина — лебідь, Козельця — козел. Герби українських міст мали безпосередньо і зображення тварин. Зокрема, в гербі м. Прилук на золотому полі змальована голова бика, проткнута шаблею, в гербі м. Коропа — срібний короп на блакитному полі²⁷.

Постійні напади зовнішніх ворогів на Україну зумовили появу на гербах багатьох її міст елементів озброєння²⁸. Так, на гербі Пирятини зображено натягнутий лук із стрілою, Хорола і Полтави — схрещені золота шабля і стріла, Городища — золота шабля і ключ, Глухова — два золоті перначі і бунчук.

Дуже рідким явищем в українській міській геральдиці, на відміну від західноєвропейської, були щити, поділені на геральдичні фігури. Для повітових міст Лівобережної України виняток становить, мабуть, лише герб Глухова, щит якого поділений на 4 частини.

Процес виникнення, еволюції та затвердження міських гербів на Лівобережній Україні свідчить про самотність і народність більшості геральдичних зображень на них. Міські герби були досить прості і водночас різноманітні й глибоко символічні. Колоритна місцева символіка зайняла переважне місце на більшості гербів міст Лівобережної України. В цьому проявилися любов і повага народу до своєї історії.

Радянські міста шанують свої старі герби, які є красномовним свідченням їх славного минулого, багатим матеріалом для сучасних досліджень ряду питань з історії цих міст.

²⁷ Там же, стор. 576—577.

²⁸ В. С. Драчук. Таємниці геральдики, К., 1974, стор. 16.

Зашипки

П. К. СТОЯН (Київ)

ПЕРША КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

[До 60-річчя з дня прийняття]

Трудячі Радянської України в братній сім'ї народів СРСР відзначають важливу дату — 60-річчя першої Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в історії людства, нашої країни, зокрема в історії українського народу, який під керівництвом партії Леніна в боротьбі проти буржуазії і поміщиків, українських буржуазних націоналістів завоював право на суверенну українську радянську соціалістичну державність.

Знаменною віхою в історії України був Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся 25 грудня 1917 р. у Харкові. З'їзд проголосив Україну республікою Рад. Уряд Радянської України — Народний Секретаріат, що був створений 26 грудня 1917 р., зразу ж видав ряд постанов, спрямованих на втілення в життя декретів уряду Російської Радянської Республіки про землю, націоналізацію великої промисловості і банків, робітничий контроль над виробництвом, організацію Червоної Армії, про 8-годинний робочий день тощо. Народний Секретаріат розгорнув радянське будівництво. Всі ці завоювання робітників і селян України повинні були дістати юридичне закріплення в Конституції УРСР.

Проте уряд республіки незабаром припинив свою плідотворну мирну діяльність, оскільки необхідно було організувати трудящі маси на війну проти німецьких окупантів, яких привела контрреволюційна Центральна рада на чолі з українськими буржуазно-націоналістичними партіями.

Протягом січня і лютого 1919 р. майже всю територію республіки було визволено від інтервентів і збройних сил внутрішньої контрреволюції. Там було відновлено Радянську владу. Після вигнання ворога і розгрому буржуазно-націоналістичної Директорії при братній допомозі великого російського народу Радянський уряд України зайнявся розробленням першої Конституції УРСР. На початку березня уряд України скликав III Всеукраїнський з'їзд Рад, на якому і було прийнято Конституцію Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Прийняття першої Конституції УРСР було важливою історичною подією у житті українського народу. Вона узагальнила всі декрети, видані Радянським урядом за цей період в Українській РСР — державі нового типу — диктатури пролетаріату. Конституція УРСР створювалася на досвіді державного будівництва, що його вже набула Радян-

ська Росія. За зразок було взято ті основні положення, які містилися в Конституції РРФСР, розробленій під керівництвом Леніна і прийнятій V Всеросійським з'їздом Рад 10 липня 1918 р.

Створення Конституції УРСР проходило в умовах гострої боротьби з лівими есерами і троцькістами, що виступали проти диктатури пролетаріату, а Ради зводили до органів буржуазного самоврядування. На їх думку, ці органи повинні займатися лише господарсько-культурними справами, а не політичними. Вони також намагалися провести законодавчим порядком децентралізацію управління, тобто вимагали незалежності місцевих Рад щодо вищих органів Радянської влади. Більше того, вони пропонували, щоб у Конституції зовсім не згадувалося про існування такого органу, як Рада Народних Комісарів, всю владу хотіли зосередити в Центральному Виконавчому Комітеті України, який мав перетворитися в орган буржуазно-парламентарного типу, де переважну більшість становило селянство. Вони також вимагали надання як робітникам, так і селянам рівних прав щодо утворення вищих законодавчих органів і представництва в них. Українська Радянська Соціалістична Республіка за їх пропозицією мала називатися Трудовою республікою¹.

Особливо запеклими ворогами у боротьбі проти диктатури пролетаріату виступали ліві есери, що прикидалися «друзями» Радянської влади. Прикриваючись вимогою рівності прав для робітників і селян у виборах до законодавчих органів Української Радянської держави, вони намагалися перетворити органи Радянської влади на органи буржуазної влади.

Більшовики України, озброєні вченням В. І. Леніна про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату, відкинули домагання лівих есерів і прийняли Конституцію УРСР відповідно до основних положень Конституції РРФСР.

У роботі III Всеукраїнського з'їзду Рад брав участь голова ЦВК РРФСР Я. М. Свердлов. У своєму виступі на з'їзді він висловив тверду впевненість, що російський і український народи неухильно зміцнюватимуть братерські відносини. «З жодною частиною старої Російської імперії нинішня Радянська Російська Республіка не зв'язана так тісно, як вона зв'язана з Україною... Кров, пролита в спільній боротьбі, з'єднала ці дві радянські республіки єдиним найбільшим прагненням... Будемо сподіватися, що і надалі боротьбу вони будуть вести пліч-о-пліч»².

Ідеї зміцнення взаємозв'язків між Російською і Українською радянськими республіками знайшли своє відображення в Конституції УРСР 1919 р. При її розробленні Комуністична партія і Радянський уряд України виходили з ленінського визначення суті Конституції. «Суть конституції в тому,— писав В. І. Ленін,— що основні закони держави взагалі і закони, які стосуються виборчого права в представницькі установи, їх компетенції та ін., виявляють справжнє співвідношення сил у класовій боротьбі. Конституція фіктивна, коли закон і дійсність розходяться; не фіктивна, коли вони сходяться»³.

Конституція складалася з чотирьох розділів: I розділ — загальні положення, II — структура Радянської держави, III — права й обов'яз-

¹ III Всеукраїнський з'їзд Рад. Стенографічний звіт, Харків, 1919, стор. 195—216.

² Я. М. Свердлов. Избранные статьи и речи, М., 1976, стор. 287.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 325.

ки трудящого і експлуатованого народу України, IV — про герб і прапор УРСР.

Стаття 1 Конституції проголошувала Україну Радянською Соціалістичною Республікою, яка є організацією диктатури пролетаріату і біднішого селянства над їх віковими гнобителями та експлуататорами — капіталістами і поміщиками.

Державною формою цієї диктатури були Ради.

Зразу ж після перемоги пролетарської революції на Україні Ради перетворилися в органи державної влади робітників і селян. Тільки створивши Ради, робітничий клас міг встановити свою диктатуру.

Встановлення Радянської влади на Україні викликало шалений опір з боку іноземних інтервентів, білогвардійських армій, різних банд, куркулів, які організовували відкриті виступи проти Радянської влади. Тому в статті 3 було записано, що право участі в здійсненні державної влади надається виключно трудящим масам, а всі експлуататори цього права позбавляються. Зміст цього положення полягає саме в придушенні опору класових ворогів, які могли б використати це право для боротьби проти трудящих мас і Радянської держави. Можливість знищення експлуататорів та їх прислужників трудящі маси України бачили лише в тісному союзі і в спільних діях з російським народом. У статті 4 підкреслювалася необхідність спільної боротьби: «Рішуче пориваючи з минулим, прагнучи знищити, разом з поділом суспільства на класи, також національний гніт і національну ворожнечу, Українська Соціалістична Радянська Республіка заявляє... про свою повну солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками і про своє рішення вступити з ними в найтісніше політичне об'єднання... і в найтісніше співробітництво в галузі комуністичного будівництва...».

Виходячи із спільних завдань, що стояли перед Росією і Україною, зокрема завдань боротьби з ворогами пролетарської революції і боротьби за побудову соціалістичного суспільства, уряд Радянської України в січні 1919 р. у виданій ним Декларації писав: «Тісний історичний, економічний і культурний зв'язок робітничо-селянської України і Радянської Росії зобов'язує нас рівняти свій революційний класовий фронт насамперед з фронтом російського пролетаріату. Ворогів Радянської Росії ми оголошуємо ворогами Радянської України. У нас однакові політичні, економічні і військові завдання. Боротьба з білогвардійцями, боротьба з імперіалізмом союзників і боротьба з українською буржуазією в особі Директорії — однаково є необхідною умовою для зміцнення Радянської влади як в Росії, так і на Україні»⁴.

Розділ II Конституції УРСР 1919 р. встановлював принцип і порядок організації Радянської влади в центрі і на місцях, компетенції вищих і місцевих органів, порядок виборів, норми представництва на з'їздах Рад. Цей розділ мав величезне значення в справі зміцнення єдності і внесення чіткості в діяльність органів Радянської влади на основі демократичного централізму.

В статті 7 зазначалося, що органами центральної Радянської влади є:

- а) Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів;
- б) Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад;
- в) Рада Народних Комісарів.

У Конституції УРСР 1919 р. вказувалося, що в період між з'їздами Рад Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад є вищим за-

⁴ ЗУ УСРР, 1919 р., № 1, стаття 1.

конодавчим, розпорядчим і контролюючим органом Української Радянської Соціалістичної Республіки.

«ВУЦВК і з'їзд дають загальний напрям діяльності робітничо-селянського уряду і всіх органів Радянської влади в країні, зокрема, виключному відданню ВУЦВК належать: обрання й усунення народних комісарів і голови Ради Народних Комісарів, розподіл державних доходів і зборів між центральною і місцевою владою»⁵.

Згідно з Конституцією Рада Народних Комісарів здійснювала загальне керівництво Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Їй, зокрема, надавалося право видавати декрети, розпорядження, інструкції і вживати необхідних заходів для чіткої організації державного життя. Про всі свої постанови РНК повідомляла ЦВК, який мав право скасувати будь-яку постанову або рішення Ради Народних Комісарів.

Конституція УРСР 1919 р. значну увагу приділяла також місцевим органам державної влади. В статті 18 зазначалося, що «органами Радянської влади на місцях є:

а) Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (міські і сільські) і обрані ними виконавчі комітети (виконкоми);

б) З'їзди Рад (губернські, повітові і волосні), а також обрані ними виконавчі комітети (виконкоми)».

Загальні положення про внутрішню організацію місцевих органів влади були пізніше розроблені Центральним Виконавчим Комітетом Рад України згідно з правами, наданими йому Конституцією.

Конституція УРСР 1919 р. надавала трудящим найширші виборчі права, яких ще не знала історія. Згідно з Конституцією, трудящі, які досягли 18 років, мали право як обирати, так і бути обраними до Рад. Було скасовано поділ на активне (право обирати) і пасивне (право бути обраними) виборче право. Були також знищені обмеження за національною, релігійною ознаками, за цензом осілості. Жінкам надавалися рівні з чоловіками права. Було ліквідовано обмеження у виборчих правах для тих, хто перебував в армії⁶.

Виходячи з ленінських настанов, а також з «Декларації прав трудящого і експлуатованого народу», прийнятої 25 січня 1918 р., в якій говорилося, що в момент вирішальної боротьби пролетаріату з його експлуататорами, останнім не може бути місця в жодному з органів влади. Перша Конституція УРСР позбавила експлуататорів виборчих прав.

У розділі III Конституції УРСР 1919 р. законодавчо закріплені численні права і свободи трудящих України (свободи совісті, друку, зборів, союзів, доступу до знань, а також рівноправність громадян незалежно від їх расової і національної належності) (статті 22—27).

«З метою забезпечення за трудящими справжньої свободи виявлення своїх думок Українська Соціалістична Радянська Республіка,—вказувалося у статті 24,—знищує залежність друку від капіталу і надає в руки робітничого класу і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг і всяких інших творів друку та забезпечує їх вільне поширення по всій країні».

Разом з правами, що їх надавала Конституція УРСР, вона поклала й основні обов'язки на громадян Української РСР, насамперед обов'язок працювати. Це знайшло своє відображення в лозунгу: «Хто не працює, той не їсть!» (стаття 28) і обов'язок захищати радянську Вітчизну (стаття 29).

⁵ Конституція УСРР, 1919 р., стаття 11.

⁶ Там же, стаття 20.

Радянська влада, що зруйнувала старий буржуазно-поміщицький лад, визволила народи Росії від капіталістичного рабства і поклала кінець політиці пригноблення національностей, разом з тим знищила й емблему старого ладу — державний герб з царським орлом та іншими атрибутами.

У 1918 р. було встановлено герб РРФСР, в основу якого покладено емблему нового суспільного ладу. На ньому зображено розміщені навхрест серп і молот, обрамлені вінком з колосся, з написом внизу російською мовою — «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!».

Конституція УРСР встановила герб республіки, на якому також зображено розміщені навхрест серп і молот, обрамлені вінком з колосся. Нерозривний зв'язок з Російською Радянською Республікою підкреслювався двома написами — українською і російською мовами:

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»,

«Пролетарии всех стран, соединяйтесь!»

Зображені на державному гербі серп і молот — це емблема праці, емблема, що втілює незламний союз робітників і селян, які зруйнували капіталістичний лад і збудували свою державу, в якій знищено експлуатацію людини людиною. Радянський герб — це символ дружби народів, символ союзу рівноправних радянських республік.

Прапор Української Радянської Республіки являв собою одноколірне червоне полотно. Описання прапора, так само як і герба, фіксується в законодавчому порядку.

Щодо столиці республіки, то Конституція УРСР 1919 р., зважаючи на особливо загрозливе становище, в якому перебувала Україна в той час, не встановила постійної столиці. Тимчасово столицею республіки уряд Радянської України обрав м. Харків.

Такими є основні принципи, що їх відображено в Конституції УРСР, прийнятій III Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 р. Вона в цілковитій відповідності з основними положеннями Конституції РРФСР була побудована на принципах встановлення Радянської влади як державної форми диктатури пролетаріату, основними завданнями якої були: перехід від капіталізму до соціалізму, ліквідація класів, знищення експлуатації людини людиною, позбавлення експлуаторів політичних прав, побудова органів державної влади на основі принципів демократичного централізму і надання прав та свобод трудящим України.

Під прапором першої Конституції УРСР трудящі України разом з трудящими всіх братніх радянських республік, з великим російським народом ішли в бій проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції і відстояли свою політичну і національну незалежність.

У нині діючій Конституції УРСР, прийнятій 1978 р. четвертою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання, збережено наступність ідей і принципів Конституцій УРСР 1919 р., 1924 р. і 1936 р., тобто узагальнено весь конституційний досвід радянської історії, збагачено його новим змістом.

НА ТРАСАХ МУЖНОСТІ *

Поблизу берегів Тамані

Влітку 1942 р. по всьому радянсько-німецькому фронту — від Білого до Чорного моря — точилися тяжкі кровопролитні битви. Водночас з оборонними боями на берегах Волги радянські війська стримували шалений натиск фашистських армій, що рвалися в райони Кавказу. Тут гітлерівці намагалися використати головне угруповання, яке складалося з 17-ї німецької армії і кавалерійського корпусу румунів, для захоплення Туапсе і Новоросійська. Ворожа 1-а танкова армія тим часом розвивала наступ на Нальчик і Орджонікідзе. Ворог сподівався за короткий час ціною порівняно невеликих зусиль отримати у своє розпорядження розвинуту систему морських сполучень. Окупація території між Чорним і Каспійським морями мала відіграти у планах вермахту важливу роль. Володіння портами Новоросійськом і Туапсе давало можливість значно скоротити сухопутні комунікації й організувати морем постачання боєприпасами та продовольством кавказького угруповання ворога.

Все це враховувало командування Червоної Армії. Ставка Верховного Головнокомандування звернула найсерйознішу увагу на втримання у своїх руках морського узбережжя і особливо портових міст. Значна роль відводилася в оборонних операціях Чорноморському флотові й Азовській військовій флотилії. Їх передали в оперативне підпорядкування Північно-Кавказькому фронтові.

Втрата нашими військами Керченського півострова, Ростова-на-Дону і швидке просування німецько-фашистських військ на південь ускладнили оперативну обстановку на всьому узбережжі Азовського моря. Багато суден торгового флоту, що брали участь у перевезеннях військових вантажів і особового складу для Кримського фронту, залишалися в акваторії цього моря до середини літа. В ще не зайнятому ворогом порту Темрюку базувалися бойові кораблі Азовської флотилії.

На той час ворог вийшов у район Новоросійська і Краснодар. Це поставило наш флот в дуже скрутне становище. Навколо нього все дужче стискалося вороже вогненне кільце. Єдиним виходом у Чорне море лишалася вузька Керченська протока. Але й цей шлях контролювали фашисти. Він прострілювався не тільки артилерією, встановленою в районі старої керченської фортеці, на виступі Єнікале в Каміш-Буруні, а й кулеметним вогнем ворога.

Військова рада Північно-Кавказького фронту запропонувала управлінню Чорноморсько-Азовського пароплавання вивести судна, що зібралися в азовських водах. Командуючий фронтом Маршал Радянського Союзу С. М. Будьонний підписав наказ, в якому вимагалось, щоб «жоден плавучий засіб, незалежно від відомчого підпорядкування, включаючи особисті шлюпки рибалок, не міг бути захоплений ворогом»¹. Відповідальність за виконання операції покладалася на командуючого Азовською військовою флотилією адмірала С. Г. Горшкова.

Почалася підготовка до евакуації портів Азовського моря і прориву флоту через Керченську протоку. Для здійснення цієї операції створили дві оперативні групи. Представлений ними план прориву в чорноморські порти був схвалений військовим командуванням.

* Початок див.: «УІЖ», 1978, № 12.

¹ Відділення ЦВМА, ф. 175, спр. 9114, арк. 25.

1 серпня 1942 р. Військова рада Північно-Кавказького фронту прийняла рішення — почати виведення суден Чорноморсько-Азовського і Донсько-Кубанського пароплавств, Азовтехфлоту і плавучих засобів рибної промисловості з Азовського в Чорне море. А вже через дві доби перші каравани пароплавів, катерів і сейнерів залишили Темрюк. Вони взяли курс на Керченську протоку.

Стояла спека. Вдень нещадно палило сонце, в небі тільки зрідка з'являлися невеличкі хмарки. Кращих умов для ворожої авіації не вигадаеться. Цілими днями чергували гітлерівські літаки-розвідники над Керченською протокою. Шночі протягом 3—19 серпня ворог обрушував на вузькі ділянки протоки по півтори-дві тисячі снарядів. Це значно утруднювало здійснення операції. Тільки деяким суднам щастило — вони проходили під покровом ночі, не виявивши себе. Більшість же з них потрапляла під прицільний вогонь противника. Судна виводилися з ладу, багато моряків були поранені, а частина їх гинула в боях.

Трагічна участь спіткала екіпаж буксирного катера «Кемь», який, проходячи вузьку вимоїну, сів на міліну. Прожектори ворога швидко виявили катер. Фашистська артилерія спрямувала сильний вогонь на нерухоме судно, і воно згоріло. Приблизно в такому ж стані опинився й невеликий катер «Анапа», на борту якого було понад 10 т авіаційних бомб. Пряме влучення ворожого снаряду вирішило його долю — судно вибухнуло.

Чимало тяжких знегод у цьому рейсі зазнали моряки пароплава «Сакко и Ванцетти». Його велика осадка давалася знаки на мілководді протоки.

...Капітан Г. Д. Наумов добре знав фарватер каналу і вів обережно пароплав, вглядаючись у п'ятому ночі. Біля керма стояв краший матрос В. Л. Кононенко. Все складалося ніби непогано — ворожий берег мовчав. Раптом В. Кононенко доповів, що судно не слухається керма. Капітан уже й сам помітив — сіли на міліну. Розраховувати на допомогу за чверть милі від ворожого берега радянські моряки не могли. Але й кинути навантажене судно ніхто з них не збирався. Вони робили все, щоб знятися з підводної піщаної коси. На містку тихо лунала команда: «Право на борт!», «Ліво на борт!», «Повний назад!». Машина працювала натужно. Це незабаром привернуло увагу ворога. По правому борту, по надбудованих частинах заковзали промені ворожого прожектора. Ось-ось заговорить артилерія. В цей час на капітанському містку пароплава зібралися командири. Радялися, що робити.

— Є тільки два виходи: залишити судно і на шлюпках пришвартуватися до таманського берега або спробувати вийти на чисту воду, — сказав Наумов.

Командири одностайно підтримали другий варіант. Найдосвідченіший з них, поміліт Г. Г. Фурдуй, запропонував піти на хитрість.

— Хоч і кажуть, що найпростіше не є найрозумнішим, але давайте спробуємо зробити вигляд, ніби екіпаж покинув судно.

З цією думкою погодилися. І тепер тільки-но промінь прожектора наближався до пароплава, Г. Г. Фурдуй подавав команду: «Лягай!» І все на судні завмирало. Введений в оману, ворог гасив прожектори. І тоді знову закипала рятувальна робота. Вночі до борту «Сакко и Ванцетти» двічі, з приглушеним двигуном, підходив посланий з нашого берега катер. Військові моряки пропонували смільчакам залишити судно. Наближався світанок, і тоді нікому не врятуватися — це було ясно.

— Будемо робити все можливе, і пароплав ворогові не віддамо, — відповів червонофлотцям за всіх капітан Наумов.

Відвага, винахідливість, любов до свого судна перемогли: «Сакко и Ванцетти» вдалося зняти з мілини і воно пішло своїм курсом. Ворожа артилерія, великокаліберні кулемети обрушили смертоносний вогонь на судно, що віддалялося. Та було вже пізно. Екіпаж радянських моряків вийшов переможцем — врятував пароплав і цінний вантаж, доставивши його на місце призначення.

До 20 серпня тривав безприкладний за сміливістю і героїзмом перехід суден з Азовського в Чорне море. Мало не кожну ніч у Керченській протоці спалахували небезпечні сутички. Але ніщо не могло зупинити наших людей. У Чорне море було виведено 162 пароплави.

Крізь вогненні пастки, розставлені ворогом у Керченській протоці, прорвалося і 55 кораблів Азовської військової флотилії. Загалом на дрібних суднах з Темрюка в порти Кавказу було доставлено понад 3 тис. т боеприпасів, зерна, продовольства і бойового спорядження.

У серпні 1942 р. жорстокі бої радянських військ з ворогом на сталінградському і кавказькому напрямках продовжувалися. Обстановка на Північному Кавказі лишалася надзвичайно напруженою. У зведеннях Радінформбюро повідомлялося: з оволодінням перевалами в центральній частині Головного Кавказького хребта ворогові вдалося створити умови для прориву на Сухумі, а звідти до баз Чорноморського флоту... В західній частині Північного Кавказу, захопивши райони Краснодара і Майкопа, фашисти здобули можливість прорватися до Новоросійська і узбережжям Чорного моря дістатися до Туапсе та Сухумі. 17 серпня з метою посилення керівництва обороною Новоросійської бази Чорноморського флоту було створено Новоросійський оборонний район. А трохи пізніше — 23 серпня — Туапсинський.

За умов, що склалися, перед трудовим колективом Чорноморсько-Азовського пароплавства ставилося таке завдання. Морякам пропонувалося, не припиняючи перевезень для фронту, забезпечити евакуацію населення, устаткування заводів і фабрик, сировини і продовольства з районів Краснодарського краю через Новоросійський і Туапсинський порти. За попередніми підрахунками, моряки мали перекинути в Батумі понад 41 тис. т різних вантажів, не рахуючи нафтопродуктів. Але незабаром стало ясно — ця цифра мінімальна.

Під евакуаційні перевезення Управління Чорноморсько-Азовського пароплавства виділило 21 транспортне судно. Для прискорення навантажувальних робіт Військова рада Північно-Кавказького фронту направила в Новоросійський порт 750 і в Туапсинський — 300 чол. Почали ці перевезення пароплави «Ян Томп», «Шахтер», «Тракторист», «Березина», «Сакко и Ванцетти», а також пошкоджене судно «Димитров», яке вели невеликі буксири «Алупка» і «Меркурій». Таким же чином, але тільки із значно більшою кількістю вантажів, виводилися з Новоросійського порту зруйновані транспортні пароплави «Ворошилов», «Советская нефть», «Красный Профинтерн» і «Ленинград». На цих та інших суднах під час боїв під Новоросійськом моряки вивезли устаткування заводів «Красный двигатель», компресорного, цукрового ім. Благоева, цементних «Красный Октябрь» і «Пролетарий», заводу «Октябрь», «Абрау-Дюрсо». Всього — понад 30 тис. т. У ті суворі дні невтомно працювали і портовики Туапсе. Вони перевезли морем більш як 40 тис. т цінних вантажів.

Так само, як і під час оборони Одеси, Севастополя і Керчі, моряки транспортного флоту трудилися по-фронтовому, виявляли героїзм і відвагу. Яскравим свідченням цього є евакуація рудовоза «Анатолий Серов». Це великовантажне судно, яке було тяжко пошкоджене в Севастополі, ремонтувалося новоросійцями. Але на початку серпня ремонтні роботи довелося припинити — ворог уперто рвався до Новоросійська.

12 серпня теплохід знявся з якоря і взяв курс на Поті. Там малося на увазі закінчувати ремонт. Із закритою лише наполовину пробійною, з 70 т авіаційних і великою кількістю запалювальних бомб судно поволі просувалося вздовж побережжя — на південь. За сім миль від Новоросійська «Анатолий Серов» був атакований ворожими бомбардувальниками. Майже дві години тривав нерівний бій. Не менше сотні бомб вибухнуло навколо теплохода. Його молодому капітанові, комсомольцю К. К. Третьякову щоразу вдавалося шляхом маневрування виводити судно з-під прямого удару. І все ж одна бомба влучила в район четвертого трюму, пошкодивши деку і «скулу» нижче ватерлінії. Від вибуху вийшли з ладу головний і допоміжний двигуни. Діставши крен на лівий борт, корабль почав тонути. В цій ситуації капітан прийняв сміливе і єдино правильне рішення. Він, спрямувавши судно до берега, посадив його на мілину. Здавалося, доля теплохода цілком ясна. Військове командування пропонувало пошкоджене судно затопити, щоб воно не стало здобиччю гітлерівців. Та екіпаж не пішов на такий крайній захід. Командування судна після вивчення пошкоджень дійшло висновку — теплохід можна врятувати.

В нічних присмерках переправили на берег шістьох моряків, які були поранені під час бомбардування. Захопивши зброю, боеприпаси та продовольство, вибралися на сушу і сховались у прибережних сопках, неподалік від пошкодженого теплохода, всі інші члени екіпажу. Ці запобіжні заходи незабаром виправдали себе. Вже з самого ранку наступного дня фашистська авіація почала бомбувати судно, що сиділо на міліні. Палуби і надбудови поливалися свинцем із кулеметів. Ворог не міг забути уроку, даного йому екіпажем «Сакко и Ванцетти» у Керченській протоці.

Надвечір капітан К. Третяков і помполіт В. Бурлаков вирішили піти в розвідку: необхідно було встановити зв'язок з управлінням порту. Це вдалося зробити, доставшись до штабу військової частини, яка готувала рубіж оборони на південь від Новоросійська. Коли моряки поверталися назад, вони мало не поплачували життям, потрапивши під бомбардування. Перемагаючи сильний біль, який був наслідком контузії, Третяков доставив на собі в найближчий польовий госпіталь контуженого і пораненого в руку Бурлакова. Відмовившись лягти у госпіталь, він разом з капітаном повернувся до свого екіпажу.

— Тепер, братці, коли ми знаємо, що робиться навколо, можна спокійно починати рятувальні роботи. Працювати будемо, в основному, вночі. В темряві авіація фашистів нам не страшна, а на світанку знову на берег. Це наш з помполітом план дій,— звернувся Третяков до моряків.

Екіпаж одноставно підтримав пропозицію своїх командирів. І вже в першу ніч на судні закипіла робота. Приклади трудового героїзму показували всі. Але особливо самовіддано працювали матроси В. Батюшков і О. Шевченко. Вони майстерно закладали пробойни в корпусі від осколків. Озброївшись важкими кувалдами, моряки спускались у трюми, заповнені водою, чи за борт теплохода і забивали отвори дерев'яними чопами. І це тривало понад 200 разів.

Комсорг судна матрос Швидкий очолив бригаду молодих моряків. Вони допомагали механікові О. Висоцькому і мотористові В. Морозову ремонтувати машину: усували наслідки бомбардування. Боцман І. Єрохін і тесляр М. Яровий у польових умовах, як говорили моряки, виготовили надійний пластир точно за розмірами останньої, найбільш небезпечної пробойни в корпусі теплохода.

Серовці вже чимало зробили, щоб судно ожило, а допомоги з Новоросійська все не було. З боку обложеного міста вдень і вночі було чути артилерійську канонаду. Непроглядна темрява південної ночі нерідко над бухтою забарвлювалася в багряний колір пожеж. Несподівано прибула допомога. Коли глибокої ночі на судні всі дружно працювали, до нього підійшов і став лагом буксирний катер «Дельфин» з начальником морської інспекції пароплавства, капітаном теплохода «Фабрициус», яке напередодні загинуло, М. І. Григором. Піднявшись на борт «Анатолія Серова», він тепло привітався з кожним моряком, підбадьорив, висловив надію, що судно буде знято з міліни і піде в море.

Однак військове командування не поділяло цих сподівань. Позбавлене будь-якої інформації про стан справ на теплоході «Анатолія Серов», воно дало наказ вивести з ладу руховоз. Майже слідом за буксиром «Дельфин» до судна підійшла команда військових мінерів із завданням — підірвати його глибинними бомбами.

Моряки умовили підривників почекати з виконанням наказу командування. І протягом двох діб, точніше двох ночей, було завершено рятувальні роботи. А на восьму добу, після аварії, під покровом ночі теплохід «Анатолія Серов» знявся з міліни і вийшов у відкрите море. 22 серпня 1942 р. судно кинуло якір в порту Поті. Тут передбачався ґрунтовний ремонт теплохода, який, коли судити за зведеннями з Берліна, нібито вже давно потоплений і ніколи не з'явиться у водах Чорного моря. У подвигу славного екіпажу серовців з новою силою було продемонстровано нездоланну волю радянської людини самовіддано служити своїй любимій Батьківщині.

Так моряки Чорноморсько-Азовського пароплавства пліч-о-пліч з радянськими воїнами вели самовідданий бій з ворогом, віддаючи всі сили на захист Кавказу.

(Закінчення буде)

Є. І. Цимбал (Одеса)

Спогади

ГЕРОЇЧНА СТОРІНКА БИТВИ ЗА УКРАЇНУ

(До 35-річчя завершення розгрому фашистських військ у районі Корсуня-Шевченківського)

Закінчувався 1943 рік — рік докорінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни. Після нищівних поразок фашистських військ під Сталінградом, на Курській дузі та на Дніпрі гітлерівське командування вже мріяло лише про те, як стримати могутній наступ Червоної Армії і відтягнути неминучий крах.

У ході здійснення Житомирсько-Бердичівської операції (24 грудня 1943 — 15 січня 1944 р.) частини 1-го Українського фронту просунулися на 80—220 км і почали загрожувати корсунь-шевченківському угрупованню ворога. З південного заходу його оточували війська 2-го Українського фронту, які діяли на кіровоградському напрямку. Фашисти надавали великого значення корсунь-шевченківському виступу, що глибоко вдавався у розташування радянських військ. Вороже угруповання, розташоване там (у ньому налічувалося близько 80 тис. чол.), сковувало дії 1-го і 2-го Українських фронтів, загрожуючи їх флангам, і заважало їх дальшому просуванню. До того ж гітлерівське командування планувало завдати звідти кілька ударів уздовж Дніпра, щоб відрізати від основних сил частини Червоної Армії, які успішно форсували річку і йшли на захід. Тому перш ніж розвивати наступ до Південного Бугу і далі до Дністра необхідно було обов'язково ліквідувати корсунь-шевченківське угруповання.

Цю операцію мали здійснювати війська лівого крила 1-го Українського фронту, які завдавали удару з району на південь від Білої Церкви, а також війська правого крила 2-го Українського фронту, які наступали з району Кіровограда.

Наші війська посилено готувалися до проведення операції. 1-й Український фронт був поповнений новими частинами і з'єднаннями. Зокрема, ще на початку січня 1944 р. з-під Наро-Фомінська на Україну було передислоковано 5-й механізований корпус, до складу якого входили 2-га, 9-та, 45-та механізовані і 233-тя танкова бригади (загалом 10 тис. чол.). Він був оснащений першокласною технікою — танками і самохідними артилерійськими установками, мінометами, мав авіаційний підрозділ зв'язку. Бригади цього корпусу прибували на дільницю Фастів — Попільня і вже звідси рухалися в район Білої Церкви, де точилися бої з великими силами ворога. У середині січня вони зосередилися в районі Тинівка — Красилівка — Павлівка — Бесідка — Баштечки. Штаб корпусу розмістився в Боярці (під Києвом). На цю ж ділянку фронту з-під Вінниці прибув 5-й гвардійський Сталінградсько-Київський танковий корпус. 20 січня було прийнято рішення про створення на базі 5-го механізованого і 5-го танкового корпусів 6-ї танкової армії. Її штаб, який очолив вольовий та енергійний генерал Д. І. Заєв, перебував у с. Бесідка. Командуючим армією Ставка Верховного Головно-

командування призначила генерал-лейтенанта танкових військ А. Г. Кравченка, а членом Військової ради — генерал-майора Г. Л. Туманяна. 6-та армія мала 160 танків і 50 самохідних артилерійських установок.

Третя воєнна зима на Україні видалася нестійкою. Бурани і замети, які тривали по кілька днів, змінювалися відлигами. Поля і шляхи перетворювалися на майже непрохідні болота. У той період часто густо доводилося спостерігати таку картину: танк або трактор витягував з вибоїни чергову партію вантажних автомашин з боєприпасами або військовим спорядженням. Однак, незважаючи на складні погодні умови, ні вдень, ні вночі не припинявся рух на цих вкрай розбитих шляхах. До лінії фронту підтягувалися танки, гармати, йшли нові частини і підрозділи. Раз у раз чулися короткі команди, автомобільні гудки, чванання цобіт по липкій багнюці. З усього було видно, що затишшя на цій ділянці фронту невдовзі закінчиться. У всіх частинах і підрозділах активно проводилася кропітка підготовка особового складу, а також бойової техніки до наступу. У штабах відпрацьовувалися питання взаємодії і управління військами. В ротах та батареях проходили партійні і комсомольські збори, на яких роз'яснювалися завдання окремих підрозділів у майбутній операції, аналізувалися результати минулих боїв, приймали в партію і комсомол бійців і командирів, які відзначилися в них.

Зокрема, комсомольські збори окремої роти протитанкових рушниць 9-ї механізованої бригади проходили на північній околиці с. Тинівка у напівзруйнованій приземкуватій мазанці. Перед молодими бійцями виступили командир роти капітан С. К. Єрофеев і командир першого взводу лейтенант К. М. Скобкін — досвідчені офіцери, які перебували на фронті з перших днів Великої Вітчизняної війни, брали участь у боях на полях Білорусії і під Смоленськом, обороні Ленінграда і Сталінградській битві, формуванні цієї бригади у вересні 1942 р. Вони розповіли про бойовий шлях бригади, мужність її солдатів і командирів, виявлену в ході Сталінградської епопеї і в боях поблизу білоруського села Леніно. Настрій бійців свідчив про те, що вони добре усвідомлювали важливість майбутньої операції і були сповнені рішучості виконати свій обов'язок перед Батьківщиною.

24 січня 1944 р. ударна група 2-го Українського фронту завдала головний удар у напрямку Шпола — Звенигородка. 6-та танкова армія 1-го Українського фронту у взаємодії з частинами 104-го стрілецького корпусу 40-ї армії повинна була прорвати оборону противника на рубежі Павлівка — Красний і розвивати далі наступ на Звенигородку. За рішенням генерала А. Г. Кравченка 5-й механізований корпус разом з військами 104-го стрілецького корпусу спочатку вів бойові дії на південь від Тинівки, а згодом мав прориватися до Шубиних Ставів. На кінець першого дня цей корпус мав визволити Шубині Стави, а через добу вийти в район Звенигородки.

Перед 9-ю механізованою бригадою ставилося таке завдання: прорвати оборону противника на південь від Тинівки і на кінець першого дня визволити населений пункт Малий Виноград (нині — с. Виноград), а надалі наступати на Шубині Стави. У резерві командуючого армією залишалися 233-тя танкова бригада і 1228-й самохідний артилерійський полк 5-го механізованого корпусу. У разі успішних дій радянських військ на одній з ділянок фронту резерв рухався на Звенигородку.

Похмурим ранком 26 січня 1944 р. в районі сіл Тинівки, Косяківки, Ківшуватої розпочалася 40-хвилинна артилерійська підготовка. Слідом за нею на ворожі укріплення рушили танки. У зв'язку з бездоріжжям наступ розвивався повільно. До того ж у ході артилерійської підго-

товки в обороні противника не повністю було знешкоджено систему вогню, внаслідок чого радянські війська зазнавали значних втрат. Так, 5-му механізованому корпусу лише надвечір вдалося прорвати першу лінію оборони ворога на фронті в 10 км і просунути на 4 км (6-та танкова армія вперше в історії Великої Вітчизняної війни використовувалася в першому ешелоні оперативної побудови фронту). Намагаючись зупинити наступ Червоної Армії, противник перекинув з інших ділянок фронту три танкові дивізії. У ході запеклих боїв, в яких з обох сторін брали участь танки і піхота, деякі населені пункти неодноразово переходили з рук у руки. На кінець другого дня підрозділи корпусу просунулися ще на 6 км. Тепер важливо було не випускати ініціативу з своїх рук. З цією метою командування ввело в бій рухомий танковий загін на ділянці прориву 2-го мотострілецького батальйону 9-ї механізованої бригади в напрямку Звенигородки через Лисянку, де також намітився успіх частин 2-го Українського фронту, що наступали з південного сходу. Цей загін (в ньому налічувалося 55 танків і самохідних артилерійських установок) під командуванням заступника командира 5-го механізованого корпусу генерал-майора М. І. Савельєва було сформовано в основному на базі 233-ї танкової бригади.

Його завдання полягало в тому, щоб прорватися для з'єднання з військами 2-го Українського фронту, по можливості уникаючи боїв за окремі опорні пункти. 27 січня, здійснивши вдалий маневр, загін визволив населені пункти Бужанка, Тихонівка, Кам'яний Брід, Дашуківка, Лисянка, а в середині наступного дня увірвався на північно-західні околиці Звенигородки, де зав'язалися вуличні бої. Розбивши ворожі підрозділи, які обороняли західну частину міста, загін з'єднався з частинами 20-го танкового корпусу 2-го Українського фронту і тим самим зімкнулося кільце оточення гітлерівського угруповання. Це було друге — після Сталінграда — велике оточення ворожих військ на радянсько-німецькому фронті.

Гітлерівці намагалися врятувати свої оточені частини, сконцентрувавши для прориву ззовні 8 танкових і 6 піхотних дивізій. Проте танкісти генерала А. Г. Кравченка разом з частинами 40-ї армії за короткий строк створили зовнішнє кільце оточення і методично відбивали всі атаки ворога.

У цей час було одержано наказ вивести 5-й механізований корпус із зони дій 40-ї армії у район Вінниці, де він мав зайняти вихідний рубіж для відбиття контратак ворога, що прорвався під Старим Животом (нині — с. Животівка).

Марш-маневр підрозділів 9-ї механізованої бригади здійснювався за складних метеорологічних умов. Валив мокрий сніг, який часто переходив у дощ. Внаслідок бездоріжжя автотранспорт не встигав за піхотою. Солдати йшли з повною бойовою викладкою, у валянках і кожухах. Перший великий привал рота бронетанкістів зробила у с. Ставище. Тут, у напівзруйнованому приміщенні місцевої середньої школи, у купі сирих рудих цеглин і пожовклого паперу капітан С. К. Єрофеев знайшов рідкісне видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Ця книга залишилася незмінним супутником бійців до кінця війни. У коротких перервах між боями і на привалах бійці неодноразово зачитувалися яскравими, проникливими рядками поезій Великого Кобзаря.

Через дві з половиною доби корпус прибув у визначений район з наміром одразу вступити в бій. Однак фашисти, дізнавшись про підхід свіжих радянських сил, припинили наступальні дії на цьому напрямку. Невдовзі корпус знову перебазувався під Яблунівку і Малий Виноград, де протягом останніх днів січня і на початку лютого противник прово-

див контратаки з метою прориву оточення свого угруповання. Це, по суті, була розвідка боєм і пошуки найбільш уразливих місць в обороні 6-ї танкової армії. Однак з 4 лютого гітлерівці розпочали навальні атаки, розраховуючи все ж прорвати оточення.

І саме в цей час найяскравіше проявилися героїзм і мужність наших солдатів і офіцерів. Зокрема, 9-та механізована бригада вела жорстокі бої під Яблунівкою і Малим Виноградом. Ситуація склалася таким чином, що з одного боку наступали великі танкові з'єднання ворога, а з протилежного — оточені дивізії. На західній околиці Яблунівки займали оборону батальйони капітанів Н. М. Акоюна і І. В. Ніколаєва. Вони непомітно ввійшли в село ще увечері і за ніч встигли вирити окопи. Лейтенант К. М. Скобкін із взводом бронейників розмістився у центрі населеного пункту. Вранці з'ясувалося, що в селі ворожої піхоти немає, а лише на городах стояли 24 танки «тигри», замасковані картоплинням. Їх гармати були спрямовані у бік «котла». Німці навіть не підозрювали про небезпеку. Місцеві жителі також «не помічали» наших солдатів. На фланги німецької танкової частини К. М. Скобкін направив по 2 протитанкові обслуги, а решта бійців наблизилася до ворожих танків на відстань кидка гранати. Раптом, ніби за командою, «тигри» відкрили вогонь. Одночасно з гуркотом пострілів пролунав наказ командира: «Гранати! Пляшки!» Під гусениці та на корму ворожих танків полетіли гранати і пляшки «КС». Три «тигри» загорілися одразу, а ще в трьох — розірвало гусениці. З них вилізли фашисти і як навіжені бігали між танками. Всюди їх наздоганяли автоматні черги бронейників. У цей час на північних пагорбах за селом з'явилася наша піхота. Це наступали підрозділи 40-ї армії. У паніці фашисти кидали зброю і бойову техніку й здавалися в полон. У Яблунівці залишилося 18 справних «тигрів».

Тепер нашим частинам необхідно було встановити зв'язок з штабом бригади. Після короткої наради комбати вирішили йти до Малого Винограда. І вони не помилилися. 6 лютого батальйони підійшли до цього населеного пункту і зайняли оборону на його західній околиці. На невеликій ділянці фронту гітлерівці зосередили багато танків, переважно «пантер», «тигрів», і самохідні артилерійські установки «фердинанд». Їм вдалося потіснити наші частини на північно-східну околицю села. Щоб відкинути гітлерівців, командир бригади ввів у бій 46-й танковий полк. 8 лютого розгорнулися жорстокі бої за Малий Виноград. Ворог атакував усіма наявними силами. Незважаючи на хмарну погоду, у повітрі постійно висіли ворожі літаки, одна атака змінювала іншу. З кожною хвилиною рідшали наші батальйони. Їх скрутне становище погіршувалося ще й тому, що внаслідок бездоріжжя відстали артилерія і автомашини з боєприпасами. Обмаль залишалася й харчів. А фашистські танки все ближче пробивалися до позицій батальйонів...

Окрема рота протитанкових рушниць 9-ї механізованої бригади оборонялася в центрі села. За нею займали вигідні позиції танкісти. Бійці другого взводу лейтенанта С. К. Лобаченка і першого взводу лейтенанта К. М. Скобкіна обороняли «казенний шлях». За ними оборонявся третій взвод лейтенанта С. К. Міщенко. Бронейники розташувалися поблизу парканів під днищами підбитих танків. У нішу свого окопу С. К. Лобаченко ретельно вклав чотири фаустпатрони, які він роздобув уночі у сусідньому селі Ріпки. Ворожі танки бійці підпускали на невелику відстань, щоб знищувати їх напевно. Ревіння моторів і брязкання гусениць нестримно накочувалися на окопи. Лобаченко дістав фаустпатрон, прицілився в корпус головного танка, натиснув на спуск, і міна, описавши в повітрі дугу, з силою врзалася в броню.

Густий дим охопив броньоване чудовисько. Одразу відкрився передній люк і в ньому з'явився чорний шлем танкіста. Коротка автоматна черга Лобаченка «сховала» його в машину. Другий «тигр», який намагався обминати палаючий танк, повернувся боком до окопу Лобаченка. Взводний підняв на плече другий фаустпатрон, але трохи промахнувся: міна потрапила в коток. «Тигр» здригнувся і зупинився. Лобаченко побачив, що башта танка почала повертатися в його бік. «Помітили, гаді»,— промайнула думка. У розпорядженні офіцера залишалися лічені секунди. Він схопив третій фаустпатрон і, не цілячись, натиснув спуск. Одночасно пролунав і залп з «тигра». Лобаченко присів в окопі і не бачив польоту міни фаустпатрона. Через мить сильний вибух струснув землю. Грудки мерзлої землі посипалися в окоп. Коли командир взводу виглянув з нього — не повірив своїм очам: перед ним горів другий «тигр», дуло гармати якого уткнулося в землю. справа від дороги горіли ще три танки. Це відмінно попрацювали бійці взводу К. М. Скобкіна. Атака гітлерівців захлинулася. На південній і північно-східній околицях Малого Винограда успішно відбивали атаки ворожої піхоти бійці батальйонів Н. М. Акопяна, В. Л. Капаєва, І. В. Ніколаєва.

11 лютого гітлерівці здійснили одну з останніх спроб пробитися до своїх оточених військ. У районі Малого Винограда вони кинули в наступ більше 100 танків. Були моменти, коли відстань між зовнішнім фронтом і оточеним угрупованням скорочувалася до 10 км. Атаки змінювали одна одну. Інколи протягом доби їх кількість досягла 10—12. Однак воїни 9-ї механізованої бригади мужньо захищалися і стримували натиск ворога. Шість разів з рук у руки переходив Малий Виноград. У цей час на допомогу підрозділам бригади підійшли частини 2-ї танкової армії генерала С. І. Богданова.

Й надалі ворог зазнавав великих втрат у живій силі і техніці. Поблизу с. Ріпки всі бійці протитанкової батареї під командуванням комуніста лейтенанта С. Муратова загинули смертю хоробрих, але не пропустили противника. Мужньо билися з озвірілим ворогом мінометники старшого лейтенанта В. М. Легенького. Їх атакувала піхота противника. Гітлерівці підійшли так близько, що вести мінометний вогонь було неможливо. Тоді командир батареї повів бійців у рукопашну. І фашисти не витримали. Подібних прикладів масового героїзму наших солдатів і офіцерів можна навести багато.

17 лютого 1944 р. наші війська остаточно розгромили курсунь-шевченківське угруповання ворога. Наступного дня було ліквідовано його останні розрізнені групи, що ховалися по лісах та ярах. Понад 18 тис. фашистів узято в полон, основна маса оточених ворожих солдатів та офіцерів загинула. Радянські війська захопили всю бойову техніку і зброю оточеного угруповання.

Блискуче здійснення цієї операції ще раз підтвердило високу військову майстерність радянського командування, безмежний героїзм наших воїнів. Зокрема, під Малим Виноградом, Яблунівкою, Ріпками стояли на смерть воїни 9-ї механізованої бригади. Безприкладні подвиги здійснили солдати і офіцери з батальйонів Н. М. Акопяна, В. Л. Капаєва, І. В. Ніколаєва, С. К. Єрофєєва, О. М. Свердлова та ін.

Курсунь-Шевченківська операція закінчилася. Ворог був остаточно відкинтий від Дніпра в його середній течії. З ліквідацією курсунь-шевченківського виступу набагато скоротилася лінія фронту, що дало можливість вивільнити значну кількість радянських військ для використання в наступних бойових операціях.

С. К. МІЩЕНКО (Київ)

Наш календар

60-РІЧЧЯ
III З'їЗДУ КП(б)У

III з'їзд КП(б)У відбувся в Харкові 1—6 березня 1919 р. В роботі з'їзду брало участь 214 делегатів з ухвальним і 35 з до-

радчим голосом, які представляли понад 23 тис. членів партії. За звітний період (жовтень 1918 р. — березень 1919 р.) ряди партії збільшились в 2,5 раза (більше ніж 9 тис. чол. на період II з'їзду КП(б)У до 23 тис. на час III з'їзду)¹. Наприкінці 1918 р. на території України діяло 66 підпільних партійних комітетів і 476 первинних парторганізацій². На порядку денному з'їзду розглянуті такі основні питання: звіт ЦК КП(б)У; про поточний момент; про вироблення Конституції УСРР; про професійний рух; доповідь Наркомпроду; про земельну політику; про ставлення до дрібнобуржуазних партій; звіт делегації КП(б)У на I конгресі Комуністичного Інтернаціоналу та інші.

З вітальною промовою від імені ЦК РКП(б) на з'їзді виступив Я. М. Свердлов, який вказав на головні завдання, що стояли перед з'їздом. Особливу увагу він приділив питанню зміцнення єдності партії, посилення зв'язків між всіма партійними організаціями країни. В заключення своєї промови Я. М. Свердлов заявив: «Я не маю сумніву, що ви своїми резолюціями підкреслите щільний зв'язок з Російською комуністичною партією, ви виявите повну солідарність з тією лінією, яку проводить вся партія в цілому, і ви тут у повній згоді з загальною партійною лінією визначите дальшу роботу»³.

У звітній доповіді були підбиті підсумки діяльності Центрального Комітету КП(б)У в підпіллі і в легальних умовах після краху німецької окупації. Діяльність ЦК КП(б)У у звітний період проходила в надзвичайно складній обстановці. Першочерговим завданням більшовиків України II з'їзд КП(б)У вважав «...перенесення центру ваги організаційної діяльності на територію самої України, концентрацію партійних сил переважно в робітничих центрах для організованого захоплення в них влади і створення дисциплінованих військових частин для боротьби з окупантами і гетьманщиною»⁴. Виконуючи настанови II з'їзду КП(б)У, партійні організації України провели значну роботу по мобілізації трудящих на боротьбу проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, проти Директорії по відновленню органів Радянської влади, добору і розстановці партійних і радянських кадрів, вели активну агітаційно-пропагандистську роботу серед солдатів австро-німецької армії.

В. І. Ленін, ЦК РКП(б) уважно стежили за розвитком подій на Україні, особливо на півдні республіки. Виконуючи вказівки Центрального Комітету партії, В. І. Леніна, Одеський обком КП(б)У провадив значну роботу по розкладу військ інтервентів. Для ведення цієї роботи обком створив колегію іноземної пропаганди (Іно-

¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976, стор. 41; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 269, 279.

² Р. Я. Пиріг, Ю. В. Шиловцев. Більшовицьке підпілля на Україні в 1918 році.— «УІЖ», 1978, № 7, стор. 112.

³ Я. М. Свердлов. Избранные произведения, т. 3, М., 1960, стор. 184.

⁴ Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 271.

земну колегію). Для забезпечення місцевих партійних організацій кадрами ЦК КП(б)У направив партійних працівників. Так, у листопаді 1918 р. ЦК направив у місцеві парторганізації і армію 104 чол., у грудні — 146, у січні 1919 р. — 291⁵.

Делегати з'їзду піддали гострій критиці недоліки при підготовці і проведенні збройного повстання, недостатню роботу на місцях в період загострення громадянської війни.

III з'їзд приділив увагу подоланню незгод, які проявлялися між прихильниками правих і «лівих» в КП(б)У. Подоланню незгод між окремими партійними працівниками КП(б)У, а також виробленню Компартією України правильної політичної лінії Центральної Комітет партії, В. І. Ленін приділяла постійну увагу. Згодом С. В. Косіор відмічав: «Крім нас, з яких одні лівіли, інші правіли, робили помилки і т. д., існував ще ЦК РКП(б) і Володимир Ілліч Ленін, який кожного разу, коли ми приїздили на з'їзд, викликав керівну групу до себе і на протязі кількох годин вислухував усі наші спори і т. д., і після цього слово РКП(б) щодо керівництва виконувалось і з питанням було покінчено»⁶.

Аналізуючи діяльність ЦК КП(б)У за звітний період, Я. М. Свердлов у своїй промові підкреслив, що широкі партійні маси, які послали своїх делегатів на III з'їзд КП(б)У, прагнуть єдиної, великої і міцної організації. Він закликав до єдності на принципіальній основі, до дружньої роботи при розв'язанні найскладніших завдань боротьби з контрреволюцією і соціалістичного будівництва⁷.

В резолюції про поточний момент дано аналіз міжнародного і внутрішнього становища республіки та визначено основні завдання партійної організації. З'їзд наголосив на необхідності встановлення єдності фронту УСРР з усіма радянськими республіками і насамперед з РСФРР проти світового імперіалізму та внутрішньої контрреволюції. З'їзд вказав на необхідність посилення роботи по створенню частин регулярної Червоної Армії на Україні. В зв'язку з розгортанням революційного руху в Галичині перед партійною організацією республіки було поставлено завдання поширювати свій вплив і на Галичину⁸.

В економічній галузі з'їзд висунув завдання довести до кінця експропріацію капіталістів і поміщиків. Вказавши на основні завдання в галузі економічного, військового і державного будівництва, з'їзд звернув увагу на те, щоб при розв'язанні цих завдань всебічно вивчити і використати досвід Радянської Росії.

Велике значення в справі дальшого зміцнення союзу робітничого класу і селянства мала резолюція «Про земельну політику», в якій з'їзд намітив практичні заходи по землеупорядкуванню, по організації сільської бідноти і згуртуванню навколо неї селян-середняків, по посиленню боротьби з куркульством та ін. При проведенні земельної політики на практиці були допущені помилки, які проявилися в форсуванні створення комун і радгоспів без урахування реальних можливостей і політичної доцільності. У резолюції на доповідь Наркомпроду з'їзд вказав, що основні завдання радянської продовольчої політики зводяться до заміни капіталістичного товарообміну соціалістичним продуктообміном. Виходячи з досвіду РСФРР і враховуючи конкретну обстановку на Україні, з'їзд визнав, що основний напрям роботи на селі — це «...союз з сільським середняком і нещадна боротьба з куркулем, організована державна реквізиція і конфіскація у нього всіх хлібних лишків...»⁹.

Принципове значення мав розгляд питання про ставлення до дрібнобуржуазних партій, які визнавали Радянську владу. З'їзд КП(б) України незначною більшістю голосів прийняв резолюцію проти надання їм представникам керівних постів у Радах. Це рішення відступало від принципів ленінських положень про тактику щодо дрібнобуржуазних верств і партій і воно не враховувало всієї складності ситуації на Ук-

⁵ О. Слущкий. Третій з'їзд КП(б)У, К., 1957, стор. 31.

⁶ Цит. за кн.: Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 282.

⁷ Див.: Я. М. Свердлов. Избранные произведения, т. 3, стор. 188.

⁸ Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, стор. 50—51.

⁹ Там же, стор. 47.

раїні (дрібнобуржуазні націоналістичні партії ще користувались підтримкою певної частини трудячого селянства України, з другого боку, вони змінили свою тактику, проводили підступну політику, прагнучи до співробітництва з більшовиками не для зміцнення влади Рад, а з метою використання її в своїх інтересах).

В. І. Ленін, ЦК РКП(б) допускали можливість тимчасових угод з дрібнобуржуазними партіями і введення їх представників в органи влади Рад. При цьому вони вказували, що не можна відступати від принципів Радянської влади, необхідно викривати і критикувати випадки порушення взятих представниками дрібнобуржуазних партій зобов'язань. Ця тактика була розрахована на викриття цих партій та їх ізоляцію, на те, щоб маси на своєму досвіді переконалися, що виразником та захисником їх інтересів є Комуністична партія. Резолюція III з'їзду КП(б)У «Про ставлення до дрібнобуржуазних партій», як помилкова, була скасована рішенням ЦК РКП(б) від 25 березня 1919 р., яке визначало напрям діяльності КП(б)У в цьому питанні.

Форум комуністів України розглянув питання про вироблення Конституції УСРР і визнав «...за необхідне прийняти загалом і в цілому Конституцію Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, допускаючи її зміни залежно від місцевих умов»¹⁰.

В резолюції «Про професійний рух» вказувалося про необхідність забезпечення в них переважного впливу комуністів.

III з'їзд КП(б)У, заслухавши звіт делегації КП(б)У про роботу I конгресу Комінтерну, засновником якого була і Компартія України, вітав створення Комуністичного Інтернаціоналу.

З'їзд обрав Центральний Комітет у складі 15 членів і 6 кандидатів, Ревізійну комісію.

Таким чином, III з'їзд КП(б)У визначив головні завдання Комуністичної партії України в керівництві державним і господарським будівництвом, підкреслив необхідність широкого використання досвіду Радянської Росії в справі соціалістичного будівництва.

С. Ф. ОРЛЯНСЬКИЙ (Запоріжжя),
І. І. ТИМОШЕНКО (Запоріжжя)

¹⁰ Там же, стор. 43.

ЗНАМЕННА ПОДІЯ В ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ

(До 60-річчя
Угорської Радянської Республіки)

21 березня 1979 р. виповнюється 60 років з дня перемоги в Угорщині першої пролетарської революції і проголошення Угорської Радянської Республіки. Встановлення влади Рад у цій країні було логічним

наслідком могутнього піднесення революційного руху, викликаного Великим Жовтнем. Соціалістична революція в Угорщині (1919 р.) стала важливою ланкою у розвитку світового революційного процесу, яскравим доказом того, що пролетарська революція в Росії, як підкреслював В. І. Ленін, має не місцева, не російське тільки, а міжнародне значення¹. На надзвичайному засіданні пленуму Московської Ради 3 квітня 1919 р. Володимир Ілліч говорив: «Революція в Угорщині є остаточним доказом швидкого зростання радянського руху в Європі і його грядущої перемоги. Ми маємо більше союзників в усіх країнах світу, ніж самі думаємо»².

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 257.

Боротьба за владу Рад в Угорщині набрала масового характеру вже наприкінці 1917 р. На численних зборах, мітингах і демонстраціях одностайно лунав голос робітничого класу: «Хай живе соціалістична революція!», «Хай живе влада Раді!», «Підемо шляхом російських братів!», «Хочемо миру і свободи!». Під час січневого 1918 р. страйку солідарності з Радянською Росією в Угорщині виникли перші Ради робітничих, солдатських, а подекуди і селянських депутатів, які все більше впливали на політичне становище в країні. Потяг угорських трудящих до Рад яскраво продемонстрували першотравневі демонстрації та червневий загальнополітичний страйк, в якому взяло участь майже 500 тис. чол. Ці події розхитали всю систему Австро-Угорської монархії, стали провісником її швидкого падіння.

У ході боїв гартувалися революційні сили, що особливо зросли після повернення до Угорщини з Радянської Росії десятків тисяч інтернаціоналістів, які пройшли тут школу політичного виховання і навчання. Багато з них були членами Угорської комуністичної групи РКП(б), створеної ще в березні 1918 р.

Революційна криза в Угорщині наприкінці жовтня 1918 р. закінчилася перемогою буржуазно-демократичної революції й проголошенням незалежності країни. Однак внаслідок відсутності революційної партії владу захопили буржуазія і поміщики. Робітничий клас, всі трудячі не склали зброї, а продовжували боротьбу за встановлення диктатури пролетаріату. По цьому єдиному вірному шляху їх вела створена 24 листопада 1918 р. Комуністична партія Угорщини (КПУ). Її авторитет і вплив серед мас зростали так швидко, що вже через чотири місяці робітничий клас і трудяще селянство встановили в країні владу Рад. Уряд Радянської Угорщини, виражаючи волю народу, проголосив союз з революційною Росією, з усім міжнародним комуністичним рухом. У житті угорського народу почалася нова славна і героїчна сторінка. В. І. Ленін, трудячі Країни Рад, прогресивне людство світу гаряче вітали перемогу пролетарської революції в Угорщині, вбачаючи в ній пряме продовження справи Великого Жовтня.

У своїй практичній діяльності уряд Радянської Угорщини, до складу якого входили Б. Кун, Т. Самуелі, Б. Санто, Б. Ваго, Є. Ландлер, Є. Варга та інші, керувався марксистсько-ленінським вченням про закономірності будівництва нового суспільства. Уже в перші дні свого існування він вжив важливих заходів, спрямованих на злам і ліквідацію старого державного апарату й створення нових, пролетарських органів влади. По всій країні відбулися вибори до Рад, почали діяти їх виконавчі органи — директоріуми. У червні 1919 р. було проведено всеугорський з'їзд Рад, який прийняв Конституцію Угорської Радянської Республіки і обрав Центральний Виконавчий Комітет.

Декретом від 26 березня 1919 р. у країні були націоналізовані промисловість, транспорт, банки, торгівля, а на заводах і фабриках вводився 8-годинний робочий день, підвищувалася заробітна плата в середньому на 25% і знижувалася квартплата, запроваджувалися пенсії по старості та ін. Звільнений від кайданів капіталістичної експлуатації, угорський пролетаріат налагоджував роботу промислових підприємств, транспорту, торгівлі, щоб забезпечити потреби країни у продукції першої необхідності. З квітня 1919 р. уряд УРР конфіскував поміщицькі маєтки розміром понад 100 гольдів і передав їх у всенародну власність.

Слідом за Країною Рад в УРР було розв'язано національне питання, яке, за визначенням Генерального секретаря ЦК КГРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, є одним з «...найболючіших, найдраматичніших питань в історії людського суспільства»³. Радянська влада ліквідувала національний гніт і проголосила всі народи рівноправними. Угорщина стала федерацією вільних народів, згуртованих спільністю мети у боротьбі за створення держави нового типу. До її складу входила й Закарпатська Україна, трудячі якої внесли вагомий вклад у боротьбу за зміцнення диктатури пролетаріату.

Використовуючи досвід Радянської Росії і міжнародного робітничого руху, уряд Радянської Угорщини з перших днів свого існування приділяв велику увагу

³ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 7.

організації збройних сил країни. Червона Армія Угорщини створювалася як класова пролетарська армія, інтернаціональна за своїм характером. До її лав вступали, поряд з угорцями, росіяни, українці, поляки, словаки, серби, болгари, хорвати, а також трудящі інших національностей, які проживали в Угорщині або тимчасово знаходилися в той час на її території. На Закарпатті формувалася Русинська Червона дивізія — складова частина Червоної Армії. Сила і боєздатність збройних сил визначалися безмежною відданістю трудящих справі пролетарської революції.

Успіхи соціалістичного будівництва в УРР викликали шалену люту внутрішню та міжнародну реакцію. Об'єднавшись з імперіалістами Заходу, контрреволюційні сили 16 квітня 1919 р. розпочали збройну інтервенцію проти молодого Радянської республіки. Опинившись у залізному кільці оточення, вона переживала критичні дні. Протягом більш як трьох місяців трудящі, очолювані комуністами, вели героїчну боротьбу проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції. Велику допомогу їм подав міжнародний робітничий клас та його політичний штаб — Комуністичний Інтернаціонал, трудящі Радянської Росії і особисто В. І. Ленін. Могутній наступ Червоної Армії Радянської Росії у південно-західному напрямку відволікав значні сили інтервентів, що діяли проти революційної Угорщини. Навесні та влітку 1919 р. Країна Рад і Радянська Угорщина створили спільний фронт боротьби проти імперіалізму.

Та сили були надто нерівними. 1 серпня 1919 р. контрреволюція придушила Угорську Радянську Республіку.

Незважаючи на поразку, Угорська Радянська Республіка мала велике історичне значення. Вона збагатила великим досвідом як угорський, так і міжнародний робітничий рух і спростувала твердження реформістів з II Інтернаціоналу про те, що перемога пролетарської революції й встановлення влади Рад породжені суто специфічними умовами Росії і зовсім не підходять для «цивілізованої Європи». УРР яскраво підтвердила не лише міжнародне значення Великого Жовтня, а й інтернаціональний характер основних закономірностей соціалістичного будівництва, вчення В. І. Леніна. Величезне значення мало й те, що угорський пролетаріат завоював політичну владу в 1919 р. мирним шляхом, без громадянської війни і пролиття крові. «Приклад однієї Росії, — підкреслював В. І. Ленін, — не був зрозумілий для робітників усього світу. Вони знали, що там Рада, — вони всі за Раду, але їх лякали страхіття кривавої боротьби. Приклад Угорщини буде вирішальним для пролетарських мас, для європейського пролетаріату і трудящого селянства»⁴.

Велике значення як для угорського, так і міжнародного робітничого руху мало питання про роль комуністичної партії та її співробітництво з іншими партіями. У березні 1919 р. КПУ пішла на об'єднання з соціал-демократичною партією. Це зміцнило угорський робітничий клас і дало можливість мирним шляхом встановити в країні владу Рад. Однак помилкою було те, що поряд з лівими соціалістами, які щиро йшли на співробітництво з комуністами, до лав нової, об'єднаної партії потрапило багато реформістсько-ревізіоністських елементів. Вони підривали її єдність, гальмували активну діяльність. Революційне ж ядро комуністів і лівих соціалістів не вело проти них енергійної боротьби. «Маючи в своїх рядах реформістів, меншовиків, — відзначав В. І. Ленін, — не можна перемогти в пролетарській революції, не можна відстояти її»⁵. Досвід Угорської Радянської Республіки ще раз підтверджує необхідність рішучої боротьби проти опортунізму і ревізіонізму в рядах робітничого класу, зміцнення пролетарської партії як авангарду трудящих у боротьбі проти гнобителів.

Націоналізувавши велике поміщицьке землеволодіння, угорський Радянський уряд не передав землю безземельним і малоземельним селянам, а створював сільськогосподарські кооперативи, хоч ні політичних, ні економічних передумов для цього не існувало. Трудяще селянство не було підготовлене до нового способу господарювання, держава не могла подати потрібної допомоги для інтенсивного розвитку зруйнованого в роки війни сільського господарства. Потяг частини бідного селянства до створення виробничих кооперативів на великих поміщицьких маєтках

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 254.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 395.

слід було підтримати, але масового кооперування не проводити, оскільки це був передчасний акт, який використали вороги для протиставлення трудящого селянства пролетаріатові і особливо КПУ.

Історія Угорської Радянської Республіки вчить, що не слід гаяти часу в боротьбі проти поваленого, але недобитого ворога, що треба було б швидше створювати збройні сили і вести ще рішучішу боротьбу проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції.

Узагальнюючи досвід 60-річного розвитку світового соціалізму, товариш Л. І. Брежнев сказав: «Соціалізм може утвердитись лише в тому разі, якщо влада трудящих зуміє захистити революцію від будь-яких атак класового ворога (а такі атаки неминучі — як всередині, так, найімовірніше, і ззовні)»⁶. Ці слова повністю стосуються й Угорської Радянської Республіки 1919 р. Її уряд багато зробив для оборони країни, але у будівництві Червоної Армії, в її бойових діях мали місце істотні недоліки, зокрема, зрада реформістів, які займали в ній командні посади, що послаблювало обороноздатність пролетарської держави.

Історичне значення Угорської Радянської Республіки 1919 р. полягає також у тому, що вона ще більше зміцнила союз і дружбу братніх угорського і радянського народів. Від імені трудящих усього світу В. І. Ленін гаряче вітав успіх пролетаріату Угорщини і подавав угорським комуністам велику практичну допомогу в їх діяльності. Існування УРР було важливим фактором для країни, очолюваної великим Леніним. Досвід 1919 р. ще раз переконав угорський народ, що Країна Рад є його надійною союзницею, а радянський народ — друг і брат.

Міжнародне значення Угорської Радянської Республіки 1919 р. полягає в тому, що вона сприяла поширенню революційних ідей в інших країнах Європи. Її досвід показав, що національні завдання угорського робітничого класу і всіх трудящих є частиною інтернаціональних завдань міжнародного пролетаріату.

Здійснивши соціалістичну революцію, угорський робітничий клас одним з перших серед міжнародного пролетарського загалу підхопив переможний прапор Великого Жовтня і безповоротно зв'язав свою долю з соціалізмом. Як відзначав Перший секретар ЦК УСРП Янош Кадар, угорська «...буржуазія тремтіла від однієї згадки про Радянську республіку, в трудящих же непохитно жила надія, що соціалістична революція знову перемаже»⁷.

Угорський народ та його бойовий авангард — УСРП по праву пишуться своєю першою робітничо-селянською державою, вважають її однією з найславніших сторінок своєї історії. Героїчні дні 1919 р. принесли трудящим країни заслужену славу, загальне визнання з боку прогресивного людства світу, глибоку шану В. І. Леніна. Ідеї і програма, за які боролися угорські трудящі в 1919 р., стали реальністю в УНР, яка ось уже більше трьох десятиліть пліч-о-пліч з усіма братніми країнами впевнено йде шляхом соціалістичного будівництва. Успіхи народної Угорщини незаперечно свідчать про те, що ідеї Великого Жовтня знайшли сприятливий ґрунт на угорській землі і є складовою частиною досягнень світового соціалізму.

І. М. ГРАНЧАК (Ужгород)

⁶ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, стор. 17—18.

⁷ Янош Кадар. Избранные статьи и речи, М., 1970, стор. 491.

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ КРАЇНИ

Вивчення ленінських ідей електрифікації країни та узагальнення досвіду КПРС, нагромадженого у боротьбі за їх здійснення, мають важливе теоретичне, політичне, наукове і практичне значення. Цій проблемі присвячена значна кількість праць, причому їх авторами були не тільки історики, а й економісти, партійні, господарські та інженерно-технічні працівники.

На різних етапах становлення радянської історичної науки глибина постановки і теоретичного розв'язання питань партійного керівництва електрифікацією була неоднаковою. Вона залежала від ступеня засвоєння ідейної спадщини марксизму-ленінізму, масштабів вивчення проблеми втілення у життя ідей В. І. Леніна про електрифікацію країни і обсягу нагромадженого фактичного матеріалу.

Значна увага дослідників до цих питань виявилася, зокрема, в спробах визначити наукову періодизацію діяльності Комуністичної партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації країни. В її основу покладено загальну періодизацію історії радянського суспільства, в якій чітко виділяються три основні етапи — перехід від капіталізму до соціалізму, повна і остаточна перемога соціалізму, поступове його переростання в комунізм. Відповідно до цього І. М. Некрасова поділила історію електрифікації СРСР на такі три періоди: перший — від початку 20-х до кінця 40-х років; другий — 50-ті роки; третій — з початку 60-х років до теперішнього часу¹. Звичайно, не всі вчені дотримуються цієї періодизації. Так, В. Ф. Попов вважає, що перший етап тривав до кінця 20-х років; другий — з кінця 20-х до середини 50-х років; третій — з 1956 р. до теперішнього часу². Розбіжності у визначенні обома дослідниками меж першого і другого етапів не мають принципового характеру.

Таким чином, певна заслуга І. М. Некрасової і В. Ф. Попова полягає в тому, що, накресливши схему періодизації, вони зробили спробу конкретно-історичної характеристики стану вивчення проблеми електрифікації країни на кожному із зазначених ними етапів, звертаючи головну увагу на керівну роль Комуністичної партії в цьому процесі.

Історіографія партійного керівництва втіленням у життя ленінських ідей електрифікації почала складатися на початку 20-х років. У працях цього періоду дістали висвітлення здебільшого техніко-економічні питання електрифікації, що було цілком закономірним для років становлення й розвитку радянської економіки. Значний вклад в розробку теоретичних аспектів електрифікації країни внесли соратники В. І. Леніна, видатні діячі Комуністичної партії й Радянської держави — Ф. Е. Дзержинський, В. В. Куйбишев, М. І. Калінін, Г. К. Орджонікідзе та інші³. Їх праці міс-

¹ І. М. Некрасова. Проблемы электрификации СССР в советской исторической науке. — «Вопросы истории», 1969, № 8, стор. 131.

² В. Ф. Попов. Деятельность партийных организаций по развитию электроэнергетики Урала (1956—1965 гг.), Пермь, 1972, стор. 10.

³ Ф. Э. Дзержинский. Избранные произведения, т. I, II, М., 1937; В. В. Куйбишев. Статьи и речи, т. I—V, М., 1937; М. И. Калинин. Избранные произведения, т. I, М., 1960; Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи, т. I, II, М., 1937.

тять цінні відомості про стан народного господарства 20-х років, шляхи його перебудови і перспективи розвитку.

Активну участь у створенні планів електрифікації брали провідні спеціалісти в галузі економічної науки і техніки. Члени комісії ГОЕЛРО не тільки розробляли перспективні плани електрифікації, а й були їх першими пропагандистами. Зокрема, величезний вклад у розробку, здійснення і пропаганду ідей електрифікації вніс талановитий учений-енергетик, друг і соратник В. І. Леніна — Г. М. Кржижановський — автор багатьох наукових праць, книг, брошур і статей, присвячених питанням електрифікації країни⁴.

Певний інтерес для вивчення досвіду електрифікації окремих галузей народного господарства становлять дослідження спеціалістів-інженерів, видатних учених І. Г. Александрова, Б. Е. Веденєєва, П. І. Воеводіна, Г. О. Графтіо, К. А. Круга та інших безпосередніх учасників розробки і здійснення плану ГОЕЛРО⁵. Праці, створені членами комісії ГОЕЛРО та рядом економістів і енергетиків⁶ у 20-х — 40-х роках, мали значний вплив на вивчення проблеми електрифікації в наступні роки.

Поряд з названими вище, в цей час вийшло також чимало праць історико-пропагандистського характеру, в яких ідеться про будівництво окремих електростанцій, висвітлюється їх роль в індустріалізації країни та розвитку технічного прогресу⁷.

В 1922 р. було опубліковано книгу відомого партійного пропагандиста і публіциста І. І. Степанова⁸, яку він написав за особистим дорученням В. І. Леніна. У праці І. І. Степанова, виконаній у соціально-історичному плані, розкрито суть і взаємозв'язок між загальним планом відродження народного господарства і оперативними планами електрифікації країни. Вона, за визначенням В. І. Леніна, стала чудовим посібником у вивченні трудящими ідей електрифікації. «...Треба добитись, — писав він, — і ми доб'ємось! — того, щоб у кожній повітовій бібліотеці (а потім і в кожній волосній) було по кілька примірників цього «посібника»; — щоб при кожній електричній станції в Росії (а їх понад 800) не тільки була ця книга, але і влаштувалися обов'язково загальнодоступні народні читання про електрику та про електрифікацію РСФРР і про техніку взагалі; — щоб кожний народний учитель у кожній школі прочитав і засвоїв цей «посібник»..., і не тільки прочитав, зрозумів і засвоїв сам, але умів би переказувати це просто і зрозуміло учням школи і селянській молоді взагалі»⁹.

⁴ Г. М. Кржижановский. Электрификация и план народного хозяйства. — План электрификации РСФСР. Введение к докладу VIII съезда Советов Государственной комиссии по электрификации России, М., 1920; його ж. Основные задачи электрификации России, М., 1920; його ж. 10 лет ГОЭЛРО. Речь на торжественном пленуме Мособлисполкома и Моссовета 25 декабря 1930 г., М.—Л., 1931; його ж. Электрификация и сельское хозяйство. — План ГОЭЛРО, М., 1955.

⁵ А. Г. Александров. Электрификация и использование водных сил. — План ГОЭЛРО, М., 1955; К. А. Круг, Л. К. Рамзин (при участии А. Г. Когана). Электрификация и промышленность. — План ГОЭЛРО, М., 1955; Г. О. Графтио. Волховстрой, М., 1928; П. И. Воеводин. Электричество — важный рычаг в строительстве социалистического хозяйства, М., 1931; Пять лет власти Советов. Сборник Известий ВЦИК, 1922; Электроэнергетика, М.—Л., 1933; та ін.

⁶ И. Я. Перельман. Электрификация кустарной промышленности, Петроград, 1921; його ж. Как идет электрификация страны, М., 1930; С. Ни ф. Электрификация СССР, Харьков, 1933; Б. Васильев. Энергетика Сибири, Новосибирск, 1931.

⁷ С. И. Кричевский. Текстильные фабрики и районные электростанции, М., 1924; А. А. Куликовский. О роли государства в электрификации деревни. — «Экономическая жизнь», 22 квітня 1922 р.; В. Ю. Стеклов, И. А. Фрейдин. Коммунизм — есть Советская власть плюс электрификация, М., 1934; М. Н. Лагутин. Электрификация в I пятилетке СССР, М., 1933; Новосибирская Левобережная ГРЭС. Статьи и очерки, Новосибирск, 1935.

⁸ И. И. Степанов. Электрификация РСФСР в связи с переходной фазой мирового хозяйства, М.—Л., 1922.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 48.

Наприкінці 40-х років з'явилися статті Д. А. Баєвського та Е. Б. Генкіної¹⁰, написані в історичному плані. В них висвітлювалися ленінські ідеї і настанови, пов'язані із створенням матеріально-технічної основи Радянської держави, що знайшли втілення в плані ГОЕЛПРО.

Таким чином, аналіз літератури показує, що на першому етапі вивчення проблеми електрифікації переважали праці енергетиків та економістів. Історики обмежилися лише розглядом окремих підсумків електрифікації народного господарства і не розглядали безпосередньо питань партійного керівництва розвитком електроенергетики, діяльності партійних організацій енергобудов і електроенергетичних підприємств.

Другий період в історіографії проблеми характеризується поступовим піднесенням загального рівня дослідницької роботи. Розширилася проблематика і джерельна база досліджень, з'явилися перші узагальнюючі праці, у монографіях дедалі частіше стали вміщуватися історіографічні огляди літератури з даної теми.

Серед книг цього періоду, присвячених проблемі електрифікації, заслуговують на увагу збірники документів під редакцією І. Гладкова¹¹. Матеріали цих збірок свідчать про величезну роль В. І. Леніна, Комуністичної партії у розробці і здійсненні плану електрифікації країни.

В 50-ті роки в історичній літературі належне місце почало відводитися питанням діяльності Комуністичної партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації, узагальненню досвіду багатогранної роботи місцевих партійних організацій на будівництві електростанцій. Цим питанням присвячено ряд кандидатських дисертацій¹². В них автори узагальнили і ввели до наукового обігу величезний документальний, фактичний матеріал, розробили методику дослідження важливої наукової проблеми, проаналізували досвід організаторської та ідейно-виховної роботи партійних організацій під час спорудження гігантських гідроелектростанцій на Дніпрі, Волзі, Ангари та інших і на основі цього аналізу сформулювали ряд цінних практичних рекомендацій. Однак деякі питання, що безпосередньо стосуються проблеми (джерела поповнення кадрів електрифікаторів, їх соціальний склад, вплив електрифікації на підвищення продуктивності праці, на стирання відмінностей між містом і селом, між фізичною та розумовою працею) в цих дослідженнях майже не розглядалися.

Значний внесок у дослідження проблеми виконання ленінського плану електрифікації на Україні зробили вчені-економісти республіки. У фундаментальних працях Г. Клименка, Л. І. Кухаренка, М. С. Черненко, Я. О. Шевченка, Г. Б. Якуші та інших, а також у колективних монографіях аналізуються соціально-економічні результати електрифікації народного господарства, що привели до створення нових продуктивних сил, комплексного використання природних багатств, сприяли впровад-

¹⁰ Д. А. Баевский. Ленинский план социалистического преобразования России и ГОЭЛПРО.— «Вопросы истории», 1947, № 3; Э. Б. Генкина. К истории выработки ленинского плана социалистического строительства.— «Вестник МГУ», 1947, № 11.

¹¹ К истории плана электрификации Советской страны. Сборник документов и материалов. 1918—1920 гг., М., 1952; Развитие электрификации Советской страны в 1921—1925 гг. Сборник документов и материалов, М., 1956.

¹² Див. автореферати дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук: В. М. Горбач. Борьба КПСС за электрификацию сельского хозяйства в 1946—1950 гг., К., 1953; И. И. Колодяжный. История строительства Днепрогэса имени В. И. Ленина, К., 1951; А. Д. Крештапов. Борьба Коммунистической партии за электрификацию страны в первой пятилетке, М., 1953; П. Т. Кривчик. Партия большевиков в борьбе за восстановление Днепрогэса имени В. И. Ленина. 1944—1950 гг., К., 1952; Б. И. Мусатов. Борьба КПСС за создание плана электрификации России (ГОЭЛПРО). 1918—1921 гг., М., 1955; И. М. Некрасова. Борьба КПСС за осуществление ленинского плана электрификации страны (1921—1931), М., 1957; Н. Д. Олейниченко. Коммунистическая партия в борьбе за строительство Каховской ГЭС, К., 1955; А. Д. Фадеев. КПСС — вдохновитель и организатор строительства Волжской ГЭС им. В. И. Ленина, М., 1959; та ін.

женню передової техніки, технології та організації виробництва¹³. Їх автори одностайно проводять думку про те, що в умовах безперервно зростаючих масштабів комуністичного будівництва партія незмінно звертається до ідейної спадщини В. І. Леніна, звіряє свій курс з його вказівок.

Безсумнівний науковий і практичний інтерес становлять праці партійних і господарських керівників будов, інженерно-технічних працівників, новаторів виробництва. Цікавою є книга І. К. Кузьоміна — колишнього парторга ЦК ВКП(б) на відбудові Дніпрогесу¹⁴. Із знанням справи автор узагальнив форми і методи роботи партійної організації у справі мобілізації колективу гідробудівників на виконання відповідального завдання партії і уряду. В книзі Ф. Г. Логінова¹⁵ переконливо відтворено картину мужньої боротьби радянських людей за відродження Дніпрогесу — «світлого палацу передової соціалістичної техніки», по-варварському зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками.

Темі спорудження та відбудови Дніпрогесу присвячені також книга В. І. Рубана¹⁶, збірник «Вся країна відбудовує Дніпрогес» (Київ — Харків, 1946), збірник документів «Первенец индустриализации страны — Днепротгэс им. В. И. Ленина» (Запорожжя, 1960).

Про спорудження Кременчуцької ГЕС, її народногосподарське значення розповідається у брошурі І. Т. Новикова¹⁷, а про багатогранну діяльність партійної організації цієї будови, форми і методи масово-політичної роботи, авангардну роль комуністів на різних ділянках будівництва, трудовий героїзм будівельників — у брошурі Г. Т. Панасенка¹⁸. Питання організаційно-партійної і масово-політичної роботи парторганізацій Донбасу в процесі боротьби за відродження електроенергетики в роки війни висвітлюються у статті П. Я. Гальченка¹⁹.

Аналіз праць другого періоду в історіографії проблеми свідчить, що їх автори, безсумнівно, внесли певний вклад у розвиток історичної науки. Однак монографічних досліджень, у яких би всебічно узагальнювалася діяльність Комуністичної партії по здійсненню ленінських ідей електрифікації, у той час ще не було створено. Більшість книг, статей, дисертацій або охоплюють невеликий період, або написані на матеріалах окремих енергобудов, або ж присвячені частковим питанням організаторської роботи партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації, що не давало змоги зробити глибокі теоретичні узагальнення.

Недостатньо уваги приділялося діяльності КПРС та її місцевих організацій по керівництву спорудженням теплових електростанцій, питанням нарощування потужностей і поліпшення експлуатації діючих енергооб'єктів, будівництву електромереж тощо. Та в цілому є всі підстави зробити висновок про те, що в цей період, особливо на рубежі 50-х і 60-х років значно поглибилася наукова розробка цієї важливої проблеми.

¹³ Г. Клименко. Ленінські ідеї електрифікації перетворюються в життя, К., 1957; Я. О. Шевченко. Розвиток електроенергетики Української РСР, К., 1958; Л. І. Кухаренко. Перетворення України з аграрної в могутню індустріально-колгоспну республіку, К., 1959; Г. Я. Якуша. Розвиток електрифікації Української РСР у 1959—1965 рр., К., 1959; Технічний прогрес в електроенергетиці Української РСР, К., 1962; М. С. Черненко. Значення електрифікації у створенні матеріальної бази комунізму, К., 1964; Техніко-економіческие основы развития электроэнергетики экономических районов Украинской ССР, К., 1965; Ленінський план електрифікації в дії, К., 1969.

¹⁴ І. К. Кузьомін. Парторганізація Днепростроя в авангарде боротьби за відродження Днепровської ГЭС, К., 1951.

¹⁵ Ф. Г. Логінов. Відродження Дніпрогесу, К., 1950.

¹⁶ В. І. Рубан. Велика всенародна будова, К., 1951.

¹⁷ І. Т. Новиков. Що дасть народному господарству Української РСР Кременчуцька гідроелектростанція, К., 1957.

¹⁸ Г. Т. Панасенко. Політична самоосвіта комуністів великої будови, Кіровоград, 1958.

¹⁹ П. Я. Гальченко. Боротьба партійних організацій Донбасу за встановлення електроенергетики в 1943—1945 гг. — Труды Донецкого индустриального института, вып. 2, Донецк, 1959.

На початку 60-х років почався новий, третій період у вивченні історії електрифікації, що характеризується небаченим доти розмахом науково-дослідної роботи.

В цей час різко розширився діапазон досліджуваних авторами проблем. У полі зору істориків перебувають як корінні, загальні питання, так і окремі аспекти організа-торської діяльності партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації, які раніше не знаходили висвітлення в літературі. Істотно підвищився науковий рівень праць, досконалішою стала методика досліджень. Аналітичний, творчий підхід почав успішно витісняти досить поширені свого часу ілюстративність і схематизм у висвітленні історичних явищ.

Велике значення для дослідників проблеми мав вихід у світ збірника «В. І. Ленін об електрифікації» (М., 1964), де вміщено близько 400 ленінських документів, значна частина яких була опублікована вперше. У книзі викладено теоретичні положення В. І. Леніна про електрифікацію як основу сучасної техніки, найважливішу умову створення матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму, про її революційну роль у розвитку продуктивних сил. Матеріали збірника переконливо свідчать, що В. І. Ленін був не тільки ініціатором і безпосереднім керівником розробки плану ГОЕЛРО, а й невтомним його пропагандистом, організатором будівництва перших радянських електростанцій.

Тематично близьким до щойно названої книги є збірник матеріалів «40 лет плана ГОЭЛРО» (М.—Л., 1960), у якому охарактеризовано теоретичні положення та дальший розвиток ленінської ідеї про електрифікацію нашої Батьківщини, наведено важливі рішення партії і уряду про будівництво електростанцій та інші документи.

З нагоди 40-річчя прийняття плану ГОЕЛРО вийшов збірник спогадів членів комісії ГОЕЛРО і будівників перших радянських електростанцій «Сделаем Россию электрической» (М.—Л., 1961). Особливо великий інтерес становлять сторінки, присвячені В. І. Леніну, його невтомній діяльності по керівництву електрифікацією країни. На жаль, у збірнику відсутні спогади партійних, профспілкових і комсомольських вождів енергобудов, що, безсумнівно, значно підвищило б пізнавальну цінність цього видання.

До 50-річного ювілею Радянської влади було видано капітальну колективну працю «Электрификация СССР. 50 лет» (М., 1967). Її автори яскраво і переконливо показали велику організаційську діяльність Комуністичної партії, спрямовану на виконання перших п'ятирічних планів у галузі електроенергетики, відбудову та дальший розвиток енергетичної бази країни у післявоєнний період. Багато уваги приділено в книзі піклуванню партії і уряду про створення найпередовішої в світі школи радянських енергетиків, які зводили і продовжують зводити найпотужніші в світі теплові та гідроелектростанції, що яскраво демонструють перед усім світом переваги соціалістичного ладу.

Цінний матеріал про втілення у життя ленінської ідеї суцільної електрифікації країни міститься в нарисах з історії електрифікації «Свет над Россией» (М., 1960). Ця книга охоплює великий відрізок часу — від прийняття ленінського плану ГОЕЛРО і до завершення побудови соціалізму та вступу нашої країни в період будівництва комунізму. В ній на основі ленінської теоретичної спадщини, документів Комуністичної партії і Радянського уряду розкрито невтомну організаційську роботу КПРС і місцевих парторганізацій, показано трудовий героїзм радянських людей у боротьбі за здійснення ленінського плану електрифікації. При написанні праці колектив авторів широко використав архівні матеріали, наукові видання, пресу. Все це дало змогу яскраво висвітлити шлях, що його пройшла наша Вітчизна від первістків плану ГОЕЛРО до спорудження таких потужних електростанцій, як Братська і Красноярська ГЕС. Книга «Свет над Россией» переконливо показує, як наша Батьківщина з відсталої і спустошеної війною країни під керівництвом партії перетворилася на могутню соціалістичну державу, що є в наш час прапороносцем науково-технічного прогресу.

Істотний вклад у розробку питань, пов'язаних з боротьбою Комуністичної партії за здійснення лєнінських ідей електрифікації, вніс П. Б. Жибарев²⁰. У своїх монографіях на конкретному матеріалі він дослідив цілий ряд аспектів проблеми, зокрема висвітлив величезну роль В. І. Леніна в розробці плану ГОЕЛРО, показав, як лєнінські ідеї суцільної електрифікації країни стають реальністю в умовах розвинутого соціалізму.

Особливий інтерес для дослідників проблеми становлять монографії та брошури партійних і радянських працівників, відомих енергетиків і економістів М. А. Віленського, В. Губарева, Д. Жимеріна, Т. А. Золотарьова і Є. О. Штейнгауза, І. Т. Новикова, П. С. Непорожнього, М. М. Ознобіна, В. Ю. Стеклова та інших²¹. Автори значених праць глибоко аналізують зміни, що відбулися в розвитку продуктивних сил країни на основі суцільної електрифікації, комплексної механізації і автоматизації виробництва, застосування в народному господарстві атомної енергії, найсучасніших досягнень науки і техніки. В цих працях детально розглядаються проблеми економічної чи технічної політики партії, та, на жаль, питання організаційно-партійної й ідейно-виховної роботи парторганізацій енергобудов і електроенергетичних підприємств країни в них не висвітлюються.

В 1975 р. у Москві під редакцією П. С. Непорожнього, Б. Є. Єжкова та В. Ю. Стеклова було видано книгу спогадів найстаріших енергетиків «Россия электрическая». В ній висвітлено основні етапи і напрямки розвитку вітчизняної енергетики, історію боротьби партії, всього радянського народу за неухильне виконання заповітів В. І. Леніна про електрифікацію країни як основу індустріалізації, всебічного піднесення продуктивних сил суспільства.

Роль В. І. Леніна як теоретика соціалістичної електрифікації і натхненника першого в історії людства наукового плану електрифікації — плану ГОЕЛРО, його постійне піклування про розвиток енергетичного господарства молоді Радянської держави глибоко досліджені у праці В. Ю. Стеклова²². Автор широко використав лєнінську теоретичну спадщину, спогади старих більшовиків — соратників В. І. Леніна, видатних енергетиків, численні архівні матеріали. Тематично примикає до згаданої книги стаття А. Д. Педосова «Идейная борьба вокруг плана ГОЭЛРО и защита его В. И. Лениным», опублікована в журналі «Вопросы истории КПСС» (1969, № 7).

Значенню лєнінського плану електрифікації та його здійсненню в 1921—1931 рр. присвятила свою монографію І. М. Некрасова²³. Однією з перших серед радянських істориків вона дала історіографічний огляд літератури з питань електрифікації СРСР та участі робітників у цій важливій справі²⁴.

²⁰ П. Б. Жибарев. Борьба Коммунистической партии за социалистическую индустриализацию СССР, М., 1967, його ж. Индустриализация СССР — великий подвиг советского народа, М., 1969; його ж. Ленинский план электрификации страны и современность, М., 1970.

²¹ П. С. Непорожний. Проблемы сплошной электрификации СССР и технический прогресс в энергостроительстве, М., 1960; його ж. Электрификация и энергетическое строительство, М., 1961; И. Т. Новиков. Электрификация СССР — важнейший фактор создания материально-технической базы коммунизма, М.—Л., 1960; його ж. Развитие энергетики и создание единой энергетической системы СССР, М., 1962; Т. А. Золотарев, Е. О. Штейнгауз. Энергетика и электрификация СССР в семилетке, М.—Л., 1960; М. М. Ознобин. Электроэнергетика СССР и ее размещение, М., 1961; В. Г. Губарев, П. С. Непорожний. Электрификация опережающая, М., 1962; Д. Г. Жимерин. История электрификации СССР, М.—Л., 1962; М. А. Виленский. Электрификация СССР и размещение производительных сил, М., 1963; його ж. По лєнінському пути сплошной электрификации, М., 1969; В. Ю. Стеклов. Ленинский план электрификации в действии, М., 1963; його ж. Развитие электроэнергетики СССР, М., 1967.

²² В. Ю. Стеклов. В. И. Ленин и электрификация, М., 1975.

²³ И. М. Некрасова. Ленинский план электрификации страны и его осуществление в 1921—1931 гг., М., 1960.

²⁴ И. М. Некрасова. Освещение в исторической литературе участия рабочих в электрификации страны. — Вопросы историографии рабочего класса СССР, М., 1970.

В 60-х роках з проблеми організаторської діяльності Комуністичної партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації країни було захищено 30 кандидатських дисертацій. Їх автори — П. І. Андросов, Д. Ахатов, Б. І. Білик, Р. С. Гаджиев, П. Я. Гальченко, І. В. Гнідаш, С. І. Гусева, А. Д. Гончаров, Ш. Г. Джафаров, К. Қамчибеков, А. Н. Конопля, М. С. Крузметра, М. М. Лівинцев, М. Х. Маликов, В. П. Малишев, Г. І. Мельников, М. П. Оборін, Т. Қ. Сагателян, М. Г. Садретдінов, К. П. Томкус, М. Г. Шамрай, П. І. Щербак, Н. А. Угай, С. А. Хан та інші — узагальнили і ввели до наукового обігу величезний документальний і фактичний матеріал, внесли певний вклад в удосконалення методики дослідження проблеми. Значно розширилася географія досліджень, поліпилася їх якість.

В дисертаційних дослідженнях цього часу багато уваги приділено теоретичній розробці В. І. Леніним ідей електрифікації, висвітленню ролі ЦК КПРС і Радянського уряду, місцевих партійних і радянських органів у їх здійсненні, питанням формування колективів енергобудов, підвищення кваліфікації кадрів та їх ідейно-політичного виховання. Багато місця в цих працях відведено вдосконаленню форм партійного керівництва соціалістичним змаганням і рухом за комуністичне ставлення до праці, розвитку технічного прогресу. Важливою є спроба істориків показати народногосподарське і політичне значення будівництва найбільших електростанцій, а також розкрити суть величезних соціально-економічних перетворень, здійснених у країні за роки Радянської влади. Однак загальним недоліком багатьох з дисертаційних праць є поверховий історіографічний огляд літератури (за винятком П. І. Андросова та Б. І. Білика).

Питання партійного керівництва будівництвом гідроелектростанцій знайшли широке висвітлення у монографіях І. А. Ведерникова, А. М. Зикова, В. Ф. Попова, А. Турсунова, написаних на основі докторських дисертацій²⁵. На великому документальному матеріалі, значну частину якого введено до наукового обігу вперше, автори дослідили організаторську і політмасову роботу партії серед багатотисячних колективів гідробудівників, розкрили роль комсомольських, профспілкових та інших масових організацій, ґрунтовно висвітлили трудові подвиги радянських людей, нові форми соціалістичного змагання, показали особливості спорудження величезних гідровузлів, небачених раніше у практиці світового енергобудування. Певне місце відведено також показові допомоги, що її подавали підприємства Москви, Ленінграда, Харкова, Свердловська та ряду інших міст у будівництві величезних електростанцій. Таким чином, у згаданих книгах уперше висвітлено цілий комплекс вузлових питань організаторської роботи партії.

Важливі питання історії електрифікації порушено у збірнику матеріалів всесоюзної наукової конференції з проблеми «Діяльність КПРС у здійсненні ленінського плану електрифікації країни»²⁶. В роботі конференції взяли участь учені майже з усіх союзних республік. У своїх доповідях вони розкрили багатогранну діяльність Комуністичної партії у справі здійснення ленінських ідей електрифікації країни, на конкретних прикладах показали роботу партійних, комсомольських і профспілкових організацій окремих енергобудов.

Останнім часом опубліковано ряд праць, присвячених досягненням трудящих Української РСР в галузі електрифікації республіки за роки Радянської влади. До них, зокрема, належать двотомні колективні монографії «Розвиток народного господарства Української РСР у 1917—1967 рр.» (т. I—II, К., 1967) та «Історія робіт-

²⁵ І. А. Ведерников. Партийные организации во главе строителей крупнейших гидроэлектростанций, М., 1967, його ж. Деятельность партийной организации по созданию крупнейших гидроэлектростанций Волжско-Камского каскада, М., 1966; А. Н. Зиков. КПСС — организатор строительства гидроэлектростанций Восточной Сибири, Иркутск, 1969; В. Ф. Попов. Деятельность партийных организаций по развитию электроэнергетики Урала (1956—1965 гг.), Пермь, 1972; А. Турсунов. Деятельность партийных организаций по осуществлению ленинской идеи электрификации Средней Азии, М., 1972.

²⁶ Деятельность КПСС по осуществлению ленинского плана электрификации страны. Материалы Всесоюзной научной конференции, состоявшейся в г. Душанбе 24—26 апреля 1974 г., Душанбе, 1976.

ничого класу Української РСР» (т. II, К., 1967), в яких чимало місця відведено питанням, пов'язаним з розвитком енергетики.

Значну увагу розкриттю керівної ролі Комуністичної партії України у створенні й розвитку в республіці потужної індустріальної та енергетичної бази приділено у фундаментальних «Нарисах історії Комуністичної партії України» (К., 1977), а також у нарисах ряду обласних партійних організацій республіки.

В 60-і роки істориками нашої республіки опубліковано ряд праць, в яких певною мірою висвітлено діяльність первинних парторганізацій енергобудов, їх провідну роль у мобілізації багатотисячних колективів на дострокове виконання програми електрифікації республіки. Ця важлива проблема знайшла відображення у монографіях О. С. Кудлая, М. О. Буцька, В. Ю. Маланчука, О. Г. Мітюкова, В. І. Юрчука, О. Б. Слущького, П. Яремчишина, І. І. Колодяжного, М. Г. Шамрая²⁷.

Автори дослідили окремі аспекти, пов'язані з проблемою партійного керівництва будівельною і далшим розвитком промисловості республіки, у тому числі й електроенергетики. Велику увагу приділили вони висвітленню досвіду роботи партійних організацій, спрямованої на піднесення творчої ініціативи і трудової активності робітників та інженерно-технічних працівників, розкриттю того величезного значення, що його мають для успішного втілення в життя планів Комуністичної партії дружба, братерська взаємодопомога і співробітництво народів СРСР.

Однак у згаданих працях недостатньо приділено уваги партійному керівництву здійсненням суцільної електрифікації республіки, оскільки ця проблема не була предметом дослідження їх авторів.

За останні роки історики УРСР багато зробили для того, щоб ліквідувати прогалину у вивченні досвіду керівної ролі Компартії України у справі втілення в життя ленінських ідей електрифікації в нашій республіці. Значний матеріал з цієї теми зібрано і узагальнено в монографії Н. Ю. Костриці²⁸. В книзі розкривається суть ленінських ідей про електрифікацію та підкреслюється їх значення у створенні матеріально-технічної бази комунізму, досліджується роль партійних організацій енергетичних підприємств у розвитку трудової активності і творчої ініціативи трудящих, розглядаються питання підготовки і виховання кадрів, участі Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з братніми соціалістичними країнами в галузі енергетики. Проте, розглядаючи загальні напрямки діяльності партії по створенню енергетичної бази республіки, автор обійшов увагою внутріпартійну роботу на великих енергооб'єктах.

Досвід організаторської і масово-політичної роботи парторганізацій на будівництві Дніпровського каскаду гідроелектростанцій висвітлено в монографії одного з авторів цього огляду²⁹. Зокрема, в ній наведено дані про керівництво партійних організацій соціалістичним змаганням і рухом за комуністичне ставлення до праці, про впровадження на енергобудовах досягнень науково-технічного прогресу тощо. У кни-

²⁷ Н. А. Буцько. Коммунистическая партия — организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны, К., 1962; И. И. Колодяжный. История строительства Днепротреста им. В. И. Ленина (1927—1932), Сталино, 1962, П. Яремчишин. На шляху суцільної електрифікації, Львів, 1962; В. Ю. Маланчук. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія — організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР), Львів, 1963; О. Б. Слущький. Робітничий клас України в боротьбі за створення фундаменту соціалістичної економіки. 1926—1932 рр., К., 1963; О. С. Кудлай. Робітничий клас Української РСР у боротьбі за відбудову і розвиток промисловості у післявоєнний період, К., 1965; А. Мітюков. Рабочий класс Украины в борьбе за развитие промышленности (1956—1961 гг.), К., 1965; В. І. Юрчук. Борьба КП Украины за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.), К., 1965; М. Г. Шамрая. Каховській ГЕС 10 років, Одеса, 1966.

²⁸ Н. Ю. Кострица. Комуністична партія — організатор всенародної боротьби за здійснення ленінських ідей електрифікації на Україні, К., 1967.

²⁹ М. Д. Олійниченко. Ленінські накреслення — в життя (КІРС — організатор будівництва Дніпровського каскаду гідроелектростанцій. 1927—1970 рр.), К., 1970.

зі також показано, яке значення має підкорення Дніпра для розвитку продуктивних сил республіки.

У 1973 р. вийшла з друку монографія П. О. Сидоренка, присвячена діяльності Комуністичної партії по мобілізації трудящих Радянської України на боротьбу за втілення в життя ленінського плану ГОЕЛРО, технічне переозброєння і соціалістичну реконструкцію народного господарства³⁰. Спираючись на опубліковані та архівні джерела автор дещо по-новому висвітлив окремі аспекти цієї важливої проблеми. Зокрема, він показав роль випереджаючого розвитку електроенергетики в прогресі сучасного матеріального виробництва, розглянув історичні етапи у становленні енергетичної бази країни, розкрив провідний вплив цієї бази на формування нової структури продуктивних сил соціалістичного суспільства. Слід, однак, відзначити, що в книзі мало уваги приділено формам і методам організаційно-партійної та ідейно-виховної роботи парторганізацій серед енергетиків України.

Отже, на підставі короткого аналізу наявної літератури можна зробити висновок, що в третьому періоді узагальнення досвіду КПРС і місцевих партійних організацій по втіленню в життя ленінських ідей електрифікації країни дослідження цієї проблеми набрали величезного розмаху. Проте такі питання, як роль електрифікації в подоланні відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею ще чекають на своїх дослідників. Недостатньо висвітлено досвід КПРС у справі міжнародного співробітництва нашої країни в галузі енергетики, немає спеціальних досліджень, які б викривали різні фальсифікаторські перекручення діяльності нашої партії у здійсненні ленінських ідей електрифікації.

В нашої країни споруджуються найпотужніші в світі гідравлічні, теплові і атомні електростанції. Партія нагромадила величезний досвід організаторської і масово-політичної роботи на цих будовах. Узагальнити його — почесний обов'язок радянських істориків.

*М. Д. Олійниченко (Київ),
А. Г. Рогаль (Житомир)*

³⁰ П. О. Сидоренко. Ленінський план ГОЕЛРО і боротьба Комуністичної партії України за його здійснення, Харків, 1973.

Критика та бібліографія

КОГДА ПУШКИ ГРЕМЕЛИ... 1941—1945.

Воспоминания, очерки, дневники,
письма, репортажи, документы.
М., 1978, 366 с.

Важкі, суворі випробування випали на долю нашої країни в роки Великої Вітчизняної війни. Але під керівництвом Комуністичної партії радянський народ з честю відстояв завоювання Жовтня, здійснивши подвиг, рівного якому ще не знало людство.

Велику роль у зміцненні морально-політичної єдності радянського народу в період війни відіграла інтелігенція. Висвітленню її діяльності в роки Великої Вітчизняної війни присвячено немало наукових праць. Нещодавно ця література збагатилася новим, доповненим виданням книги «Когда пушки гремели...» На її сторінках розповідається про те, як представники творчої інтелігенції зброєю слова, пензля, музики допомагали громити німецько-фашистських загарбників.

Книга написана на основі архівних документів, спогадів, листів, а також матеріалів преси періоду війни і сучасності. У першому розділі «Вони стали героями» автори на основі воєнних документів, складених «де-небудь у штабній землянці, біля грота, вставленого в гілзу, або під відкритим і грізним небом війни», розповідають про дванадцять представників творчої інтелігенції, які стали героями, і про героїв, які стали після війни акторами, режисерами, художниками, письменниками.

Це — представники різних національностей: російського, українського, узбецького, грузинського, єврейського народів. Це віддзеркалює дружбу митців нашої культури, їх нерозривну єдність навколо лєнінської партії в грізну годину небезпек, що нависла над Радянською Батьківщиною.

У другому розділі — «В строю єдиному, бойовому» присвячено розповіді про діячів мистецтва, які зі зброєю в руках захищали Країну Рад. Вміло використовувачи їх власні спогади і журналістські

розповіді, автори простежують долю багатьох діячів мистецтва і культури. Деякі з них, змінивши пензель художника на карту і планшет командира, стали видатними воєначальниками. Безпосередній зв'язок з мистецтвом допомагав їм осягати основи оперативного, фронтового мистецтва. Примітна в цьому плані доля В. М. Звонцова — нині доцента, відомого художника-графіка, роботи якого дістали широке визнання і експонуються в музеях багатьох міст нашої країни. Воїстину, «величчя Батьківщини, обов'язок перед нею розкривають найнесподіваніші грані таланту людини» (стор. 64).

Третій розділ — «Особливі підрозділи» присвячено розкриттю тієї ролі, яку відіграли в роки війни армійські і фронтові ансамблі, військові театри, кінооператорські групи і художники, які працювали в Діючій Червоній Армії і Флоті.

Виступаючи з доповіддю на урочистому засіданні, присвяченому 20-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, товариш Л. І. Брежнев відзначав: «З перших днів ворожої навали письменники, журналісти, художники, музиканти, артисти, працівники кіно визнали себе мобілізованими і призваними. ...Вся творчість сотень і тисяч славних представників культури радянських народів будила в людях полум'я ненависті до загарбників, виховувала мужність, гартувала волю до боротьби»¹.

Так, уже в перші дні війни поет В. І. Лебедев-Кумач і композитор О. В. Александров створили пісню-заклик «Священна війна». Привертають увагу сторінки, на яких розповідається про ансамбль української пісні і танцю Донбасу під керівництвом Л. Д. Чернишової, який пройшов з бійцями багатьох фронтів усі чотири роки війни. Автори наводять відгук про діяльність ансамблю. Один з них належить начальнику політвідділу 18-ї армії полковнику Л. І. Брежневу: «...Даючи

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. I, К., 1971, стор. 130—131.

концерти в частинах і з'єднаннях переднього краю, ансамбль своїми двадцятьма шістьма виступами провів велику роботу, піднімаючи наступальний порив бійців і офіцерів, зміцнюючи в них упевненість у нашій перемозі і безмежну ненависть до ворога. 30.6.1944 р.» (стор. 107).

Автори розповідають про те, як війна породжувала нові форми театральної вистави — «окопні театри». Відважні воїни-артисти несли в окоп, у землянку, на вогневий рубіж художнє слово, гострий жарт, величаву пісню.

Значну увагу в книзі приділено діяльності художників Студії імені Грекова. М. Жуков, А. Кокорін, В. Іванов, В. Корецький, І. Євстигнєєв та інші пліч-о-пліч з воїнами йшли дорогами війни і в своїх похідних майстернях створювали картини — розповідь про героїзм і мужність радянських людей, про злочини фашистів.

Використовуючи спогади кінорежисера Р. Кармена, автори розповідають про діяльність фронтових груп кінооператорів, які відзняли мільйони метрів кіноплівки під кулями і бомбами, серед розривів снарядів. Більше ста художніх фільмів створили за роки війни діячі кіномистецтва, з них понад 60 присвячено Великій Вітчизняній війні. Найбільшою популярністю користувалися такі кінострічки, як «Секретар райкому» режисера І. Пир'єва, «Вона захищає Батьківщину» режисера Ф. Ермлера, «Райдуга» М. Донського, «Це було у Донбасі» Л. Лукова, «Жди меня» А. Столпера та ін.

Четвертий розділ — «Музи в поході» розповідає про те, як радянський воїн надихав майстрів мистецтв на творчі подвиги, як працювали в Діючій армії і на флоті фронтові бригади і групи. Покажемо е той факт, що і в найтяжчі випробування історії наш народ не втрачав віри в перемогу і торжество завтрашнього дня. Так, у блокованому Ленінграді лунала музика — Д. Шостакович створив тоді могутню симфонію прийдешньої перемоги, яку не могли заглушити вибухи снарядів і бомб.

Використовуючи документальний матеріал, автори розповідають про те, як Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбали про ідейно-політичне виховання народу, який героїчно боровся проти загарбників, підтримували його бойовий і моральний дух. У блокованому Ленінграді друкувалася книга професора Р. Грубера «История музыкальной культуры». У грудні 1941 р. було прийнято рішення про видання газети «Литература и искусство», редактором якої було при-

значено видатного письменника О. Фадеєва.

За основу п'ятого розділу «Про друзів-товаришів» автори взяли листи до газет. Це розповіді про живих і полеглих товаришів, які були закохані в мистецтво, музикантів, яких війна змусила сісти за баранку автомобіля чи штурвал літака.

У шостому розділі — «Славно ви жили і помиралі прекрасно» в репортажах, листах і нарисах розповідається про безсмертні подвиги людей мистецтва, які були розвідниками, підривниками, підпільниками. Вони піднімали у бій роті і не раз ціною власного життя забезпечували успіх наступу. «Літописцями богатырської слави» називають автори кінохронікерів. Багато з них провели на фронті всю війну. Немало і тих, хто не повернувся назад, зокрема, безстрашні оператори Володимир Сушинський і Микола Биков.

У восьмому розділі подано документи з Архіву Міністерства Оборони СРСР і матеріали військових газет про майстрів мистецтва. В хронологічній послідовності проходять перед читачем долі багатьох творчих колективів. 12-ти митцям присвоєно звання Героя Радянського Союзу: Абдулаєву С. Ф., Бражнікову І. М., Вершигорі П. П., Гуревичу М. Л. (помертню), Курбану Дурди, Жигуленко Є. А., Кузнецову В. П., Лисицину К. С., Мілюкову О. І., Московченку Г. С., Ціцішвілі І. М., Шепеткову І. О. (помертню).

У книзі, на жаль, трапляються й окремі недоліки. Насамперед, це стосується публікації документів. Легенди до них (як у першому, так і в сьомому розділі) подано скорочено. Чомусь не зазначена оригінальність документів. Значну наукову цінність становить бойова характеристика на П. П. Вершигору. Але з книги не відомо, де ж зберігається оригінал цього документа. Цінна ілюстрація подається до рисунку «Путь-доріжка фронтова» — фото, на якому заступник начальника Політуправління Південного фронту бригадний комісар Л. І. Брежнев серед учасників фронтового ансамблю української пісні і танцю Південного фронту. Фото зроблено в районі Новоросійська у вересні 1942 р. Хотілося б знати більш детально про цю зустріч. Потрібно було б вказати автора фото і місце знаходження оригіналу.

В цілому ж книга заслуговує високої оцінки. Вона написана на багатому фактичному матеріалі, добре ілюстрована і є помітним внеском у вивчення історії Великої Вітчизняної війни.

М. О. Буцько (Київ),
А. С. Піддубний (Красноармійськ)

А. А. Кондрацький.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА
АКТИВНІСТЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР В УМОВАХ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ,

вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 159 с.

Трудящі нашої країни, все прогресивне людство урочисто відзначили 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і прийняття нової Конституції СРСР — маніфесту розвинутого соціалізму. В цих історичних документах підкреслюється, що робітничий клас, керований Комуністичною партією, виступає в авангарді будівників матеріально-технічної бази розвинутого соціалізму. Висока трудова й політична активність робітників у всіх галузях господарства країни — одна з найхарактерніших особливостей її розвитку. Саме тому вивчення цього важливого процесу, зазначено в рецензованій монографії, має важливе наукове й практичне значення для більш повного і раціонального використання потенціальних можливостей і здібностей робітників у розвитку економіки, культури тощо.

Вивченню цієї проблеми присвячені численні праці радянських істориків. Проте суспільно-політичні аспекти діяльності робітників Української РСР фактично лише починають досліджуватись. Цілком науково обгрунтовано висвітлення цього важливого процесу в рецензованій праці.

Досліджуючи суспільно-політичну активність робітників України, автор основну увагу звернув на висвітлення таких питань, як участь робітників у діяльності партійних, радянських і профспілкових органів, як розкриття процесу зміцнення інтернаціональних зв'язків.

У праці показано галерею громадських і партійних діячів, які пройшли сувору школу робітничого гарту. Саме таким представником свого класу і народу, пише автор, є Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. Виходець з робітничої сім'ї, він розпочав трудову діяльність у великому колективі металургів Дніпродзержинська. Славний шлях від робітника-електромонтера до одного з видатних учених світу пройшов Президент Академії наук СРСР, тричі Герой Соціалістичної праці, депутат Верховної Ради СРСР, лауреат Ленінської та Державних премій, кавалер восьми орденів Леніна та інших нагород, академік А. П. Александров (стор. 25).

Заслугою автора є широке висвітлення заходів партії, спрямованих на послідовний розвиток внутріпартійної демократії. Характерно, що А. А. Кондрацький узагальнює не лише позитивні сторони діяльності партійних організацій, а й показує ті труднощі й недоліки, що мали міс-

це в їх роботі. Автор правильно зазначає, що зміни, які сталися між ХХІ і ХХV з'їздами КПРС у партійному будівництві, наповнили новим змістом соціально-політичне життя трудящих, сприяли дальшому розширенню й удосконаленню його форм.

У монографії аргументовано висвітлено діяльність робітників у Радах, де вони не лише представляють свій клас, а й беруть активну участь у розв'язанні державних справ, виступають організаторами виконання директив партії та уряду на місцях, тобто разом з усіма соціальними групами радянського суспільства безпосередньо керують країною.

Привертають увагу читачів сторінки праці, присвячені ролі робітників у профспілках. У досліджуваній період, підкреслює А. А. Кондрацький, у роботі профспілкових організацій посилюється розвиток громадських засад, що передбачає високу суспільно-політичну свідомість робітників. Це, насамперед, простежується в їх участі у роботі профспілкових органів та інших громадських організацій. Дискусійною, на наш погляд, є проблема діяльності робітників у товариських судах (стор. 75—78).

У монографії вміщено цікавий матеріал про залучення робітників до управління виробництвом, що яскраво підтверджує велику життєву силу ленінського принципу демократичного централізму, який дає змогу здійснювати єдиноначальність в управлінні виробництвом в органічній єдності з розвитком творчої ініціативи мас.

Логічним є висновок автора, що провідна роль робітничого класу в економічному житті ставить його на чолі соціального прогресу соціалістичного суспільства. Робітничий клас, який збільшує економічний потенціал усіх галузей народного господарства, вносить великий вклад у подолання відмінностей між містом і селом.

Із знанням справи автор порушує на сторінках монографії актуальну і дуже корисну з практичної точки зору проблему — роль трудових колективів у політичному вихованні молоді. Дослідження, проведені А. А. Кондрацьким, показують, який могутній потенціал суспільно-політичної активності властивий трудовим комсомольсько-молодіжним колективам республіки. У них іде складний процес виховання людини майбутнього комуністичного суспільства.

Про дальше зростання ролі трудових колективів, зазначено в монографії, свідчать і те, що в новій Конституції СРСР статтю про трудові колективи, яка була у проекті Основного Закону у розділі про економічну систему, перенесено у розділ, присвячений політичній системі нашого суспільства.

Методологічну основу монографії становлять праці основоположників марксизму-ленізму, рішення Комуністичної партії та Радянського уряду. Безперечно, позитивною рисою є те, що автор для до-

слідження теми залучив значну кількість матеріалів, виявлених ним у партійних, державних і відомчих архівах, друкованих працях. Більшість архівних матеріалів до наукового обігу вводиться вперше. В монографії широко використовуються матеріали XXV з'їзду КПРС, нова Конституція. Заслуговує на увагу ряд оригінальних таблиць, в яких зроблено ґрунтовні підрахунки зростання ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті.

Слушними є висновки й узагальнення, зроблені автором. Слід зазначити, що розповідь про трудову і громадську діяльність славних представників робітничого класу органічно доповнюють вдало підібрані фотоліюстрації. На жаль, поліграфічне їх виконання не відповідає сучасним вимогам.

У радянській історіографії ще недостатньо висвітлено роль робітничого класу в зміцненні інтернаціональних зв'язків з трудящими зарубіжних країн світу. В монографії показано, що під керівництвом Комуністичної партії робітники через парламентську групу Верховної Ради

СРСР, профспілки, Товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, Комітет захисту миру та інші громадські організації роблять все можливе для зміцнення дружби і співробітництва між трудящими соціалістичних країн. Автор правильно наголошує, що з утворенням світової системи соціалізму пролетарський інтернаціоналізм піднявся на новий ступінь свого розвитку — соціалістичний інтернаціоналізм.

На нашу думку, монографія ще більше б виграла, якби в ній висвітлювалися всі аспекти інтернаціонального єднання робітників світу, зокрема, зміцнення дружби братніх народів нашої країни в умовах розвинутого соціалізму.

Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що, незважаючи на деяку сухість викладу і перевантаженість окремих сторінок цифровим матеріалом, рецензована монографія в цілому є корисним науковим дослідженням, певним внеском у дальше вивчення історії робітничого класу Української РСР.

В. Ф. Панібудьласка (Київ)

ПОЛИТИКА И ЭКОНОМИКА СОВРЕМЕННОЙ ТУРЦИИ *

изд-во «Наука».

Главная редакция восточной литературы,
М., 1977, 254 с.

Туреччина — чорноморський сусід Радянського Союзу. Якою є сучасна Турецька республіка? Що є характерним для її соціально-політичного і економічного розвитку? Яких змін зазнає нинішня зовнішньополітичний курс цієї країни? Нарешті, чим характеризується стан відносин СРСР з Туреччиною, врегулювання яких, за визначенням В. І. Леніна, «звільняє нас від вічних воєн на Кавказі»¹. Відповіді на ці та інші питання ми знаходимо у рецензованій колективній монографії, підготовленій вченими Інституту сходознавства АН СРСР.

Книга відкривається передмовою, яка дає чітке уявлення про предмет дослідження. Далі в ній аналізується внутрішньополітичний розвиток Туреччини

в 60—70-х роках, показано кризу її багатопартійної системи, охарактеризовано особливості розстановки класових сил в країні. Як зазначають автори дослідження, на сучасному етапі помітно змінилися основні класи турецького суспільства: селянство, робітничий клас, буржуазія. Нерозв'язаність аграрного питання є й досі головним джерелом зросту у зазначений період активності турецького селянства, насамперед його безземельних та малоземельних мас, у боротьбі проти феодально-клерикальної реакції. Не є єдиними і згуртованими клас буржуазії та його політичні партії. Якщо одна з найвпливовіших груп турецької буржуазії — велика торговельно-промислова — виступає за дальшу інтеграцію із Заходом (її уособлює в основному Партія справедливості), то інша (здебільшого середні верстви) — вимагає обмеження залежності країни від іноземного капіталу. Нарешті, всезростаючого впливу у нинішній Туреччині, як і в багатьох інших країнах Сходу, набуває дрібна буржуазія міста і села, що бореться проти імперіалістичних монополій, за розширення громадянських прав і свобод. Інтереси цих двох груп прагне виражати оновлена Народно-республіканська партія, яка проголосила програмним принципом своєї діяльності курс «лівіше центру».

Найнадійнішою силою, якій належить майбутнє і яка покликана взяти на себе історичну місію проведення корінних соціально-економічних перетворень в країні, зазначається в рецензованій монографії, є молодий робітничий клас Туреччини, що

* Редакційна колегія: В. І. Данилов, П. П. Мойсеев, А. М. Шамсутдінов (відповідальний редактор). У написанні книги взяли участь: А. М. Шамсутдінов, В. І. Данилов, Р. П. Корнієнко, Дж. Хаков, А. К. Сверчевська, П. П. Мойсеев, М. Г. Кіреев, О. І. Уразова, Г. І. Старченков, Н. Г. Якубов.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 136.

об'єднував у своїх рядах на початку 70-х років понад 3,5 млн. чол., тобто чверть всього самодіяльного населення. Активні виступи турецького пролетаріату на фронті класових битв (на початку 70-х років у страйках, мітингах та демонстраціях взяло участь близько 1 млн. робітників) є переконливим свідченням того, що робітничий рух у цій країні набуває антиімперіалістичного характеру. Важливу роль у цьому відіграють Конфедерація революційних робітничих профспілок Туреччини (ДІСК), Робітничі і Соціалістична робітничі партії та інші демократичні організації, детальну характеристику діяльності яких дано на сторінках книги. Нині, незважаючи на інтриги з боку різних правоопортуністичних та маоїстських угруповань, ліві сили країни прагнуть до єдності шляхом утворення загальнодемократичного фронту. Пристрасним поборником такого фронту виступає Комуністична партія Туреччини, яка ось уже більш як півстоліття у важких нелегальних умовах підпілля самовіддано відстоює життєві інтереси трудящих.

Прогресуюча соціальна диференціація, що відбувається в турецькому суспільстві, веде до дальшого загострення класової боротьби, яка, як наголошується у рецензованій праці, вступила у такий етап, коли проти панівних класів (великої буржуазії і поміщиків) об'єктивно складається широка коаліція громадських сил. І хоч така коаліція організаційно поки ще не оформлена, однак її потенціальних учасників об'єднує загальна мета — обмеження економічних і політичних позицій правлячої верхівки, боротьба з неоколоніалізмом, імперіалістичним впливом (стор. 16). У світлі цього слід розглядати також масові виступи патріотичних сил країни проти участі Туреччини в агресивних блоках НАТО і СЕНТО, за ліквідацію іноземних військових баз на її території, проти розгорнутого останнім часом внутрішньою реакцією наступу на прогресивні і демократичні сили.

Значне місце у рецензованому дослідженні приділяється економічним проблемам Турецької республіки. Завоювавши політичну незалежність вже на першому етапі загальної кризи капіталізму, Туреччина одержала можливість почати боротьбу за економічну самостійність набагато раніше, ніж інші колоніальні та залежні країни. Турецька буржуазія, що стала регіоном у визвольній війні, належала тоді до тієї категорії національної буржуазії у колоніях і напівколоніях, яка ще не була зв'язана з імперіалістичними колами і об'єктивно заінтересована у здійсненні основних завдань антиімперіалістичної і антифеодалної революції. Вона брала участь у розв'язанні насущних загальнонаціональних завдань².

Політичною далекоглядністю лідера турецької революції Кемаля Ататюрка стало його переконання в тому, що у боротьбі проти імперіалізму нова Туреччина може одержати справжню допомогу і підтримку з боку Батьківщини Великого Жовтня. І в цьому плані вона стала першою країною, що розвивається, яка ще в 30-і роки мала можливість скористатися економічною і технічною допомогою СРСР у створенні основ своєї вітчизняної промисловості.

Однак, починаючи з другої половини 30-х років, Туреччина почала все більше відходити від принципів національної політики К. Ататюрка і ставати на небезпечний шлях пошуку покровительства з боку імперіалістичних держав (спочатку Англії та Франції, а потім — держав «осі»). Отже, в плані міжнародного розподілу праці на початку другої світової війни, зазначається в монографії, Туреччина залишалася на становищі аграрно-сировинного додатка імперіалістичних монополій (стор. 114).

Сучасна Туреччина — це аграрно-індустріальна капіталістична держава з невисоким, у цілому, рівнем розвитку продуктивних сил, значними залишками феодалізму у сільському господарстві та ризиками економічної залежності від світової капіталістичної системи. Однобічний зовнішньополітичний курс протягом тривалого періоду став безпосередньою причиною багатьох економічних труднощів, які нині переживає країна. Так, рівень безробіття в ній перевищив 2,5 млн. чол., ціни на деякі основні продукти харчування підскочили від 50 до 100%, небувалих розмірів досягла інфляція.

У рецензованій книзі детально аналізуються позиції основних політичних сил Турецької республіки з такого кардинального питання, як економічна незалежність та шляхи її досягнення. І якщо буржуазно-поміщицька верхівка в своїх егоїстичних інтересах намагається й надалі всебічно сприяти підкоренню народного господарства країни інтересам імперіалістичних монополій, то прогресивні сили нації вважають, що в умовах протиборства двох світових систем Туреччина, здійснивши необхідні соціальні перетворення, створивши потужний державний сектор своєї економіки та обмеживши або навіть повністю витіснивши міжнародні монополії з ключових галузей національної економіки, а також спираючись на допомогу соціалістичної співдружності, здатна істотно ослабити експлуатацію країни світовим імперіалізмом. Це стало б значним кроком на шляху досягнення нею справжньої економічної незалежності. І в цьому важливу роль відіграють її зовнішньоекономічні зв'язки, насамперед з СРСР. Радянсько-турецьке економічне і технічне співробітництво, яке продовжує успішно розвиватися і ґрунтується на ленінських принципах миру, дружби, добросусідства, пова-

² Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 42.

жання суверенітету та невтручання у внутрішні справи, привело до того, що Туреччина вперше у післявоєнний період залучена у сферу рівноправного розподілу праці, який забезпечує повне і раціональне використання власних ресурсів з метою економічного зростання (стор. 230). Спорудження в 70-х роках при сприянні Радянського Союзу первістка турецької алюмінієвої промисловості комбінат в м. Сейдішехірі, нафтопереробного заводу в м. Аліага, введення у дію першої черги металургійного комплексу в м. Іскендеруні, завершення й розширення будівництва інших промислових об'єктів — наочне підтвердження цьому.

Спеціальний розділ монографії присвячено висвітленню двосторонніх зв'язків Туреччини з європейськими соціалістичними країнами, нормалізація і дальший розвиток яких сприяє зміцненню миру, розрядці напруженості на континенті.

Б. Н. Комиссаров.
РУССКИЕ ИСТОЧНИКИ
ПО ИСТОРИИ БРАЗИЛИИ
ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX ВЕКА,

изд-во Ленинградского университета,
Л., 1977, 168 с.

Для вивчення різноманітних питань історії країн Латинської Америки велике значення мають джерела іноземного походження. Тому нині здійснюється спеціальна міжнародна програма по виявленню таких документальних матеріалів. Активну участь у цих пошуках беруть і радянські латиноамериканісти, про що, зокрема, свідчить вихід у світ монографії ленинградського вченого Б. М. Комиссарова про російські джерела з історії Бразилії першої третини минулого століття.

Рецензована книга — результат багаторічної напруженої праці автора в радянських архівах у пошуках документів про найбільшу країну латиноамериканського континенту. Хронологічні рамки праці обумовлені особливою активізацією російсько-бразильських зв'язків у першій третині XIX ст. Саме тоді в Бразилії побувало багато російських мореплавців, мандрівників, учених, дипломатів, які залишили цінні свідчення про цю країну.

В центрі уваги автора — науковий аналіз матеріалів першої російської експедиції до Бразилії (1821—1829 рр.), очолюваної видатним природознавцем, етнографом і географом акад. Г. І. Лангсдорфом. Присвятивши висвітленню результатів цієї експедиції та характеристиці особи її

У рецензованій праці досить повно висвітлені й інші важливі питання, зокрема, позиція Туреччини щодо близькосхідної кризи (необхідність виведення ізраїльських військ з усіх окупованих у 1967 р. арабських територій, визнання за арабським народом Палестини права на самовизначення і створення своєї держави, поважання незалежності і гарантування безпеки всіх країн цього регіону), соціальні основи змішаної економіки та фінансові аспекти нагромадження у період виконання Туреччиною третього п'ятирічного плану (1973—1977 рр.) та ін.

Рецензована колективна монографія, яка містить глибоку і фундаментальну розробку проблем, присвячених політиці та економіці сусідньої Туреччини, набуває нині особливої актуальності і є значним вкладом у розвиток радянського сходознавства.

І. Ф. Черніков (Київ)

керівника окремі праці¹, автор монографії водночас зосередив головну увагу на розгляді рукописних матеріалів про Бразилію, які залишили Г. І. Лангсдорф, астроном М. Рубцов, ботанік Л. Рідель, зоолог Е. Менетріє, художники А. Тоней, Е. Флоранс та інші учасники подорожі. Дослідник ретельно описав історичну цінність цих матеріалів, вказав їх місцезнаходження, справедливо підкреслюючи, що рукописна спадщина учасників експедиції Г. І. Лангсдорфа є важливим джерелом для вивчення соціально-економічного життя південних районів Бразилії у першій третині минулого століття.

Значну частину своєї праці Б. М. Комиссаров присвятив аналізу матеріалів російських мореплавців, дипломатів та консулів про Бразилію того часу. Цінність цих джерел очевидна, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти специфіку соціально-політичного розвитку цієї латиноамериканської країни на важливому історичному етапі, що характеризувався завершенням національно-визвольного руху проти португальського колоніалізму і проголошенням державної незалежності країни.

Рецензоване дослідження стане в нагоді історикам-латиноамериканістам.

В. П. Кириченко (Київ),
А. А. Стрілько (Київ)

¹ Див.: Б. Н. Комиссаров. Григорий Иванович Лангсдорф. 1774—1852, Л., 1975; його ж. Первая русская экспедиция в Бразилию, Л., 1977.

Euzebiusz Basiński.

W JEDNYM ORGANIZMIE.

PODSTAWY I PRZEBIEG PROCESU
INTEGRACYJNEGO NAD ODRĄ
I BAŁTYKIEM.

Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
Warszawa, 1977, 344 s.

Еузебіуш Басіньський.

В ЄДИНОМУ ОРГАНІЗМІ.

ОСНОВИ І ХІД ІНТЕГРАЦІЙНОГО
ПРОЦЕСУ ПО ОДРІ І БАЛТИЦІ.

Людова Спудзельня Видавнича,
Варшава, 1977, 344 с.

Возз'єднання з Народною Польщею її споконвічних земель по річках Одрі, Нисі та на Балтійському узбережжі в результаті розгрому гітлерівської Німеччини у другій світовій війні, самовіддана боротьба польського народу на чолі з партією комуністів за їх освоєння, господарський і культурний розвиток та повне злиття з рештою земель країни в єдиному політичному, народногосподарському, суспільному і культурному організмі є об'єктом всебічного вивчення в ПНР. Література, присвячена цій проблематиці, — велика і багатогранна: немає жодного аспекту післявоєнної історії цього району, який не знайшов би відображення у численних ґрунтовних працях польських учених. Можна лише пожалкувати, що вона недоступна широкому колу радянських читачів, оскільки написана польською мовою*. Радянських монографічних публікацій, присвячених історії західних і північних земель Польщі, ще й досі немає. Бібліографія польських західних і північних земель поповнилася нещодавно новою і, скажемо відразу, вельми змістовною і цікавою рецензованою працею, що є новим внеском у вивчення історії цього району Народної Польщі й водночас підсумовує те, що зроблено в даній галузі протягом останньої третини століття. Характерною рисою дослідження є його багатопроblemний, комплексний характер, оскільки автор виступає як історик і економіст, демограф і соціолог. Хронологічно рецензована монографія охоплює післявоєнне 30-річчя, але, коли це необхідно, в ній робляться екскурси й у далеке минуле. На сторінках книги розглядається широке коло проблем. Не ставлячи за мету охарактеризувати їх всі, зупинимося лише на найважливіших з них.

Автор аналізує історію виникнення концепції перенесення кордонів післявоєнної Польщі на річки Одрі, Нису та на Балтій-

ське узбережжя. Ця концепція була вироблена прогресивними силами Польщі і насамперед Польською робітничою партією, яка розгорнула боротьбу за втілення її в життя. Ця боротьба увінчалася успіхом завдяки непохитій позиції Радянського уряду, який ще на початку грудня 1941 р. висловився за те, що після війни «Східна Пруссія має належати Польщі, а польські західні кордони повинні проходити по річці Одра» (стор. 86). Польська ж реакція, яка ґрупувалася навколо емігрантського уряду, виявила, як справедливо зазначає Е. Басіньський, «брак політичного реалізму», прагнучи до відновлення довоєнних східних кордонів Польщі, тобто зазіхаючи на українські та білоруські землі.

Детально простежується в рецензованій книзі боротьба Радянського Союзу і Народної Польщі за міжнародне визнання нових польських західних кордонів як у роки війни, так і в післявоєнний час. Змушені погодитися на Потсдамській конференції з новими західними кордонами Польщі, уряди США і Англії пізніше почали тішити західнонімецьких реваншистів надією на перегляд цих кордонів. Е. Басіньський правильно вказує, що ці дії англо-американських політиків мали на меті перешкодити заселенню й відбудові возз'єднаних польських земель.

Змістовними, на наш погляд, є розділи книги, де розглядаються демографічні та соціологічні проблеми західних і північних земель Польщі. Автор докладно зупиняється на умовах, в яких перебувало населення цих земель під німецьким пануванням, показує його міцні духовні зв'язки з усім польським народом, що існували, незважаючи на жорстоке онімечення, яке провадилося довгий час і набуло особливо людських форм за часів гітлерівського рейху. У монографії висвітлюються міграційні процеси, що відбувалися тут протягом останнього століття. Їх суть полягала у масовій втечі німецького населення з цих земель у західні області Німеччини і в переміщенні на ці землі польського населення зі сходу. Проте причина цих явищ, зокрема, першого з них, подана Е. Басіньським, на нашу думку, дещо спрощено. Він вбачає її в намаганні правителів рейху перетворити східні німецькі провінції у бази агресії (стор. 19). Таке пояснення не переконує. «Втеча зі Сходу» визначалася, насамперед, істотними пережитками феодалізму в цих областях Німеччини, повільним і надзвичайно болісним для селянства розвитком капіталізму «пруським шляхом». У зв'язку з цим суттєвим упущенням автора є те, що він обходить мовчанням особливості аграрної структури цих областей, які були вотчиною пруського юнкерства.

Демографічна ситуація на землях на схід від р. Одри корінним чином змінилася після їх возз'єднання з Польщею. Нині на них проживає майже 9 млн. поля-

* На російську мову було перекладено лише одну з праць: *Polskie Ziemie Zachodnie*. Praca zbiorowa, Poznań, 1959 (Польские западные земли. Предисл. и ред. И. С. Борисова, М., 1962).

ків, з яких понад 5 млн. народилося тут після війни, росте вже й третє, післявоєнне покоління жителів цих земель. Процес злиття різних груп населення — автохтонів, переселенців з-за р. Бугу, з центральної Польщі та репатріантів з країн Заходу — в єдиний суспільний організм був не легким, але завершився він успішно. Е. Басіньський підкреслює при цьому роль ППР, а потім ПОРП, у згуртуванні жителів возз'єднаних земель в єдиний національний колектив.

Не можна без почуття гордості за соціалістичну Польщу читати сторінки книги, де йдеться про господарський та культурний розквіт возз'єднаних земель. Автор наводить переконливі дані, в тому числі й свідчення довоєнних німецьких дослідників, про господарську відсталість і занедбаність цих земель у рейху. Проте причини цієї відсталості висвітлені в книзі неповно. Зокрема, ігнорується такий важливий фактор, як відірваність земель по річках Одрі і Нисі від решти польських земель.

Господарське обличчя возз'єднаних земель докорінно змінилося на сучасному етапі розвитку Польщі. Е. Басіньський наводить багато яскравих прикладів. Зокрема, тут зосереджені морське суднобудування, видобуток міді, майже все виробництво турбін і товарних вагонів, половина всього виробництва радіоприймачів, телевізорів, сірчаної кислоти, тут здійснюється майже половина державних закупок зернових. Підприємства на возз'єднаних землях і в інших районах Польщі тісно зв'язані між собою розгалуженими виробничими зв'язками. Е. Басіньський наводить й інші дані, що свідчать про глибину і всебічність інтеграційних процесів, які

відбулися на території Польщі після війни. Зокрема, за його підрахунками в успішний сектор господарства західних і північних земель народна Польща вклала протягом 1946—1969 рр. понад 500 млрд. злотих (у цінах 1961 р.), а в 1970—1974 рр. — майже вдвічі більше. Рецензована монографія значно виграла б, якби автор протиставив ці видатні досягнення брехливим «пророцтвам» західнонімецької реваншистської пропаганди, яка багато разів віщувала народній Польщі невдачу в економічному розвитку возз'єднаних земель й всіляко намагалася применшити її успіхи.

Значну увагу в книзі приділено міжнародному значенню возз'єднання з Польщею її споконвічних земель. Автор слушно зазначає, що вони відіграють нині важливу роль в економіці не лише самої Польщі, а й інших країн — членів РЕВ. Так, промислове устаткування, яке виробляється підприємствами цих земель, надходить до СРСР, Румунії, Чехословаччини, Угорщини. Радянський Союз є найбільшим покупцем збудованих у Польщі морських суден, а польські порти обслуговують транзитні перевезення ряду інших соціалістичних країн. Червоною ниткою через усю монографію проходять ідеї братерства і дружби з СРСР, почуття глибокої вдячності до радянського народу, який забезпечив визволення і возз'єднання з Польщею її споконвічних земель.

Рецензована книга, безперечно, заслуговує високої оцінки. Вона буде корисною для кожного, хто цікавиться минулим і сучасним народної Польщі.

С. М. Антонюк (Київ),
Е. М. Голін (Київ)

Хроніка та інформація

Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

Готуючись до 325-річчя возз'єднання України з Росією, працівники Переяслав-Хмельницького історичного музею розгорнули велику роботу по збиранню і дослідженню пам'яток, документів і матеріалів. Зібрано 85 тис. експонатів, які розповідають про спільний шлях російського і українського народів, значення Великого Жовтня для долі і розвитку всіх наших республік, про видатні перемоги радянського народу на шляху побудови комунізму, про радянський спосіб життя, ленінську національну політику КПРС, про чудові плоди дружби і співробітництва радянських народів-братів.

Реконструються і поповнюються новими експонатами зали: «Переяславщина напередодні визвольної війни українського народу проти польської шляхти 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького», «Переяславська Рада та її історичне значення», «Спільна боротьба двох братніх народів проти іноземних загарбників та внутрішніх гнобителів», «Переяславщина напередодні 325-річчя возз'єднання України з Росією».

Науковим працівникам музею вдалося відновити рецепт виготовлення пороху та технологію виливання чавунних козацьких гармат в роки визвольної війни. На основі цього вилито 18 чавунних козацьких гармат, з яких під час святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією буде дано салют.

В результаті археологічних розкопок визначено контури площі Возз'єднання, виявлено місце з'їзджого двору, де зупинилися російські послы, які прибули на Переяславську Раду (тут буде встановлено пам'ятний знак).

На території музею народної архітектури та побуту виявлено рештки козацького постю. Залишки рову глибиною 5,5—6 м і шириною 7,5 м розчищено і відновлено вали висотою в 6 м. На честь роковин возз'єднання України з Росією буде реставровано козацький постій розмірами

47,5×63,5 м, вал вистою 6 м, встановлено дубовий частокіл заввишки 2,2 м, встановлено 16 козацьких гармат і відновлено козацьке двоповерхове житло розміром 14×6 м. Поряд буде встановлено козацький маяк висотою 11 м.

Певним внеском у підготовку до святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією є розробка науковими співробітниками музею сценарію театралізованого спектаклю Переяславської Ради, яким передбачено проведення урочистої зустрічі російських послів на Переяславській Раді, встановлення на архітектурних пам'ятках міста дзвонів, які будуть дзвонити під час прибуття російських послів до Переяслава і скликати населення міста і гостей на Переяславську Раду, виступ Богдана Хмельницького на площі Возз'єднання, процес прийняття присяги на вірність російському народові учасниками свята. Театралізований спектакль закінчиться святковим концертом артистів Українського драматичного театру ім. І. Франка, театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка та учасників художньої самодіяльності Київської області.

Створено міський лекторій, присвячений 325-річчю возз'єднання України з Росією. Працівниками музею прочитано 330 лекцій серед трудящих Лівобережної України та Київщини на такі, зокрема, теми: «Переяславщина в XVI і першій половині XVII століть», «Визвольна війна українського народу (1648—1654 рр.)», «Богдан Хмельницький — видатний син українського народу», «Переяславська Рада та її історичне значення», «Архітектурні пам'ятки м. Переяслав-Хмельницького».

Важливим аспектом підготовки до святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією є закладення і початок будівництва унікального мармурового «Пам'ятника-музею возз'єднання України з Росією» загальною експозиційною площею 5000 м². В травні 1980 року буде відкрито першу чергу музею світопізнання та

мирного освоєння космосу в СРСР, створеного за участю АН СРСР та АН УРСР.

Вся робота Переяслав-Хмельницького історичного музею спрямована на увічнення історичного значення Переяславської

Ради, висвітлення віковичної дружби і взаємодопомоги народів-братів.

М. І. Сікорський (Переяслав-Хмельницький)

* * *

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРІОГРАФІВ У ЛЬВОВІ

15—17 листопада 1978 р. у Львові відбулася наукова конференція на тему: «Великий Жовтень і його вплив на розвиток революційного руху в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (Проблеми історіографії)». Її організували Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР та її Українська зональна секція, Інститут історії АН УРСР, Інститут суспільних наук АН УРСР, Львівський державний університет ім. Ів. Франка. У роботі конференції взяли участь вчені з Москви, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Львова, Чернівців, Ужгорода, Луцька.

Вступним словом конференцію відкрив голова Оргкомітету, голова Української зональної секції Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР, директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор.

На пленарному засіданні було заслухано доповіді секретаря Львівського обкому Компартії України, канд. істор. наук Р. А. Яремчука, проф. Ю. Ю. Кондуфора, д-ра істор. наук О. Я. Манусевича (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), д-ра істор. наук Ю. М. Гамрецького (Київ), чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникової, докторів істор. наук Є. І. Співаковського та Ю. І. Ігрицького (Москва), д-ра істор. наук А. В. Санцевича (Київ), канд. істор. наук, доц. С. А. Макарука (Львів), у яких розглянуто всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, її вирішальний вплив на історичні долі народів світу, дано історіографічні огляди проблем впливу Великого Жовтня на пролетарську солідарність в роки революційного піднесення, розвитку революційного руху в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, критичний аналіз буржуазної історіографії 70-х років. Висвітлено також питання про вивчення історіографії Великого Жовтня на Україні, його вплив на розгортання національно-визвольного руху на західно-українських землях, стан і перспективи дослідження в УРСР проблем історії європейських соціалістичних країн, участь України у зв'язках Радянського Союзу з країнами соціалістичної співдружності.

Обговорення доповідей відбулося на засіданнях трьох секцій. Загалом було заслухано 33 доповіді та повідомлення.

На засіданні першої секції «Проблеми історіографії солідарності пролетаріату країн Центральної та Південно-Східної Європи з трудящими Росії у період Жовтневої революції і громадянської війни» з доповідями виступили д-ри істор. наук І. М. Кулиннич та І. С. Хміль (Інститут історії АН УРСР), директор Інституту суспільних наук АН УРСР, канд. істор. наук В. П. Чугайов, д-р істор. наук, проф. О. М. Швидак (Житомир), Л. І. Васюк (Чернівці) і Д. Д. Данилюк (Ужгород), які розкрили питання історіографії діяльності німецької революційної організації «Союз Спартака», революційного руху на Буковині, боротьби трудящих Закарпаття за возз'єднання з УРСР, проблеми інтернаціональної солідарності трудящих Польщі та Західної України в боротьбі проти загрози війни і фашизму, критики сучасної буржуазно-націоналістичної історіографії історії України. В обговоренні доповідей взяли участь акад. АН УРСР М. І. Супруненко, д-р істор. наук, проф. М. К. Івасюта і канд. істор. наук С. А. Макарука (Львівський держуніверситет).

Проблемам історіографії дореволюційного руху в Центральної та Південно-Східній Європі у початковий період загальної кризи капіталізму була присвячена робота другої секції.

Висвітленню революційного і селянського рухів за незалежність Польщі в радянській і польській історіографії присвятили свої виступи д-р істор. наук проф. П. М. Калениченко (Інститут історії АН УРСР) і канд. істор. наук В. П. Колесник (Луцький педінститут), а також доц. І. І. Белякевич (Львів) і канд. істор. наук А. Ф. Носкова (Москва).

Про дослідження впливу Великого Жовтня на розвиток революційного руху в Чехословаччині, утворення КПЧ, питання Угорської Радянської Республіки в радянській історіографії та працях істориків соціалістичних країн йшлося у виступах професорів М. Ф. Лебовича (Львів), І. М. Гранчака і М. В. Трояна, доц. А. В. Хланти (Ужгородський держуніверситет).

Питання історіографії історії робітничого і комуністичного руху, класової боротьби у балканських країнах, впливу Великого Жовтня на революційний рух в Румунії висвітлювалися у виступах М. Д. Єрещенко (Москва), проф. Г. І. Чернявського (Харків), канд. істор. наук С. П. Мовчана (Львівський держуніверситет), А. М. Глуговського (Чернівці), канд. істор. наук Г. Й. Хенегара (Івано-Франківськ). З цікавими повідомленнями про вивчення національних проблем в Центральній та Південно-Східній Європі, міжнародного робітничого і спортивного руху виступили кандидати істор. наук Е. В. Лихач (Чернівці), М. М. Швагуляк (Інститут суспільних наук АН УРСР), А. Б. Суник (Львів).

Проблемам історіографії боротьби проти фашизму, радянсько-польського бойового співробітництва в роки другої світової війни, інтернаціонального виховання народного Війська Польського, участі поляків у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів присвятили свої виступи доценти Л. О. Любимський і В. С. Манюков, кандидати істор. наук І. М. Мірошніченко, С. С. Паливода, а також Л. В. Ярош, А. А. Шевчук (Львів), А. О. Удовенко (Луцьк) та ін.

Вивченню в радянській історіографії та показу в працях істориків соціалістичних країн проблем народно-демократичних революцій і соціалістичних перетворень в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, зокрема, питань боротьби СРСР за визволення Польщі та перемоги народної влади в ній, формування і розвитку робітничого класу в ПНР, характеру влади народної демократії у Чехословаччині, інтернаціональних зв'язків та співробітництва між соціалістичними країнами присвячені доповіді кандидатів істор. наук В. С. Парсаданової (Москва), В. К. Мороза, Л. О. Зашкільняка (Львів), а також Є. І. Франчука і О. В. Петрова (Луцький педінститут), І. М. Гойла (Чернівецький держуніверситет).

Під час обговорення доповідей і повідомлень відзначалися їх високий ідейно-теоретичний рівень, ґрунтовний аналіз історіографічного матеріалу, наголошувалося на деяких прогалинах у вивченні окремих аспектів, зокрема, впливу Великого Жовтня на розвиток революційного руху в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Вносилися також пропозиції про необхідність публікації ряду доповідей та використання їх під час читання лекцій для студентів-істориків.

17 листопада відбулося заключне пленарне засідання, на якому було заслухано звіти про роботу секцій (С. А. Макачук, І. І. Белякевич і О. Я. Манусевич) та доповіді заст. головного редактора журналу «Вопросы истории» І. В. Созіна і редактора збірника «Проблеми слов'янознавства» В. П. Чорнія.

Підсумки конференції підбив у заключному слові заст. голови Оргкомітету В. П. Чугайов.

Після закриття конференції відбулося засідання Української зональної секції Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР. На ньому заслухано доповідь А. В. Санцевича про роботу секції, а також інформації В. І. Шевцова і Ф. І. Стебляка про роботу її Дніпропетровської та Львівської підсекцій. Під час обговорення доповіді та інформації вносилися пропозиції щодо необхідності відкриття кафедри історіографії у Львівському університеті, відновлення збірника «Історіографічні дослідження в Українській РСР», збільшення кількості спеціалізованих рад з правом захисту дисертацій з історіографії та ін.

Конференція пройшла на високому ідейно-теоретичному рівні і викликала інтерес наукової громадськості.

*І. Г. Патер (Львів),
Є. І. Франчук (Луцьк)*

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У МОСКВІ

11—13 грудня 1978 р. у Москві відбулася наукова конференція «Основні напрями сучасного вивчення історії історичної науки в соціалістичних країнах». Її організували Відділення історії Академії наук СРСР та Наукова рада з проблеми «Історія історичної науки». В роботі конференції взяли участь вчені Москви, Ленінграда, Києва та інших міст СРСР, історики з Народної Республіки Болгарії, Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки, Соціалістичної

Республіки Румунії, Угорської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Монгольської Народної Республіки, Республіки Куба, Соціалістичної Республіки В'єтнам.

Відкриваючи конференцію, голова Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки» акад. М. В. Нечкіна підкреслила, що історіографи соціалістичних країн вперше зібралися на наукову конференцію з метою обговорення важливих проблем дальшого вивчення і розвитку

історії історичної науки. Вона наголосила, що істориків братніх країн об'єднує марксистсько-ленінське вчення, на основі якого розвивається наука про історію.

З доповіддю «Сучасні радянські історіографічні дослідження з історії радянського суспільства» виступив д-р істор. наук Ю. Н. Городецький. Тема доповіді чл.-кор. АН СРСР І. Д. Ковальченка — «Новітня радянська історіографічна література з історії СРСР дожовтневого періоду», д-ра істор. наук О. О. Чубар'яна — «Сучасна радянська історіографія загальної історії». Болгарські історики проф. М. Велева та проф. С. Гринчаров виступили з доповідями «Вивчення історії історичної науки в Болгарії» та «Болгарська історіографія про проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики в епоху капіталізму». Представники історичної науки з НДР виступили з такими доповідями: проф. В. Шмідт — «Історія марксистсько-ленінської історичної науки в НДР», проф. В. Бертольд — «Деякі проблеми історії історичної науки в НДР», проф. Г. Шляйер — «Дослідження вчених НДР з історії буржуазної історіографії», проф. Л. Д. Берендт — «Дослідження вчених НДР з історії історичної науки в СРСР».

Польський учений проф. Е. Матерницький розповів про головні напрями дослідження історії історичної науки в народній Польщі, його колеги проф. А. Ф. Грабський — про предмет і типологію історіографічних досліджень, проф. Ю. Бардах — про проблеми історіографії польського слов'янознавства.

Угорський учений проф. Ф. Глад дав характеристику вивчення історії історичної науки в Угорщині, чехословацький

проф. Ю. Кржижек висвітлив у своїй доповіді сучасний стан розвитку марксистсько-ленінської історіографії в ЧСР, представники СРР проф. Д. Хурезяну та зав. сектором Інституту історії і соціально-політичних досліджень при ЦК РКП Г. Унк доповіли про дослідження історії історичної науки в Румунії та історіографію робітничого руху в Румунії після 1944 р., віце-президент АН МНР Ш. Біра — про вивчення історії історичної науки в народній Монголії, акад. Нгуен Кхань Тоан і проф. Фам Суан Нам — про проблеми історії історичної науки в Соціалістичній Республіці В'єтнам, представники Республіки Куба А. Гарсія і П. Мирончук та ст. наук співроб. Інституту Латинської Америки АН СРСР З. І. Соколова — про розвиток історичної науки на острові Свободи.

У дискусіях, яким було відведено останній день конференції, взяло участь близько 20 її учасників. Виступаючи одноставно висловили думку про необхідність більш тісної координації зусиль науковців соціалістичних країн у сфері розробки проблем історії історичної науки, у боротьбі проти буржуазних фальсифікаторів розвитку історичної науки, будівництва соціалістичного і комуністичного суспільства.

У заключному слові акад. М. В. Нечкіна підбила підсумки роботи конференції, висловила впевненість, що цей форум історіографів братніх країн стане початком нових форм спілкування у такій важливій сфері, як історія історичної науки соціалістичного суспільства.

І. М. Кулинич (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ С. О. ВИСОЦЬКИМ ТА І. С. ВИНОКУРОМ

23 жовтня 1978 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Інституту археології АН УРСР відбувся прилюдний захист С. О. Висоцьким монографії «Середньовічні написи Софії Київської (За матеріалами графіті XI—XVII ст.)», що вийшла в світ російською мовою в 1976 р., на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук.

Офіційними опонентами виступили: чл.-кор. АН СРСР В. Л. Янін (Московський держуніверситет), д-р філол. наук Л. П. Жуковська (Інститут російської мови АН СРСР) та д-р істор. наук М. Ф. Котляр (Інститут історії АН УРСР). Провідна установа — Інститут археології АН СРСР.

Високу оцінку монографія С. О. Ви-

соцького здобула у відзнах офіційних опонентів та відзнах, що надійшли від різних наукових закладів і спеціалістів з даної проблеми і були зачитані на засіданні Вченої ради.

В обговоренні праці С. О. Висоцького брали участь неофіційні опоненти, в тому числі д-р мистецтвознавства Г. Н. Логвин, який підкреслив важливе значення графіті у розв'язанні практичних завдань з архітектури та монументального мистецтва Софії Київської. Д-р філол. наук М. А. Жовтобрюх наголосив, що праця С. О. Висоцького відіграє неочінену роль у розвитку лінгвістичної науки.

Монографія С. О. Висоцького одержала також позитивну оцінку на сторінках наукових видань.

Спеціалізована Вчена рада Інституту археології АН УРСР ухвалила порушити клопотання перед Вищою атестаційною

комісією про присудження С. О. Висоцькому вченого ступеня доктора історичних наук.

* * *

24 жовтня 1978 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Інституту археології АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук І. С. Винокуром на тему: «Історія та культура черняхівських племен лісостепового Дністер-Дніпровського межиріччя (перша половина I тис. н. е.)».

Офіційними опонентами виступили: д-р істор. наук, проф. О. І. Тереножкін (Київ), д-р істор. наук, проф. М. Ю. Смішко (Львів), д-р істор. наук, проф. Е. А. Шмідт (Смоленськ). Провідна установа — Інститут археології АН СРСР.

На засіданні Вченої ради були зачитані відзиви на автореферат, що надійшли від сектора археології Інституту історії АН БРСР, кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Чернівецького держуніверситету, відділу історії первісної культури Ермітажу, д-ра істор.

наук Є. О. Симоновича, кафедри всесвітньої історії Ужгородського держуніверситету та ін.

У відзивах офіційних і неофіційних опонентів зазначалося, що праця І. С. Винокура присвячена надзвичайно складній, важливій і ще недостатньо розробленій в археологічній літературі проблемі. Вона написана на великому археологічному матеріалі, здобутому самим автором протягом 20-річних польових досліджень. Праця є вагомим вкладом в археологічну науку і відповідає всім вимогам, що пред'являються до докторських дисертацій.

Спеціалізована Вчена рада Інституту археології АН УРСР ухвалила порушити клопотання перед ВАК'ом СРСР про присудження І. С. Винокура вченого ступеня доктора історичних наук.

С. П. Пачкова (Київ)

ЗУСТРІЧ З ЧЕХОСЛОВАЦЬКИМИ ВЧЕНИМИ

Важливою ланкою в діяльності радянських істориків є зміцнення творчих зв'язків з науковцями зарубіжних соціалістичних країн.

24 та 27 листопада 1978 р. в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбулися зустрічі наукових співробітників сектору історії партії та наукового комунізму з працівниками Інституту марксизму-ленінізму при ЦК Компартії Словаччини, зокрема, з заст. директора Іваном Гутірою та ст. наук. співроб. цього ж інституту Франтішеком Прікрилом.

На зустрічах були присутні зав. сектором Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р істор. наук, проф. М. І. Куліченко, завідувачі секторами історії партії та наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК Компартії України д-р істор. наук Л. П. Нагорна і д-р філос. наук, проф. В. В. Косолапов. З привітаннями до гостей звернувся директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук та його заступник по науковій частині, д-р екон. наук, проф. В. М. Мазур. Під час зустрічей відбувся жвавий обмін досвідом написання колективних монографій з питань розвитку національних відносин у Радянському Союзі,

зміцнення єдності і братерства соціалістичних націй. Д-р істор. наук Л. П. Нагорна, зокрема, розповіла про досвід підготовки колективної монографії «Велика сила інтернаціональної єдності», присвяченої ролі КПРС у зміцненні інтернаціональної єдності народів СРСР у процесі економічного та культурного співробітництва. У підготовці праці беруть участь наукові співробітники Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Білоруського та Казахського філіалів ІМЛ при ЦК КПРС, а також вчені-суспільствознавці з інших братніх республік. Досвід підготовки цієї фундаментальної праці викликав великий інтерес у гостей.

27 листопада 1978 р. у відділі історії дружби народів СРСР Інституту історії АН УРСР відбулася зустріч наукових співробітників відділу з вищезазначеними істориками братньої Чехословацької Соціалістичної Республіки.

На зустрічі були присутні зав. відділом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р істор. наук, проф. М. І. Куліченко, завідувачий відділом історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР, доктор істор. наук С. В. Кульчицький, зав. відділом історії комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. А. В. Лихолат.

Гостей тепло привітав зав. відділом історії дружби народів СРСР, д-р істор. наук Р. Г. Симоненко, який розповів про роботу відділу, досвід написання колективних монографічних досліджень, присвячених новій історичній спільності людей — радянському народові, історичним зв'язкам і непорушній дружбі українського народу з великим російським народом, з братніми білоруським і молдавським народами. Він також зупинився на перспективних планах дальшої роботи відділу з різних аспектів проблеми дружби народів. А. В. Лихолат розповів про роботу відділу історії комуністичного будівництва над томами багатомної «Історії Української РСР», створенням синтетичної праці з історії робітничого класу Донбасу, про участь науковців відділу у написанні тритомної «Історії Києва», а також збірників статей, присвячених актуальним проблемам сучасного історичного розвитку республіки.

З великою увагою присутні заслухали

виступи Івана Гутіри і Франтішека Прікрила, в яких фахівці-історики з Чехословаччини поділилися цікавими думками і спостереженнями щодо розробки проблем національних відносин і розвитку спільності людей в їх країні. Вони також порушили питання про необхідність тісних і плідотворних наукових зв'язків істориків Чехословаччини та УРСР, про їх дальше поглиблення і використання у себе на Батьківщині досвіду, набутого українськими радянськими істориками в справі вивчення національних відносин та критики буржуазної ідеології.

Відбувся жвавий обмін думками. Зустрічі були корисними і ще раз засвідчили необхідність тісних творчих контактів між істориками ЧССР і СРСР.

Чехословацьких гостей прийняла заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко.

Н. В. Комаренко (Київ).

В. Г. Королько (Київ)

ВШАНУВАННЯ ПРОФ. М. Я. ВАРШАВЧИКА З НАГОДИ ЙОГО 60-РІЧЧЯ

21 грудня 1978 р. в актовому залі Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка на засіданні Ради Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ відбулося вшанування д-ра істор. наук, проф. кафедри історії КПРС інституту Марка Якимовича Варшавчика з нагоди 60-річчя від дня його народження та 40-річчя наукової, педагогічної і громадсько-політичної діяльності.

Засідання Ради відкрив директор інституту, д-р філос. наук, проф. А. Т. Нелєп. Про життєвий і творчий шлях ювіляра розповів заст. директора ІПК при КДУ канд. істор. наук, доц. Б. І. Корольов.

М. Я. Варшавчик народився 17 грудня 1918 р. у м. Сміла, Черкаської області, в сім'ї службовця. Після закінчення середньої школи в 1936 р., його, як відмінника навчання, було зараховано студентом історичного факультету Київського університету. Він вчився на відмінно (був іменним стипендіатом), водночас брав активну участь у громадсько-політичному житті вузу. В 1941 р. Марк Якимович став членом КПРС. То було покоління студентів, яке здавало останні екзамени і зі зброєю в руках йшло захищати Батьківщину. На фронт М. Я. Варшавчик, як і багато інших, пішов добровольцем. Всю війну він пройшов у складі 3-го гвардійського Гродненського кавалерійського кор-

пусу. Нагороджений трьома бойовими орденами і 7 медалями.

Після закінчення війни М. Я. Варшавчик обрав шлях науково-педагогічної діяльності. Спочатку він працював ученим секретарем і начальником науково-видавничого відділу ЦДІА УРСР, потім — ст. викладачем, а з 1950 р. — доцентом Київського педагогічного інституту, Української сільськогосподарської академії. З лютого 1957 р. Марк Якимович — доцент, а з 1971 р. — професор кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ.

У 1970 р. М. Я. Варшавчик успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Основи джерелознавства історії КПРС» і став одним з провідних вчених у цій галузі. Він вніс вагомий вклад у розробку актуальних проблем методології історико-партійної науки. У Марка Якимовича багато досліджень й з інших питань історії КПРС, методики викладання лекцій тощо. Він — автор і співавтор понад 120 друкованих праць, у тому числі 9 фундаментальних монографій. Під його керівництвом підготовлено 20 кандидатів наук.

М. Я. Варшавчик — висококваліфікований лектор-педагог. Його лекції для студентів і слухачів ІПК завжди цікаві, глибоко партійні, змістовні, сучасні. Про популярність М. Я. Варшавчика, як науковця і лектора, свідчить хоча б той факт, що він неодноразово запрошувався висту-

пати перед слухачами ІПК Москви, Алмати, Мінська, Ростова і Ташкента.

М. Я. Варшавчик веде велику громадсько-політичну роботу. Він — учений секретар Ради ІПК, член партійного бюро інституту, член науково-методичних рад суспільних наук Мінвузу СРСР і Мінвузу УРСР, член Всесоюзної Ради по координації наукових досліджень з історії КПРС і партійного будівництва, член президії і керівник секції такої ж республіканської ради та ін.

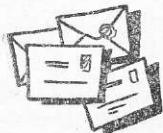
На адресу ювіляра було висловлено багато щирих поздоровлень і добрих побажань.

Всі промовці (26 чол.) тепло говорили про Марка Якимовича як висококваліфікованого викладача, наставника, чуйну людину.

Доц. кафедри історії КПРС ІПК Я. С. Калакура повідомив, що на ім'я М. Я. Варшавчика надійшло близько 100 вітальних листів і телеграм від наукових установ, учбових закладів, громадських організацій країни, республіки і м. Києва. Серед них, зокрема, від Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, редакції журналу «Вопросы истории КПСС», Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР та ін.

Марк Якимович сердечно подякував всіх, хто поздоровив його з днем народження, і запевнив, що віддасть усі свої сили і знання для дальшого процвітання радянської історико-партійної науки та підвищення рівня підготовки висококваліфікованих кадрів суспільствознавців.

Г. Т. Кікалов (Київ)

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

КОЛИ БУЛО ЗАСНОВАНО ЖИТОМИРСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ?

Досі було ще невідомо, коли засновано Житомирський краєзнавчий музей. Дехто вважає, що його створило Товариство дослідників Волині. Проте протоколи Товариства свідчать про те, що 15 лютого 1901 р. воно прийняло в своє розпорядження вже існуючий музей, який розміщувався в Житомирській російській публічній бібліотеці¹. Про це також свідчить енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона². А. Забелін у військово-статистичному огляді Волинської губернії навів навіть структурний і кількісний склад експозиції музею³. Однак всі ці джерела не дають точної дати його заснування.

Відповідь на запитання, коли було засновано Житомирський краєзнавчий музей, дається в статті «Музей при публічній бібліотеці в Житомирі», вміщеній у «Волинських епархіальних відомостях» від 16 серпня 1876 р. Стаття без підпису, але можна здогадатися, що її автором є І. Я. Рудченко (брат П. Мирного), який жив у Житомирі з 1867 р. по 1878 р. і тут написав книжку «Десять років Житомирській російській публічній бібліотеці», в якій окремий розділ присвятив музею⁴. Стаття і розділ книги ідентичні.

В статті, зокрема, пишеться, що в 1865 р., коли організувалася бібліотека, її почесний М. І. Чертков подарував 48 зразків місцевих гірських порід і мінералів, що були виставлені для загального огляду. Пізніше сюди додали колекцію геолога Г. О. Оссовського. Так було закладено основу музею.

Нова «освітня установа» — називає І. Я. Рудченко музей — і далі поповнювалася, в результаті чого зібралася значна колекція (500 прим.). Автор вказує, що активну участь у створенні і розширенні музею брали голова розпорядчого комітету бібліотеки В. М. Максимович та місцевий знавець геології О. С. Стасенко. Велику допомогу музею подавав також місцевий

аматор К. Л. Ромазанович. Про це, зокрема, йдеться в книзі В. Т. Боцяновського «Публічна бібліотека в Житомирі»⁵.

Заснування бібліотеки відбулося 15 жовтня 1865 р. за старим стилем. Тоді ж у ній з'явилася перша музейна колекція. Це і був день відкриття музею.

Яка ж його дальша доля?

Звіти Волинського губстаткомітету та розпорядчого комітету Житомирської публічної бібліотеки, що знаходяться в архівах і бібліотеках країни, дають змогу простежити історію музею з 1865 по 1898 рік.

У приміщенні бібліотеки для музею було виділено окрему кімнату. Почали складати каталог, замовили близько 2 тис. штук скляного посуду для зберігання зразків ґрунту. Цю роботу з власної ініціативи і санкції Волинського губстаткомітету очолив В. М. Максимович. У 1886 р. у музеї вже було 581 прим. гірничих порід і мінералів та більше 200 зразків ґрунтів губернії. У 1889 р. музей поповнився іноземною колекцією срібних монет XVII ст. (41 штука)⁶.

У 1896 р. у зв'язку з будівництвом нового приміщення для бібліотеки було вирішено розширити і площу музею. На кінець 1898 р. у ньому вже діяли три відділи — промисловий, природничо-історичний і нумізматичний, у яких налічувалося 2117 експонатів⁷. Серед них були унікальні зразки місцевих янтарю, гірського кристалу, яшми, коалінів, гранітів, лабрадоритів, гіперитів, сієнітів, волініту, заліза тощо. Більша частина знахідок належить Г. О. Оссовському⁸.

У 1901 р. музей прийняло Товариство дослідників Волині. 27 травня 1911 р. для музею було виділено окремий від бібліотеки будинок.

Нині Житомирський краєзнавчий музей став науковим закладом.

К. А. Крайко (Житомир)

¹ Труды Общества исследователей Волини, т. 1, Житомир, 1902, стор. 41.

² Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, т. 12, СПб., 1894, стор. 24.

³ Военно-статистическое обозрение Волинской губернии, ч. 1, К., 1887, стор. 329.

⁴ Десять лет Житомирской русской публичной библиотеке, Житомир, 1876, стор. 25—26.

⁵ В. Т. Боцяновский. Публичная библиотека в Житомире, Житомир, 1891, стор. 29—30.

⁶ Житомирський обласний державний архів, інв. № 4044, стор. 4.

⁷ Там же, інв. № 4048.

⁸ Военно-статистическое обозрение Волинской губернии, стор. 63—79.

НОВІ КНИГИ

- БРЕЖНЕВ Л. І. — Актуальні питання ідеологічної роботи КПРС. У 2-х т. Т. 1. К., Політвидав України, 1978. 606 с.
- БРЕЖНЕВ Л. І. — Виступ на Пленумі Центрального Комітету КПРС. 27 листоп. 1978 р. Постанова Пленуму ЦК КПРС. К., Політвидав України, 1978. 30 с.
- ГРОМЫКО А. — Внешняя политика США: уроки и действительность. 60—70-е годы. М., «Международные отношения», 1978. 302 с.
- БАЖЕНОВ Г. Н. — СССР — США: деловое сотрудничество. М., «Международные отношения», 1978. 109 с.
- В одній запроданській упряжці. Дніпропетровськ, «Промінь», 1978. 158 с.
- ВИНОГРАДОВ В. И. — Русско-турецкая война 1877—1878 гг. и освобождение Болгарии. М., «Мысль», 1978. 295 с.
- ГАНКОВСКИЙ В. Е. — Развивающиеся страны: актуальные проблемы развития внешнеэкономических отношений. М., «Наука», 1978. 183 с.
- ДМИТРЕНКО В. П., МОРОЗОВ Л. Ф., ПОГУДИН В. И. — Партия и кооперация. М., Политиздат, 1978. 296 с.
- Жданову — 200. Страницы истории. 1778—1978. Донецк, «Донбас», 1978. 111 с.
- Идейные связи прогрессивных мыслителей братских народов (XVII—XVIII вв.). К., «Наукова думка», 1978. 191 с.
- Интересы трудящихся — основа единства профсоюзов ГДР и СССР. (Становление и развитие братского сотрудничества). М., Профиздат, 1978. 207 с.
- Історія СРСР в художньо-літературних образах. Посібник для вчителів. К., «Радянська школа», 1978. 301 с.
- КИРИЛЛОВ Г., РЖЕВСКИЙ Ю. — Важнейший фактор разрядки в Европе. Четырехстороннее соглашение по Западному Берлину. М., «Международные отношения», 1978. 142 с.
- Курсом XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1978. 231 с.
- ЛИЗОГУБ Ю. М. — Рабочий класс СССР в борьбе за победу колхозного строя (1928—1937). Львов, «Вища школа», Издательство при Львовском университете, 1978. 174 с.
- ЛУКАШЕНКО В. І., ФІЛОНЕНКО А. М. — Шляхом ділового співробітництва. (Розвиток економічних відносин між країнами — членами РЕВ та «Спільного ринку»). К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- Назустріч мрії. Нариси історії Прикарпаття. Ужгород, «Карпати», 1978. 223 с.
- Народне господарство Української РСР у 1977 році. Стат. щорічник. К., «Техніка», 1978. 454 с.
- Новый этап экономического сотрудничества СССР с развитыми капиталистическими странами. М., «Наука», 1978. 303 с.
- Октябрь, историческая миссия социализма и современный мир. М., Политиздат, 1978. 366 с.
- Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII—XIX вв. Материалы междунар. конференции ЮНЕСКО. М., «Наука», 1978. 399 с.
- Советская историография Киевской Руси. Л., «Наука», 1978. 279 с.
- СПИЦЬКИЙ В. Є. — Назрівання революційної кризи на Україні в 1901—1904 рр. К., «Вища школа», Вид-во при Київському університеті, 1978. 125 с.
- ТВЕРДОХЛІБ В. Ю. — Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за воз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917—1939. Львів, «Вища школа», Видавництво при Львівському університеті, 1978. 195 с.
- ФЕДОРОВ В. М. — Десять незабутніх літ. Спогади члена КПРС з 1917 р. К., Політвидав України, 1978. 151 с.
- ФЛОРЯ Б. Н. — Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI — начале XVII в. М., «Наука», 1978. 301 с.

Художній редактор Б. В. Сушко

Технічні редактори Н. Є. Уханська, Л. М. Кравченко

Коректор С. М. Півторак

Здано до набору 5.01.79. Підп. до друку 16.02.79. БФ 24822. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 11,20. Обл.-вид. арк. 11,82. Тираж 4945 пр. Зам. К-6.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАїнський історический журнал», № 2 (215), 1979, февраль. (На українском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.